Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Mahāvaggaṭīkā

1. Maggasaṃyuttaṃ

1. Avijjāvaggo

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. **Pubbaṅgamā**ti pubbecarā. Avijjā hi aññāṇalakkhaṇā sammuyhanākārena ārammaṇe pavattatīti sampayuttadhammānampi tadākārānuvidhānatāya paccayo hoti. Tathā hi te aniccāsubhadukkhānattasabhāvepi dhamme niccādito gaṇhanti, ayamassā tesaṃ sahajātavasena pubbaṅgamatā. Yaṃ pana mohena abhibhūto pāpakiriyāya ādīnavaṃ apassanto pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyati, kāmesu micchā carati, musā bhaṇati, aññampi vividhaṃ dussīlyaṃ ācarati, ayamassa sahajātavasena ca upanissayavasena ca pubbaṅgamatā. **Samāpajjanāyā**ti tabbhāvāpajjanāya akusalappattiyā. **Sabhāvapaṭilābhāyā**ti attalābhāya. Tenāha **''uppattiyā''**ti. Sā panesā vuttākārena akusalānaṃ pubbaṅgamabhūtā avijjā uppajjatīti sambandho. **Yadeta**nti yaṃ etaṃ pāpājigucchanatāya pāpato **alajjanākārasaṇṭhitaṃ ahirikaṃ,** pāpānutrāsatāya **pāpato abhāyanākārasaṇṭhitañca anottappaṃ, etaṃ** dvayaṃ **anudeva** anvāgatameva. **Anu**-saddena cettha **eta**nti upayogavacanaṃ. **Anudevā**ti etassa attho saheva ekatoti. Ettha avijjāya vuttanayānusārena tappaṭipakkhato ca attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – tattha yathā akusalakammapathavasena pavattiyaṃ pubbaṅgamatā avijjāya, evaṃ kusalakammapathavasena puññakiriyavatthuvasena ca pavattiyaṃ vijjāya pubbaṅgamatā vattabbā. Vīmaṃsādhipativasena pavattiyaṃ ādhipaccākāravasena ca pubbaṅgamatā veditabbā. Dvīhevāti ca avadhāraṇaṃ ādhipaccākārassa sahajāteneva saṅgahetabbato.

Lajjanākārasaṇṭhitāti pāpato jigucchanākārasaṇṭhitā. **Bhāyanākārasaṇṭhita**nti uttasanākārasaṇṭhitaṃ. **Etthā**ti hiriottappe. Vidati, vindatīti vā **vijjā. Viddasū**ti ca sappaññapariyāyoti āha **''viddasunoti viduno''**ti. **Yāthāvadiṭṭhī**ti aviparītā diṭṭhi, saṃkilesato **niyyānikadiṭṭhi. Sammādiṭṭhi pahotī**ti ettha sā vijjā sammādiṭṭhi veditabbā. **Na ekato sabbāni labbhanti** sammāvācākammantājīvānaṃ pubbābhisaṅkhārassa anekarūpattā. **Lokuttaramaggakkhaṇe ekato labbhanti** kiccato bhinnānampi tāsaṃ tattha sarūpato abhinnattā. Ekā eva hi virati maggakkhaṇe tissannampi viratīnaṃ kiccaṃ sādhentī pavattati, yathā ekā eva sammādiṭṭhi parijānanādivasena catubbidhakiccaṃ sādhentī pavattati. Tāni ca kho sabbāni aṭṭhapi paṭhamajjhānike magge labbhantīti yojanā. **Paṭhamajjhānike**ti paṭhamajhānavante.

Tathābhūtassāti ariyamaggasamaṅgino. **Yasmā mahāsaḷāyatanasutte vuttaṃ** ''sammādiṭṭhiādīnaṃ pañcannaṃ eva aṅgānaṃ vasenā''ti, **tasmā pañcaṅgiko lokuttaramaggo hoti**. ''Pubbeva kho panā''ti hi vacanaṃ tadā maggakkhaṇe viratīnaṃ abhāvaṃ ñāpeti, tasmā kāmāvacaracittesu viya lokuttaracittesu virati aniyatāti adhippāyo. **Parisuddhabhāvadassana**nti parisuddhasīlabhāvadassanatthaṃ. **Ayamattho dīpito,** na ariyamagge viratīnaṃ abhāvo.

Yadi evaṃ kasmā abhidhamme maggavibhaṅge pañcaṅgikavāro āgatoti āha **''yampi abhidhamme''**tiādi. **Ta**nti ''pañcaṅgiko maggo hotī''ti vacanaṃ. **''Ekaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ vutta''**nti vatvā taṃ dassetuṃ **''yasmiñhi kāle''**tiādi vuttaṃ. **Yasmiñhi kāle**ti lokiyakāle. Tena ''ekaṃ kiccantara''nti vuttaṃ aṭṭhaṅgikakiccaṃ dasseti. Viratiuppādanena micchāvācādīni puggalena

maggasamaye pajahāpentīti sammādiṭṭhiādīni ‘‘pañca kārakaṅgānī’’ti vuttāni. Sammāvācādikiriyā hi virati, tañca etāni kārāpentīti. **Virativasenā**ti viramaṇakiriyāvasena kārāpakabhāvena, kattubhāvena vāti attho. ‘‘Viratittayavasenā’’ti vā pāṭho.

Sammākammanto pūratīti imehi sammādiṭṭhiādīhi sammākammantakiccaṃ pūrati nāma tehi vīriyādikehi tadatthasiddhito. Tampi sandhāya **‘‘ekaṃ kiccantaraṃ dassetu’’**nti vuttaṃ. **Imaṃ kiccantaraṃ dassetu**nti lokuttaramaggakkhaṇepi imāneva pañca sammāvācādiviratittayassa ekakkhaṇe kārāpakaṅgānīti dassetuṃ. **Evaṃ vutta**nti ‘‘tasmiṃ samaye pañcaṅgiko maggo hotī’’ti (vibha. 494) evaṃ vuttaṃ. Lokiyamaggakkhaṇe pañceva honti, virati pana aniyatā, tasmā ‘‘chaaṅgiko’’ti avatvā ‘‘pañcaṅgiko’’icceva vuttaṃ. Tayidaṃ abhidhamme pañcaṅgikavāradesanāya kāraṇakittanamaggo, ariyamaggo pana aṭṭhaṅgikovāti dassetuṃ, **‘‘yā ca, bhikkhave’’**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva. Micchādiṭṭhiādikā dasa, tappaccayā akusalā ca dasāti vīsati akusalapakkhiyā, sammādiṭṭhiādikā dasa, tappaccayā kusalā ca dasāti vīsati kusalapakkhiyā mahācattārīsakasutte vuttā. **Mahācattārīsaka**nti tassetaṃ nāmaṃ. **Missakova kathito** lokuttarassapi idha labbhamānattā.

Yasmā kosalasaṃyuttepi idha ca therena ‘‘upaḍḍhamidaṃ, bhante, brahmacariyassā’’tiādinā vuttaṃ ‘‘mā hevaṃ ānandā’’tiādinā paṭikkhipitvā ‘‘sakalamevidaṃ ānandā’’tiādinā bhagavatā desitaṃ suttaṃ āgataṃ. Tassattho kosalasaṃyuttavaṇṇanāyaṃ vutto, tasmā vuttaṃ **‘‘kosalasaṃyutte vuttatthamevā’’**ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Sāvakabodhi sāvakapāramiyo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ sāvakapāramiñāṇaṃ, taṃ pana dvinnaṃ aggasāvakānaṃ tatthapi dhammasenāpatino eva savisesaṃ matthakaṃ pattaṃ, na itaresanti āha – **‘‘sāvaka…pe… appattatāyā’’**ti. Tasmā tassa matthakappattiyā maggabrahmacariye ijjhante tassa ekadeso idha ijjhati, na sakalanti. Na hi addhabrahmacariyaṃ nāma atthi, tasmā vuttaṃ, **‘‘sakalampi …pe… labbhatī’’**ti, taṃ pana bhaṇḍāgāriko nāññāsi ñāṇassa sāvakavisayepi sappadesikattā, dhammasenāpati pana ñāṇassa tattha nippadesikattā aññāsīti. Tenāha – **‘‘ānandatthero…pe… aññāsī’’**ti. **Evamāhā**ti ‘‘sakalamidaṃ, bhante’’ti evaṃ avoca.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā

4. **Vaḷavābhi-**saddo vaḷavāpariyāyoti āha **‘‘catūhi vaḷavāhi yuttarathenā’’**ti. **Yodharatho**ti yodhehi yujjhanatthaṃ ārohitabbaratho. **Alaṅkāraratho** maṅgaladivasesu alaṅkatapaṭiyattehi ārohitabbaratho. **Ghanadukulena parivārito**ti rajatapaṭṭavaṇṇena setadukulena paṭicchādito. Paṭicchādanattho hi idha parivārasaddo. **Rajatapanāḷisuparikkhittā** setabhāvakaraṇatthaṃ.

Channaṃ channaṃ māsānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Ekavāraṃ nagaraṃ padakkhiṇaṃ karotī**ti idaṃ tasmiṃ ṭhānantare ṭhitena kātabbaṃ cārittaṃ. **Nagarato na pakkantā**ti nagarato bahi na gatā. Maṅgalavacane niyuttā **maṅgalikā,** suvatthivacane niyuttā **sovatthikā. Ādi-**saddena thutimāgadhavandikācariyake saṅgaṇhāti. **Sukapattasadisāni** vaṇṇato.

Vaṇṇagītanti thutigītaṃ. Brahmabhūtaṃ seṭṭhabhūtaṃ yānaṃ, brahmabhūtānaṃ seṭṭhabhūtānaṃ yānanti vā **brahmayānaṃ. Vijitattā** visesena jinanato. **Rāgaṃ vinayamānā pariyosāpetī**ti sabbampi rāgaṃ samucchedavinayavasena vineti, attano kiccaṃ pariyosāpeti. Kiccapariyosāpaneneva hi sayampi pariyosānaṃ nipphattiṃ upagacchati. Tenāha **‘‘pariyosānaṃ gacchati nipphajjatī’’**ti.

Dhuranti bhummatthe upayogavacananti āha **''tatramajjhattatāyuge yuttā''**ti. **Īsā**ti yugasandhārikā dāruyugaḷā. Yathā vā bāhiraṃ yugaṃ dhāreti, tassā ṭhitāya eva kiccasiddhi, evaṃ kiriyāvasena laddhabalena tatramajjhattatāyuge thiraṃ dhāreti, teheva ariyamaggarathassa pavattanaṃ. **Hiri**ggahaṇena cettha taṃsahacaraṇato ottappampi gahitaṃyeva hoti. Tenāha **''attanā saddhi''**ntiādi. Nāḷiyā minamāno puriso viya ārammaṇaṃ minātīti **mano**. Kataraṃ pana taṃ mano, kathañcassa yottasadisatāti āha **''vipassanācitta''**ntiādi. Tena yottaṃ viyāti yottanti dasseti. Lokiyavipassanācittaṃ atirekapaññāsa kusaladhamme ekābaddhe ekasaṅgahite karotīti sambandho. Te pana ''phasso hoti… pe… avikkhepo hotī''ti cittaṅgavasena **dhammasaṅgahe** (dha. sa. 1) āgatanayeneva veditabbā. **Lokuttaravipassanācitta**nti maggacittaṃ āha. **Atirekasaṭṭhī**ti te eva sammākammantājīvehi anaññātaññassāmītindriyādīhi ca saddhiṃ atirekasaṭṭhi kusaladhamme. **Ekābaddhe**ti ekasmiṃ eva ārammaṇe ābaddhe. **Ekasaṅgahe**ti tatheva vipassanākiccavasena ekasaṅgahe karoti. Pubbaṅgamabhāvena ārakkhaṃ sāretīti **ārakkhasārathī. ''Yathā hi rathassa…pe… sārathī''**ti vatvā taṃ dassetuṃ **''yoggiyo''**ti vuttaṃ. **Dhuraṃ vāheti** yogge. **Yojeti** yogge samagatiyañca. **Akkhaṃ abbhañjati** sukhappavattanatthaṃ. **Rathaṃ peseti** yoggacodanena. **Nibbisevane karoti** gamanavīthiyaṃ paṭipādanena sanniyojeti. **Ārakkhapaccupaṭṭhānā**ti ārakkhaṃ paccupaṭṭhapeti asammosasabhāvattā. **Gatiyo**ti pavattiyo, nipphattiyo vā. **Samanvesatī**ti gavesati.

Ariyapuggalassa nibbānaṃ paṭimukhaṃ sampāpane ratho viyāti **ratho**. Parikaroti vibhūsayatīti **parikkhāro,** vibhūsanaṃ, sīlañca ariyamaggassa vibhūsanaṭṭhāniyaṃ. Tena vuttaṃ **''catupārisuddhisīlālaṅkāro''**ti, sīlabhūsanoti attho. **Vipassanāsampayuttāna**nti lokiyāya lokuttarāya ca vipassanāya sampayuttānaṃ. Vidhinā īretabbato pavattetabbato **vīriyaṃ,** sammāvāyāmo. Samaṃ sammā ca dhiyatīti samādhi, dhurañca taṃ samādhi cāti dhurasamādhi, upekkhā dhurasamādhi etassāti **upekkhādhurasamādhi,** ariyamaggo upekkhāsaṅkhātadhurasamādhīti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana byañjanaṃ anādiyitvā dhurasamādhisaddānaṃ bhinnādhikaraṇatā vuttā. **Payogamajjhatte**ti vīriyasamatāya. **Anicchā**ti icchāpaṭipakkhā. Tenāha **''alobhasaṅkhātā''**ti. **Parivāraṇa**nti parivāro, paricchadoti attho.

Mettāti mettācetovimutti. Tathā **karuṇā. Pubbabhāgo**ti ubhinnampi upacāro. Dvepi kāyacittavivekā viya pubbabhāgadhammavasena vuttā. **Ariyamaggarathe**ti parisuddhamaggasaṅkhāte rathe. Ariyamaggaratho ca maggaratho cāti **ariyamaggaratho,** evaṃ ekasesanayena vā attho veditabbo. Tenāha **''imasmiṃ lokiyalokuttaramaggarathe ṭhito''**ti. **Sannaddhacammo**ti yogāvacarassa paṭimukkacammaṃ. **Na naṃ te vijjhantī**ti vacanapathā na naṃ vijjhanti. Dhammabhedanavasena na bhañjati, tassa ariyamaggassa rathassa sammā yojitassa antarā bhaṅgo natthīti attho.

Attano purisakāraṃ nissāya laddhattā attano santāneti adhippāyo. **Anuttara**nti uttararahitaṃ. Tato eva **seṭṭhayānaṃ,** nassa kenaci sadisanti **asadisaṃ**. Dhitisampannatāya **dhīrā paṇḍitapurisā lokamhā niyyanti gacchanti**. ''Jayaṃ jaya''nti gāthāyaṃ vacanavipallāsena vuttanti āha **''jinantā jinantā''**ti.

Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. **Niyamattho**ti avadhāraṇattho. **Tena** niyamena avadhāraṇena – **aññaṃ maggaṃ paṭikkhipati** ito aññassa niyyānikamaggassa abhāvato. ''Dukkhassa pariññattha''nti vuttattā **vaṭṭadukkhaṃ kathitaṃ**. Ariyamagge gahite tassa pubbabhāgamaggo vipassanāya gahito evāti **''missakamaggo kathito''**ti vuttaṃ. **Uttānameva** apubbassa abhāvā. Ayaṃ pana viseso ''rāgakkhayo''tiādīhi yadipi nibbānaṃ vuttaṃ. Tathāpi arahattaṃ viya brahmacariyampi. Tena nibbānaṃ eva vuccati **''idaṃ brahmacariyapariyosāna''**nti.

Kimatthiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyaaññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. **Rāgavinayā**dipadehi nibbānaṃ vāpi vucceyya arahattaṃ vāpi. Yasmā so bhikkhu ubhayatthapi niviṭṭhabuddhi, tasmā bhagavā tassa ajjhāsayavasena ‘‘nibbānadhātuyā kho eta’’ntiādinā nibbānadhātuṃ vissajjetvā puna ‘‘āsavānaṃ khayo tena vuccatī’’ti āha. Yasmā ariyamaggo rāgādike samucchedavasena vineti, āsavañca sabbaso khepeti, tena ca vuttaṃ nibbānaṃ arahattañca, tasmā tadubhayaṃ **‘‘rāgavinayotiādi nāmamevā’’**ti vuttaṃ. **Anusandhikusalatāya pucchanto etaṃ avocā**ti iminā ‘‘pucchānusandhi idha labbhatī’’ti dīpitaṃ, ajjhāsayānusandhipi ettha labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

Dutiyaaññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. **Ekena pariyāyena aṭṭhaṅgikamaggaṃ vibhajitvā**ti ‘‘sammādiṭṭhī’’tiādinā ekena pariyāyena ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ vibhāgena dassetvā ‘‘katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhī’’tiādinā **puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo**. Uggahadhāraṇaparicayañāṇānipi savanañāṇe eva avarodhaṃ gacchantīti **‘‘savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasenā’’**ti vuttaṃ.

Kammaṭṭhānābhinivesoti kammaṭṭhānapaṭipatti. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. **Iṭṭhaṃ kantaṃ manāpa**nti nirodhamaggesu ninnabhāvaṃ dasseti, na abhinandanaṃ, tanninnabhāvo eva ca tattha kammakaraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekenevākārena saccānaṃ paṭivedhanimittatā, so eva abhimukhabhāvo tesaṃ samāgamoti **ekābhisamayo**.

Assāti ñāṇassa, yogino vā. Ettha ca keci ‘‘lokiyañāṇampi paṭivedho sabbassa yāthāvabodhabhāvato’’ti vadanti. Nanu uggahādipaṭivedho ca paṭivedhova, na ca so lokuttaroti? Taṃ na, kevalena paṭivedha-saddena uggahādipaṭivedhānaṃ avacanīyattā, paṭivedhanimittattā vā uggahādivasena pavattaṃ dukkhādīsu pubbabhāge ñāṇaṃ ‘‘paṭivedho’’ti vuccati, na paṭivedhattā, paṭivedhabhūtameva pana ñāṇaṃ ujukaṃ paṭivedhoti vattabbataṃ arahati. **Kiccato**ti pariññādikiccato. **Ārammaṇapaṭivedho**ti sacchikiriyāpaṭivedhamāha. **Kiccato**ti asammohapaṭivedhaṃ. Uggahādīhi saccassa pariggaṇhanaṃ **pariggaho**.

Duddasattāti anadhigatañāṇena yāthāvasarasalakkhaṇato daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā uppattito pākaṭānipi. Tenāha **‘‘dukkhasaccaṃ hī’’**tiādi. **Ubhaya**nti purimaṃ saccadvayaṃ. **Payogo**ti kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbataṃ dukkaratarataññca upamāhi dasseti **‘‘bhavaggaggahaṇattha’’**ntiādinā. Yathā purimaṃ saccadvayaṃ viya kenaci pariyāyena apākaṭatāya paramagambhīrattā uggahādivasena pubbabhāge pavattibhedaṃ gahetvā **‘‘dukkhe ñāṇa’’**ntiādinā catubbidhaṃ katvā vuttaṃ. **Ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti** ekābhisamayavaseneva pavattanato.

Kāmapaccanīkaṭṭhenāti kāmānaṃ ujupaccanīkabhāvena. **Kāmato nissaṭabhāvenā**ti kāmehi visaṃyuttabhāvena. **Kāmaṃ sammasantassā**ti duvidhampi kāmaṃ aniccādito sammasantassa. Pajjati pavattati etenāti padaṃ, kāmassa padanti **kāmapadaṃ,** kāmassa uppattikāraṇassa ghāto samugghāto, taṃ **kāmapadaghātaṃ**. Tenāha **‘‘kāmavūpasama’’**nti. Kāmehi vivittaṃ **kāmavivittaṃ**. So eva ca nesaṃ anto samucchedaviveketi katvā tasmiṃ sādhetabbe uppannoti vuttaṃ **‘‘kāmavivittante uppanno’’**ti. Kāmato nikkhamatīti nikkhamo, so eva **nekkhammasaṅkappo**. Imasmiñca nekkhammasaṅkappassa saddatthavibhāvena yathāvutto kāmapaccanīkaṭṭhādiko atthaniddhāraṇaviseso antogadho.

Eseva nayoti iminā byāpādapaccanīkaṭṭhena vihiṃsāya paccanīkaṭṭhenātiādikaṃ abyāpādāvihiṃsāsaṅkappānaṃ atthuddhāraṇavidhiṃ atidisati. **Nekkhammasaṅkappādayo**ti **ādi-**saddena abyāpādaavihiṃsāsaṅkappe eva saṅgaṇhāti. **Kāma…pe… saññāna**nti kāmavitakkādiviratisampayuttānaṃ nekkhammādisaññānaṃ. **Nānattā**ti nānākhaṇikattā. **Tīsu ṭhānesū**ti

tippakāresu kāraṇesu. **Uppannassā**ti uppajjanārahassa. Bhūmiladdhauppannaṃ idhādhippetaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Padacchedato**ti kāraṇupacchedato. **Pada**nti hi uppattikāraṇanti vuttovāyamattho. **Anuppattisādhanavasenā**ti yathā saṅkappo āyatiṃ nuppajjati, evaṃ anuppattisādhanavasena. Sammādiṭṭhi viya **ekova kusalasaṅkappo uppajjati**.

Catūsu ṭhānesūti visaṃvādanādīsu catūsu vītikkamaṭṭhānesu. Pabbajitānaṃ micchājīvo nāma āhāranimittakoti āha **''khādanīyabhojanīyādīnaṃ atthāyā''**ti. Sabbaso anesanāya pahānaṃ sammāājīvoti āha **''buddhappasatthena ājīvenā''**ti. Kammapathapattānaṃ vasena **''sattasu ṭhānesū''**ti vuttaṃ. Akammapathapattāya hi anesanāya so padaghātaṃ karotiyeva.

Tathārūpe vā ārammaṇeti yasmiṃ ārammaṇe imassa pubbe kilesā na uppannā, tasmiṃ eva. **Anuppannāna**nti anuppādassapi patthanāvasena anuppannānaṃ. **Vīriyacchanda**nti vīriyassa nibbattetukāmatāchandaṃ. ''Chandasampayuttavīriyañcā''ti vadanti. Vīriyameva pana anuppannākusalānuppādane labbhamānachandatāya dhurasampaggahatāya chandapariyāyena vuttaṃ. Tathā hi vīriyaṃ – ''anikkhittachandatā anikkhittadhuratā''ti (dha. sa. 26) niddiṭṭhaṃ. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā **cittaṃ paggahitaṃ karoti. Padhāna**nti padhānabhūtavīriyaṃ.

Uppattipabandhavasenāti nirantaruppādanavasena. **Catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasenā**ti yathāvuttesu catūsu ṭhānesu padhānakiccassa nipphādanavasena anuppādanādivasena. **Kiccasādhanavasenā**ti kāyavedanācittadhammesu subhasukhaniccaattagāhavidhamanavasena asubhadukkhāniccānattasādhanavasena.

Ayanti yathāvutto sadisāsadisatāviseso. **Assā**ti maggassa. **Ettha katha**nti yadi rūpāvacaracatutthajjhānato paṭṭhāya yāva sabbabhavaggā jhānaṅgamaggaṅgabojjhaṅgānaṃ sadisatā, evaṃ sante ''āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca lokuttara''nti ettha kathaṃ attho gahetabboti āha **''etthāpī''**tiādi. **Taṃjhānikāvā**ti paṭhamajjhānādīsu yaṃ jhānaṃ maggapaṭilābhassa pādakabhūtaṃ, taṃjhānikāva **assa** ariyassa uparipi **tayo maggā**. **Eva**nti vuttākārena. **Pādakajjhānameva niyameti** āruppe catukkapañcakajjhānuppattiyaṃ. **Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā**ti sammasitakhandhe vadanti. **Puggalajjhāsayo niyameti** pādakasammasitajjhānānaṃ bhede. Yasmā saṅkhārupekkhāñāṇameva ariyamaggassa bojjhaṅgādivisesaṃ niyameti, tato dutiyādipādakajjhānato uppannassa saṅkhārupekkhāñāṇassa pādakajjhānātikkantānaṃ aṅgānaṃ asamāpajjitukāmatāvirāgabhāvato itarassa ca atabbhāvato tīsupi vādesu vipassanāva niyametīti veditabbo, tasmā vipassanāniyameneva hi paṭhamavādepi apādakajjhānādipādakāpi maggā paṭhamajjhānikā honti. Itarehi ca pādakajjhānehi vipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva. Evaṃ sesavādesu vipassanāniyamo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Dutiyavāde taṃtaṃjhānikatā sammasitasaṅkhāravipassanāniyamehi hoti. Tatra hi vipassanā taṃtaṃvirāgabhāvanā bhāvetabbā, na somanassasahagatā upekkhāsahagatā hutvā jhānaṅgādiniyamaṃ maggassa karotīti evaṃ vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo. Imasmiñca vāde pādakasammasitajjhānupanissayasabbhāve ajjhāsayo ekantena hotīti **''puggalajjhāsayo niyametīti vadantī''**ti vuttaṃ, aṭṭhakathāyaṃ pana visuddhimaggassa etissā aṭṭhakathāya ekasaṅgahitattā **''tesaṃ vādavinicchayo…pe… veditabbo''**ti vuttaṃ. **Pubbabhāge**ti vipassanākkhaṇe.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. **Sūka**nti sāliyavādīnaṃ vālamāha. So hi nikantakasadiso paṭimukhagataṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā bhindati, tasmā bhedaṃ icchantena uddhaggaṃ katvā ṭhapitaṃ **sammāpaṇihitaṃ** nāma, tathā aṭṭhapitaṃ **micchāpaṇihitaṃ** nāmāti vuttaṃ. **Micchāpaṇihitāyā**ti kammassakatapaññāya micchāṭhapanaṃ nāma – ''ime sattā kammavasena sukhadukkhaṃ paccanubhavanti, taṃ pana kammaṃ issarassa icchāvasena brahmā nimminātī''tiādinā micchāpakappanaṃ. Keci pana ''natthi dinnantiādinā

nayena pavatti, tassa vā ñāṇassa appavattī''ti vadanti. **Maggabhāvanāyā**ti etthāpi micchāmaggassa pavattanaṃ, ariyamaggassa vā appavattanaṃ micchāṭhapanaṃ. Tenāha **''appavattitattā''**ti. **Avijjaṃ bhindissatī**ti avijjaṃ samucchindissati. **Magganissitaṃ katvā** magge eva pakkhipitvā. Tañhi ñāṇaṃ maggassa mūlakāraṇaṃ magge siddhe tassa kiccassa matthakappattito. ''Sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāyā''ti vuttattā **missakamaggo kathito**. Chavibhedasadiso cettha avijjābhedo, lohituppādasadiso lokuttaramaggabhāvo daṭṭhabbo.

Sūkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. **Channaparibbājako** vatthacchādiyā channaṅgaparibbājako, na naggaparibbājako.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vihāravaggo

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. **Aḍḍhamāsa**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Paṭisallīyitu**nti yathāvuttaṃ kālaṃ paṭi divase divase samāpattiyaṃ dhammacintāyaṃ cittaṃ nilīyituṃ. **Vinetabbo**ti samucchedavinayena vinetabbo ariyamaggādhigantabbo. **Ta**nti diṭṭhānugatiāpajjanaṃ. **Assā**ti janatāya. **Apagacchatī**ti satthu santikato apeti. **Sū**ti nipātamattaṃ.

Padesenāti ekadesena. Saha padesenāti **sapadeso**. Svāyaṃ sapadeso yasmā vedanāvaseneva pāḷiyaṃ āgato, tasmā paramatthadhammakoṭṭhāse vedanā anavasesato labbhati, te gaṇhanto **''khandhapadeso''**tiādimāha. **Taṃ sabba**nti khandhapadesādikaṃ sabbampi. **''Sammasanto''**ti padassa atthadassanavasena **''paccavekkhanto''**ti āha. Paccavekkhaṇā idha sammasanaṃ nāma, na vipassanā. Vipassanāsammasanaṃ pana bhagavato visākhapuṇṇamāyaṃ eva nipphannaṃ, tasmā bhagavato aññabhūmikāpi vedanā aññabhūmikānaṃ sattānaṃ viruddhā uppajjatevāti vuttaṃ **''yāva bhavaggā pavattā sukhā vedanā''**ti. **Sabbākārenā**ti sarūpato samudayato atthaṅgamato assādāditoti sabbākārena. **Pariggaṇhanto** upaparikkhanto.

Nippadesāneva anavasesāneva. Indriyasatipaṭṭhānapadeso suviññeyyoti anuddhato. **Assā**ti bhagavato. **Ṭhāne**ti tasmiṃ tasmiṃ paccavekkhitabbasaṅkhāte okāse. **Sā sā ca vihārasamāpattī**ti khandhavasena āyatanādivasena ca pavattitvā tesaṃ ekadesabhūtaṃ vedanaṃyeva pariggahetvā taṃ sammasitvā anukkamena samāpannā jhānasamāpatti phalasamāpatti ca. Phalasamāpatti hi tathā sammasitvā punappunaṃ samāpajjanavasena atthato abhinnāpi adhiṭṭhānabhūtadhammabhedena bhinnā viya vuccati, yato catuvīsatikoṭisatasahassabhedā devasikaṃ vaḷañjanasamāpattiyo aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Kāmaṃ aññadhammavasenapi jātā eva, vedanāvasena panettha abhiniveso kato **vedanānubhāvena jātā**. Kasmā evaṃ jātāti? Buddhānaṃ ñāṇapadassa antaravibhāgattā. Tathā hi bhagavā sakalampi aḍḍhamāsaṃ vedanāvaseneva sammasanaṃ pavatteti, tadanusārena ca tā vihārasamāpattiyo samāpajji. Tayidaṃ acchariyaṃ anaññasādhāraṇaṃ bhikkhū pavedento satthā – ''yena svāha''ntiādimavoca.

Akusalāvāti pāṇātipāta-adinnādāna-kāmesumicchācāra-musāvāda-pisuṇavācāsamphappalāpa-abhijjhā-byāpādavasena taṃtaṃmicchādassanavasena ca akusalā vedanā eva hoti. Brahmalokādīsu uppajjitvā tattha niccā dhuvā bhavissāmāti evaṃ diṭṭhiṃ upanissāyāti yojetabbaṃ. **Devakulādīsu** devapūjatthaṃ, sabbajanaparibhogatthaṃ vā **mālāvacchaṃ ropenti. Vadhabandhanādīnī**ti **ādi**-saddena adinnādāna-micchācāra-musāvāda-pisuṇavācā-samphappalāpādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Diṭṭhadhammavipākassa apacurattā apākaṭattā ca **''bhavantaragatāna''**nti vuttaṃ.

Iti nesanti ettha **iti-**saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena yathā pharusavācāvasena, evaṃ tadaññesampi akusalakammānaṃ vasena sammādiṭṭhipaccayā akusalavedanāppavatti yathārahaṃ nīharitvā vattabbā. **Eseva nayo**ti iminā yathā micchādiṭṭhipaccayā sammādiṭṭhipaccayā ca kusalākusalavipākavedanā sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā ca vasena yathārahaṃ yojetvā dassitā, evaṃ micchāsaṅkappapaccayādīsupi yathārahaṃ yojetvā dassetabbāti imamatthaṃ atidisati. **Chandapaccayā**ti ettha taṇhāchandasahito kattukāmatāchando adhippetoti āha **''chandapaccayātiādīsu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā''**ti. **Vitakkapaccayā**ti ettha appanāppattova vitakko adhippetoti vuttaṃ **''vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāvā''**ti. Vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāya gahitattā **''ṭhapetvā paṭhamajjhāna''**nti. Upari tisso rūpāvacarā, heṭṭhā tisso arūpāvacarā evaṃ **sesā cha saññāsamāpattivedanā**.

Tiṇṇanti chandavitakkasaññānaṃ. **Avūpasame**ti paṭipakkhena avūpasamite. Tiṇṇañhi tesaṃ sahabhāvena paccayatā aṭṭhalobhasahagatacittesu eva. Tattha yaṃ vattabbaṃ taṃ vuttameva. **Chandamattassā**ti tesu tīsu chandamattassa. **Vūpasame paṭhamajjhānavedanāva** appanāppattassa adhippetattā. **Chandavitakkānaṃ vūpasame dutiyajjhānādivedanā adhippetā** saññāya avūpasantattā. Dutiyajjhānādivedanāgahaṇena hi sabbā saññāsamāpattiyo ca gahitāva honti. **Tiṇṇampi vūpasame**ti chandavitakkasaññānaṃ vūpasame **nevasaññānāsaññāyatanavedanā adhippetā**. Bhavaggappattasaññā hi vūpasamanti chandasaṅkappānaṃ accantasukhumabhāvappattiyā. Heṭṭhā ''sammādiṭṭhipaccayā''ti ettha sammādiṭṭhiggahaṇena heṭṭhimamaggasammādiṭṭhipi gahitāva hotīti āha – **''appattassa pattiyāti arahattaphalassa pattatthāyā''**ti. Atha vā heṭṭhimamaggādhigamena vinā aggamaggo natthīti heṭṭhimamaggādhigamaṃ atthāpannaṃ katvā **''arahattaphalassa pattatthāyā''**ti vuttaṃ. Āyameti phalena missito hoti etenāti **āyāmo,** sammāvāyāmoti āha **''atthi āyāmanti atthi vīriya''**nti. **Tassa vīriyārambhassā**ti aññādhigamakāraṇassa sammāvāyāmassa vasena. Pāḷiyaṃ ṭhāna-saddo kāraṇapariyāyoti āha – **''arahattaphalassa kāraṇe''**ti. **Tappaccayā**ti ettha **taṃ**-saddena ''ṭhāne''ti vuttakāraṇameva paccāmaṭṭhanti āha – **''arahattassa ṭhānapaccayā''**ti. **Catumaggasahajātā**ti etena ''arahattaphalassa pattatthāyā''ti ettha heṭṭhimamaggānaṃ atthāpattivasena gahitabhāvameva joteti. Keci pana ''catumaggasahajātāti vatvā nibbattitalokuttaravedanāti bhūtakathanaṃ visesanaṃ. Nibbattitalokuttaravedanāti paṭhamaṃ apekkhitabbaṃ, pacchā catumaggasahajātā''ti vadanti.

Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Micchādiṭṭhi vūpasamati sabbaso pahīyati etenāti **micchādiṭṭhivūpasamo**. ''Micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Bhavantare uppajjanto atidūreti maññamāno vipākavedanaṃ na gaṇhātī''ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. **''Iminā nayenā''**ti atidisitvāpi tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''yassa yassā''**tiādiṃ vatvā eva sāmaññavasena vuttamatthaṃ pacchimesu tīsu padesu sarūpatova dassetuṃ **''chandavūpasamapaccayā''**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva. **Vuttatthāneva** anantarasutte.

Dutiyavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tissannampi sikkhānaṃ sikkhanaṃ sīlaṃ etassāti **sikkhanasīlo**. Sikkhatītipi vā **sekkho**. Vuttañhetaṃ ''sikkhatīti kho, bhikkhave, tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhatī''tiādi (a. ni. 3.86). **Tīhi phalehi** heṭṭhā. Sāpi catutthamaggena saddhiṃ uppannasikkhāpi. Maggakkhaṇe hi sikkhākiccaṃ na niṭṭhitaṃ vippakatabhāvato, phalakkhaṇe pana niṭṭhitaṃ nāma. **Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

Sekkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. **Micchāsabhāva**nti ayāthāvasabhāvaṃ aniyyānikasabhāvaṃ. **Sammāsabhāva**nti yāthāvasabhāvaṃ niyyānikasabhāvaṃ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**ti ettha **adhi**-saddo anatthakoti āha – **''micchāpaṭipattikaraṇahetū''**ti. Ñāyati paṭividdhavasena nibbānaṃ gacchatīti **ñāyo**. So eva taṃsamaṅgīnaṃ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena **dhammo**ti āha – **''ñāyaṃ dhammanti ariyamaggadhamma''**nti. Ñāṇassa micchāsabhāvo nāma natthīti viññāṇamevettha paccavekkhaṇavasena pavattaṃ ñāṇa-saddena vuccatīti āha **''micchāviññāṇo''**ti. **Micchāpaccavekkhaṇo**ti kiñci pāpaṃ katvā ''aho mayā kataṃ sukata''nti evaṃ pavatto micchāpaccavekkhaṇo. Gosīlagovatādipūraṇaṃ muttīti evaṃ gaṇhato **micchāvimutti** nāma. Micchāpaṭipadādīhi vivaṭṭanti evaṃ **vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Puggalo pucchito**ti nigamito ca ''ayaṃ vuccati, bhikkhave, asappuriso''tiādinā. Kiñcāpi ''micchādiṭṭhiko hotī''tiādinā puggalova niddiṭṭho, tathāpi puggalasīsenāyaṃ dhammadesanāti āha **''dhammo vibhatto''**ti. Tenevāha **''dhammena puggalo dassito''**ti. **Dhammenā**ti micchādiṭṭhiādikena dhammena. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya sabbaso **sappurisā** nāma, khīṇāsavo **sappurisataro. Suppavattaniyo**ti sukhena pavattetuṃ sakkuṇeyyo. **Dhāvatī**ti gacchati. Paccayuppannena upecca nissitabbato upanisā, paccayo, ekassa sa-kārassa lopaṃ katvā vāti āha – **''saupanisaṃ sapaccaya''**nti. Parikaraṇato **parikkhāro,** parivāroti āha – **''saparikkhāraṃ saparivāra''**nti. Sahajātavasena upanissayavasena ca sapaccayatā kiccasādhane nipphādane sahāyabhāvūpagamane ca saparivāratā daṭṭhabbā.

Micchattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. **Ayāthāvapaṭipatti,** na yathāpaṭipatti, hetumhipi phalepi ayāthāvavatthusādhanato. **Ekaṃ suttaṃ dhammavasena kathitaṃ** paṭipattivasena. **Ekaṃ suttaṃ puggalavasena kathitaṃ** paṭipannakavasena. Saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato yo naṃ adhigacchati, taṃ pāreti gametīti pāraṃ, nibbānaṃ, tabbidhuratāya natthi ettha pāranti apāraṃ, saṃsāroti vuttaṃ – **''apārāpāranti vaṭṭato nibbāna''**nti. **Pāraṅgatā**ti asekkhe sandhāya. **Yepi gacchantī**ti sekkhe. **Yepi gamissantī**ti kalyāṇaputhujjane. **Pāragāmino**ti ettha kita-saddo tikālavācīti evaṃ vuttaṃ.

Tīranti orimatīramāha. Tena vuttaṃ **''vaṭṭameva anudhāvatī''**ti. Ekantakāḷakattā cittassa apabhassarabhāvakaraṇato kaṇhābhijātihetuto ca vuttaṃ **''kaṇhanti akusaladhamma''**nti. Vodānabhāvato cittassa pabhassarabhāvakaraṇato sukkābhijātihetuto ca vuttaṃ – **''sukkanti kusaladhamma''**nti. Kilesamāra-abhisaṅkhāramāra-maccumārānaṃ pavattiṭṭhānatāya okaṃ vuccati vaṭṭaṃ, tabbidhuratāya anokanti nibbānanti āha – **''okā anokanti vaṭṭato nibbāna''**nti.

Paramatthato samaṇā vuccanti ariyā, samaṇānaṃ bhāvo sāmaññaṃ, ariyamaggo, tena araṇīyato upagantabbato sāmaññattho nibbānanti āha – **''sāmaññatthanti nibbānaṃ, taṃ hī''**tiādi. **Brahmaññattha**nti etthāpi iminā nayena attho veditabbo. **Brahmaññena** ariyamaggena. **Rāgakkhayo**ti ettha **iti-**saddo ādisaddattho. Tena ''dosakkhayo mohakkhayo''ti padadvayaṃ saṅgaṇhāti. **Vaṭṭatiyevāti vadanti** ''rāgakkhayo''ti. Pariyāyena hi arahattassa vattabbattāti.

Paṭipattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aparāparaṃ parivattamānena vattasampannena saṃsāraddhānapariññāvaseneva nibbānassa pattabbattā vuttaṃ – **''nibbānaṃ patvā pariññātaṃ nāma hotī''**ti. **Nibbānaṃ patvā**ti nibbānappattihetu. Hetuattho hi ayaṃ **tvā**-saddo yathā – ''ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hotī''ti. **Tasmā**ti yasmā apariññeyyaparijānanakiccena nibbānassa pattiyā addhānapariññāsiddhi ñāyati, tasmā upacāravasena nibbānaṃ ''addhānapariññā''ti vuccati yathā ''himasanti sūriyaṃ uggametī''ti. **Vijjāvimuttiphalasacchikiriyattha**nti ettha **vijjā**ti aggamaggavijjā. **Vimuttī**ti aggamaggasamādhi adhippeto. Tesaṃ phalaṃ aññāti āha – **''vijjāvimuttiphalena arahattaṃ kathita''**nti. Yāthāvato jānanato paccakkhato dassanato ca ñāṇadassananti idha phalanibbānapaccavekkhaṇā adhippetāti āha – **''ñāṇadassanena paccavekkhaṇā kathitā''**ti. **Sesehī**ti rāga-virāga-saṃyojanappahāna-anusayasamugghāta-addhānapariññā- āsavakkhaya-vijjā-vimutti-phalasacchikiriyā-ñāṇadassana-anupādāparinibbānapadehi.

Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Yathā aruṇuggaṃ sūriyuggamanassa ekantikaṃ pubbanimittaṃ, evaṃ kalyāṇamittatā ariyamaggapātubhāvassāti sadisūpamā **aruṇuggaṃ kalyāṇamittatāya**. Kalyāṇamittoti cettha ariyo, **ariyamaggo** vā daṭṭhabbo **sūriyapātubhāvo viya** tena vidhūpanīyandhakāravidhamanato. **Kusalakattukamyatāchando chandasampadā** itarachandato sampannattā. **Kārāpakaappamādassā**ti saccapaṭivedhassa kārāpakassa. Evaṃ sabbattheva sampadāsaddā visesādhigamahetutāya veditabbā. **Aññenapi ākārenā**ti ''vivekanissita''ntiādiākārato aññena ''rāgavinayapariyosāna''ntiādinā ākārena.

Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. **Tathā tathā vutte bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena kathito,** tasmā ''vutto eva attho, kasmā puna vutto''ti na codetabbaṃ.

Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Appamādapeyyālavaggo

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. **Kārāpakaappamādo** nāma ''ime akusalā dhammā pahātabbā, ime kusalā dhammā uppādetabbā''ti vuttavajjetabbavajjanasampādetabbasampādanavasena pavatto appamādo. **Esā**ti appamādo. **Lokiyova. Na** lokuttaro. **Aya**nti **esā**ti ca appamādameva vadati. **Tesa**nti catubhūmakadhammānaṃ. **Paṭilābhakaṭṭhenā**ti paṭilābhāpanaṭṭhena.

Tathāgatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Padasuttavaṇṇanā

140. **Jaṅgalāna**nti jaṅgalavāsīnaṃ. **Jaṅgala**-saddo cettha thaddhabhāvasāmaññena pathavīpariyāyo, na anupaṭṭhānavidūradesavācī. Tenāha – **''pathavītalavāsīna''**nti. Padānaṃ vuccamānattā **''sapādakapāṇāna''**nti visesetvā vuttaṃ. **Samodhāna**nti antogadhabhāvaṃ. Tenāha – **''odhānaṃ upakkhepa''**nti, upanetvā pakkhipitabbanti attho.

Padasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. Vassikāya pupphaṃ **vassikaṃ** yathā ‘‘āmalakiyā phalaṃ āmalaka’’nti. **Mahātalasmi**nti uparipāsāde. **‘‘Yāni kānici’’**ti padehi itarāni samānādhikaraṇāni bhavituṃ yuttānīti **‘‘paccatte sāmivacana’’**nti vatvā tathā vibhattivipariṇāmo kato. **‘‘Tantāvutāna’’**nti padaṃ niddhāraṇe sāmivacananti tattha ‘‘vatthānī’’ti vacanasesena atthaṃ dassetuṃ **‘‘atha vā’’**tiādi vuttaṃ.

Kūṭasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Appamādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Balakaraṇīyavaggo

1. Balasuttavaṇṇanā

149. Kammāniyeva **kammantā** yathā suttantā. **Ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ magga**nti ettha nānantariyakatāya vipassanāpi gahitā eva hotīti vuttaṃ **‘‘sahavipassana’’**nti.

2. Bījasuttavaṇṇanā

150. Pañcavidhampi samūhaṭṭhena **bījagāmo nāma. Tadevā**ti mūlabījādi **eva. Sampanna**nti sahajātamūlavantaṃ. **Nīlabhāvato paṭṭhāyā**ti nīlabhāvāpattito paṭṭhāya.

3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balaṃ gāhentī**ti attano sarīrabalaṃ gāhenti. Taṃ pana nāgānaṃ balappatti evāti āha – **‘‘balaṃ gaṇhantī’’**ti. **Sambhejjamukhadvāra**nti mahāsamuddena sambhedagatamahānadīnaṃ mukhadvāraṃ. **Nāgā kāyaṃ vaḍḍhentī**tiādi yasmā ca bhagavatā upamāvasena ābhataṃ, tasmā **evameva khoti etthā**tiādinā upamaṃ saṃsandati. **Āgatesū**tiādīsu tīsu padesu bhāvenabhāvalakkhaṇe.

5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Na patiāvamatī**ti ca nikujjitabhāvena udakavamano ghaṭo, na taṃ puna mukhena gaṇhāti. Tenāha **‘‘na anto pavesetī’’**ti.

7. Ākāsasuttavaṇṇanā

155. **Tenetaṃ vutta**nti tena ariyamaggassa ijjhanena etesaṃ sabbesaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ ijjhanaṃ vuttaṃ.

8-9-10. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-158. **Paṃsurajojalla**nti bhūmireṇusahajātamalaṃ. **Vāṇijakopame**ti vāṇijakopamapaṭhamasutte cāpi.

11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. Sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanena **etaṃ**

abhiññāpariññeyyādidhammānaṃ abhiññāparijānanādīnaṃ ijjhanaṃ **vuttaṃ** khattiyādīnaṃ visayaādikaṃ karontassa kathāya sajjitattā.

Balakaraṇīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Esanāvaggo

1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. **Kāmāna**nti vatthukāmakilesakāmānaṃ. Kilesakāmopi hi kāmitanti parikappitena vidhinā ca adhikarāgehi esanīyo. **Bhavāna**nti tiṇṇaṃ gatīnaṃ. Diṭṭhigatikaparikappitassa brahmacariyassa nimittabhāvato micchādiṭṭhi ‘‘brahmacariya’’nti adhippetā.

2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. Seyyohamasmītiādinā taṃtaṃvibhāgena dhīyanti vidhīyantīti **vidhā,** mānakoṭṭhāsā, mānaṭṭhapanā vā. **Nīhanantī**ti vibādhenti.

Esanāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Oghavaggo

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Vaṭṭe ohananti osīdāpentīti **oghā. Rūpārūpabhave**ti rūpabhave ca arūpabhave ca rūpārūpataṇhopanissayā rūpārūpāvacarakammanibbattā khandhā. Yojanaṭṭhena **yogo**.

3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. Kāmanavasena upādiyanato **kāmupādānaṃ**. Tenāha **‘‘kāmaggahaṇa’’**nti. **Nāmakāyassā**ti vedanādīnaṃ catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ. **Ghaṭanapabandhanakileso**ti hetunā phalassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭena dukkhappabandhasaññitassa ghaṭanassa sambajjhanassa nibbattakakileso. **Antaggāhikadiṭṭhi** sassatucchedagāho.

Upādānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. **Thāmagataṭṭhenā**ti sattasantāne thirabhāvūpagamanabhāvena. **Thāmagata**nti ca aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnaṃyeva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. **Kāmarāgovā**ti kāmarāgo eva appahīno. So sati paccayalābhe uppajjanārahatāya santāne anusetīti **anusayo. Sesesupī**ti paṭighānusayādīsu. Orambhāgo vuccati kāmadhātu rūpārūpabhāvato heṭṭhābhūtattā. Tattha pavattiyā paccayabhāvato **orambhāgiyāni** yathā ‘‘pacchiyo goduhako’’ti. Saṃyojentīti **saṃyojanāni,** heṭṭhā viya attho vattabbo. **Uddhambhāgo** mahaggatabhāgo, tassa hitānīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā na vuttanti adhippāyo.

Anusayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Oghavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bojjhaṅgasaṃyuttaṃ

1. Pabbatavaggo

1.Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bujjhati catusaccaṃ ariyasāvako etāyāti **bodhaṃ,** dhammasāmaggī, ariyasāvako pana catusaccaṃ bujjhatīti **bodhi. Aṅgā**ti kāraṇā. Yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. Taṇhāvasena **patiṭṭhānaṃ,** diṭṭhivasena **āyūhanā**. Sassatadiṭṭhiyā **patiṭṭhānaṃ,** ucchedadiṭṭhiyā **āyūhanā**. Līnavasena **patiṭṭhānaṃ,** uddhaccavasena **āyūhanā**. Kāmasukhānuyogavasena **patiṭṭhānaṃ,** attakilamathānuyogavasena **āyūhanā. Oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ** (saṃ. ni. 1.1) –

> ‘‘Kilesavasena patiṭṭhānaṃ, abhisaṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhādiṭṭhīhi patiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā, sabbākusalābhisaṅkhāravasena patiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā’’ti –

Vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbo. **Kilesasantānaniddāya uṭṭhahatī**ti etena sikhāpattavipassanāsahagatānampi satiādīnaṃ bojjhaṅgabhāvaṃ dasseti. **Cattārī**tiādinā maggaphalena sahagatānaṃ. Sattahi bojjhaṅgehi bhāvitehi saccapaṭivedho hotīti kathamidaṃ jānitabbanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘yathāhā’’**tiādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyā**ti etena bodhibojjhaṅgasaddānaṃ samudāyāvayavavisayataṃ dasseti. **Senaṅgarathaṅgādayo viyā**ti etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgāti vuttaṃ ‘‘kāraṇattho aṅgasaddo’’ti. Bujjhatīti bodhi, bodhiyā eva aṅgāti **bojjhaṅgā**ti vuttaṃ **‘‘bujjhantīti bojjhaṅgā’’**ti. Vipassanādīnaṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānaṃ saccānaṃ anurūpaṃ paccakkhabhāvena paṭimukhaṃ aviparītaṃ sammā bujjhantīti evaṃ vatthuvisesadīpakehi uparimaggehi anubujjhantītiādinā vuttabodhisaddehi nippadesena vuttaṃ ‘‘bujjhanatāsāmaññena saṅgaṇhātī’’ti. Ettha ca līnapatiṭṭhāna-kāmasukhallikānuyoga-ucchedābhinivesānaṃ dhammavicaya-vīriyapītipadhāna-dhammasāmaggī paṭipakkho. Uddhaccāyūhanaattakilamathānuyoga-sassatābhinivesānaṃ passaddhisamādhi-upekkhāpadhāna-dhammasāmaggī paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi icchitabbā. Tathā hi sā sabbatthikā vuttā.

Saṃ-saddo pasaṃsāyaṃ. Punadeva sundaro ca atthopīti āha **‘‘pasattho sundaro ca bojjhaṅgo’’**ti. **Abhinibbattetī**ti abhivisiṭṭhabhāvena nibbatteti savisesabhāvaṃ vadati. **‘‘Eke vaṇṇayantī’’**ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṃ vivekadvayaṃ uddharitvā dassetuṃ **‘‘te hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitaṃ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato paṭippassaddhivivekanissitaṃ bhāvetīti. Tenāha – ‘‘anuttaraṃ vimokkhaṃ upasampajja viharissāmī’’ti. Tattha tattha nicchayatāya kasiṇajjhānaggahaṇena anuppādānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Tiṭṭhanti etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Kammautucittāhārasaññito catubbidho paccayo ṭhiti etassāti **paccayaṭṭhitiko**. Āhārapaccayasaddā hi ekatthā. **Subhampī**ti kāmacchando paccayo, asubhe subhākārena pavattanato subhanti vuccati. Tena kāraṇena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **subhanimitta**nti. **Subhassā**ti yathāvuttassa subhassa. **Ārammaṇampī**ti subhākārena, iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādiārammaṇampi subhanimittaṃ vuttākārena. **Anupāyamanasikāro**ti ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro, tato eva **uppathamanasikāro**ti ayonisomanasikāro. **Tasmi**nti yathāniddhārite kāmacchandabhūte tadārammaṇabhūte ca duvidhepi

subhanimitte. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘subhārammaṇe’’icceva vuttaṃ. **Atthi, bhikkhave, subhanimittantiādī**ti **ādi-**saddena kāmacchandanīvaraṇassa āhāradassanapāḷi uttānāti katvā vuttaṃ – **‘‘evaṃ sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā’’**ti.

Paṭighopi paṭighanimittaṃ purimuppannassa pacchā uppajjanakassa nimittabhāvato. **Paṭighārammaṇaṃ** nāma ekūnavīsati āghātavatthubhūtā sattasaṅkhārā. **Aratī**ti pantasenāsanādīsu aramaṇaṃ. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhabhāvo. **Pantesū**ti dūresu, vivittesu vā. **Adhikusalesū**ti samathavipassanādhammesu. **Arati** ratipaṭipakkho. **Aratitā**ti aramaṇākāro. **Anabhiratī**ti anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇā**ti anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitā**ti ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

Āgantukaṃ, na sabhāvasiddhaṃ. **Kāyālasiya**nti nāmakāye alasabhāvo. **Sammohavinodaniyaṃ** pana ‘‘tandīti jātiālasiya’’nti vuttaṃ. **Vadatī**ti etena atisītādipaccayā saṅkocāpattiṃ dasseti. **Yaṃ sandhāya vuttaṃ** kilesavatthuvibhaṅge (vibha. aṭṭha. 857). **Tandī**ti jātiālasiyaṃ. **Tandiyanā**ti tandiyanākāro. **Tandimanakatā**ti tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ**. Ālasyāyanākāro **ālasyāyanā**. Ālasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattaṃ**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṃ kathitaṃ.

Kilesavasenāti sammohavasena. **Kāyavinamanā**ti kāyassa virūpato namanā. **Jambhanā**ti phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā. Ānamanā**ti purato namanā. **Vinamanā**ti pacchato namanā. **Sannamanā**ti samantato namanā. **Paṇamanā**ti yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kiñcideva upariṭṭhitaṃ gahetvā ujuṃ kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddhaṃ ṭhapanā. **Byādhiyaka**nti uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitaṃ (vibha. aṭṭha. 858).

Bhattapariḷāhoti bhattavasena pariḷāhuppatti. **Bhuttāvissā**ti bhuttavato. **Bhattamucchā**ti bhattagelaññaṃ. Atibhuttapaccayā hi mucchāpatto viya hoti. **Bhattakilamatho**ti bhuttapaccayā kilantabhāvo. **Bhattapariḷāho**ti bhattadaratho. Kucchipūraṃ bhuttavato hi pariḷāhuppattiyā upahatindriyo viya hoti, kāyo khijjati. **Kāyaduṭṭhulla**nti bhuttabhattaṃ nissāya kāyassa akammaññatā.

Cittassa līyanākāroti ārammaṇe cittassa saṅkocappatti. **Cittassa akalyatā**ti cittassa gilānabhāvo. **Gilāno**ti akallako vuccati. Tathā cāha ‘‘nāhaṃ, bhante, akallako’’ti. **Akammaññatā**ti cittagelaññasaṅkhāto akammaññanākāro. **Olīyanā**ti olīyanākāro. Iriyāpathikampi cittaṃ yassa vasena iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asakkonto olīyati, tassa taṃ ākāraṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘olīyanā’’**ti. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. **Līna**nti avipphārikatāya saṅkocappattaṃ. Itare dve ākāraniddesā. **Thina**nti avipphārikatāya anussāhanā asaṅgahanasaṅgahanaṃ. Thiyanākāro **thiyanā. Thiyitatta**nti thiyitassa ākāro, avipphārikatāti attho.

Cetaso avūpasamoti cittassa avūpasantatā asannisinnabhāvo. Tenāha – **‘‘avūpasantākāro’’**ti. **Atthato paneta**nti svāyaṃ avūpasantākāro vikkhepasabhāvattā vikkhepahetutāya ca atthato etaṃ uddhaccakukkuccameva.

Vicikicchāya ārammaṇadhammā nāma ‘‘buddhe kaṅkhatī’’tiādinā āgataaṭṭhakaṅkhāvatthubhūtā dhammā. Yasmā vicikicchā byāpādādayo viya anu anu uggahaṇapaccayā uppajjati, tasmā kaṅkhāṭṭhānīyaṃ ārammaṇameva dassitaṃ ‘‘vicikicchāya ārammaṇadhammā’’ti. Yasmā purimuppannā vicikicchā pacchā vicikicchāya paccayo hoti, tasmā vicikicchāpi vicikicchāṭṭhānīyadhammā veditabbā. Tatrāyaṃ vacanattho – tiṭṭhanti pavattanti etthāti ṭhānīyā, vicikicchā eva ṭhānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā**. Aṭṭhakathāyaṃ pana ārammaṇassapi tattha visesapaccayataṃ upādāya **‘‘kāmacchando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā’’**ti vuttaṃ. Subhanimittassa hi paccayabhāvamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, tathāpi yathā ‘‘paṭighampi paṭighanimitta’’nti katvā ‘‘byāpādo upanissayena kathito’’ti vuttaṃ, evaṃ subhampi subhanimittanti katvā kāmacchando upanissayena kathitoti sakkā viññātuṃ. **Sesā**

thinamiddhauddhaccakukkuccāni. Tattha thinamiddhaṃ aññamaññaṃ sahajātādivasena paccayo, tathā uddhaccakukkuccanti. Ubhayesampi upanissayakoṭiyā paccayabhāve vattabbameva natthīti āha **''sahajātena ca upanissayena cā''**ti.

Yasmā sati nāma ''cattāro satipaṭṭhānā''tiādinā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ anussaraṇavasena vattati, tasmā te dhammā satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā nāma. Lokuttaradhamme ca anussavādivasena gahetvā tathā pavattateva. Tena vuttaṃ **''satiyā''**tiādi.

Kosallaṃ vuccati paññā, tato uppannā **kosallasambhūtā. Anavajjasukhavipākā**ti anavajjā hutvā sukhavipākā vipaccanakā. Padadvayena paccayato sabhāvato kiccato phalato kusaladhammaṃ dasseti. Akusalaniddesepi eseva nayo. **Sāvajjā**ti gārayhā. **Anavajjā**ti agārayhā. **Hīnā** lāmakā. **Paṇītā** seṭṭhā. **Kaṇhā** kāḷakā asuddhā. **Sukkā** odātā suddhā. **Paṭibhāga**-saddo paṭhame vikappe sadisakoṭṭhāsattho, dutiye paṭipakkhakoṭṭhāsattho, tatiye niggahetabbapaṭipakkhakoṭṭhāsattho daṭṭhabbo.

Kusalakiriyāya ādikammabhāvena pavattavīriyaṃ dhitisabhāvatāya dhātūti vuttanti āha **''ārambhadhātūti paṭhamārambhavīriya''**nti. Laddhāsevanaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakkhaṃ vidhamatīti āha – **''nikkamadhātūti kosajjato nikkhantattā tato balavatara''**nti. Adhimattādhimattatarānaṃ paṭipakkhadhammānaṃ vidhamanasamatthaṃ paṭupaṭutarādibhāvappattaṃ hotīti āha – **''parakkamadhātūti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanatāya tatopi balavatara''**nti.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā. Ārammaṇadhammā, pītisambojjhaṅgassa ṭhānīyāti **pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā**ti **''pītiyā ārammaṇadhammā''**ti vuttaṃ. Yasmā aparāparuppattiyā pītipi tathā vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ visuddhimagge ''pītiyā eva taṃ nāma''nti. **Darathapassaddhī**ti daratho kilesapariḷāho, so passambhati etāyāti darathapassaddhi, kāyapassaddhiyā vedanādikhandhattayassa viya rūpakāyassapi passambhanaṃ hoti, cittapassaddhiyā cittasseva passambhanaṃ, tato evettha bhagavatā lahutādīnaṃ viya duvidhatā vuttā. Tathā samāhitākāraṃ sallakkhetvā gayhamāno samathova **samathanimittaṃ,** tassa ārammaṇabhūtaṃ paṭibhāganimittampi. Vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso bhantatāpaccupaṭṭhāno vutto. Ekaggabhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo,** samādhi, so eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha **''tasseva vevacana''**nti.

Yo ārammaṇe iṭṭhāniṭṭhākāraṃ anādiyitvā gahetabbo majjhattākāro, yo ca pubbe upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāvasena uppanno majjhattākāro, duvidhopi so upekkhāya ārammaṇadhammoti adhippetoti āha – **''atthato pana majjhattākāro upekkhāṭṭhānīyā dhammāti veditabbo''**ti. **Ārammaṇena kathitā** ārammaṇasseva tesaṃ visesapaccayabhāvato. **Sesā**ti vīriyādayo cattāro dhammā. Tesañhi upanissayova sātisayo icchitabboti.

Kāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. **Khīṇāsavassa lokuttaraṃ sīlaṃ** nāma maggaphalapariyāpannā sammāvācākammantājīvā sīlalakkhaṇappattā tadaññe cetanādayo. **Lokiyaṃ** pana kiriyābyākatacittapariyāpannaṃ cārittasīlaṃ, vārittasīlassa pana sambhavo eva natthi viramaṇavasena pavattiyā abhāvato. ''Pubbabhāgasīlaṃ lokiyasīla''nti keci.

Cakkhudassananti cakkhūhi dassanaṃ. **Lakkhaṇassa dassana**nti sabhāvadhammānaṃ saṅkhatānaṃ paccattalakkhaṇassa ñātapariññāya, aniccādisāmaññalakkhaṇassa tīraṇapariññāya dassanaṃ. Pajahantopi hi te pahātabbākārato passati nāma. Nibbānassa tathalakkhaṇaṃ maggaphalehi dassanaṃ, taṃ pana **paṭivijjhanaṃ**. Jhānena pathavīkasiṇādīnaṃ, abhiññāhi rūpānaṃ dassanampi **ñāṇadassanameva. Cakkhudassanaṃ adhippetaṃ** savanapayirupāsanānaṃ parato gahitattā.

Pañhapayirupāsananti pañhapucchanavasena payirupāsanaṃ aññakammatthāya upasaṅkamanassa kevalaṃ upasaṅkamaneneva jotitattā.

Ariyānaṃ anussati nāma guṇavasena, tatthāpi laddhaovādāvajjanamukhena yathābhūtasīlādiguṇānussaraṇanti dassetuṃ **''jhānavipassanā''**tiādi vuttaṃ. **Aññesaṃyeva santike**ti ariyehi aññesaṃ sāsanikānaṃyeva santike. Tenāha – **''anupabbajjā nāmā''**ti. **Aññesū**ti sāsanikehi aññesu tāpasaparibbājakādīsu. Tattha hi pabbajjā ariyānaṃ anupabbajjā nāma na hotīti vuttaṃ.

Satasahassamattā ahesuṃ samantapāsādikattā mahātherassa. **Laṅkādīpe**ti nissayasīsena nissitasallakkhaṇaṃ. Na hi pabbajjā dīpapaṭiladdhā, atha kho dīpanivāsiācariyapaṭiladdhā. **Mahinda… pe… pabbajanti nāma** tassa parivāratāya pabbajjāyāti.

Saratīti taṃ ovādānusāsanidhammaṃ cinteti citte karoti. **Vitakkāhataṃ karotī**ti punappunaṃ parivitakkanena tadatthaṃ vitakkanipphāditaṃ karoti. **Āraddho hotī**ti sampādito hoti. Taṃ pana sampādanaṃ pāripūri evāti āha **''paripuṇṇo hotī''**ti. **Tatthā**ti yathāvutte dhamme. **Ñāṇacāravasenā**ti ñāṇassa pavattanavasena. **Tesaṃ tesaṃ dhammāna**nti tasmiṃ tasmiṃ ovādadhamme āgatānaṃ rūpārūpadhammānaṃ. **Lakkhaṇa**nti visesalakkhaṇaṃ sāmaññalakkhaṇañca. **Pavicinatī**ti ''idaṃ rūpaṃ ettakaṃ rūpa''ntiādinā vicayaṃ āpajjati. **Ñāṇañca ropetī**ti ''aniccaṃ calaṃ palokaṃ pabhaṅgū''tiādinā ñāṇaṃ pavatteti. **Vīmaṃsanaṃ…pe… āpajjatī**ti rūpasattakārūpasattakakkamena vipassanaṃ paccakkhato viya aniccatādīnaṃ dassanaṃ sammasanaṃ āpajjati.

Ubhayampetanti phalānisaṃsāti vuttadvayaṃ. **Atthato ekaṃ** pariyāyasaddattā. **Paṭikaccā**ti pageva. **Maraṇakāle**ti maraṇakālasamīpe. Samīpatthe hi idaṃ bhummanti āha **''maraṇassa āsannakāle''**ti.

So tividho hoti ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena. Tenāha **''kappasahassāyukesū''**tiādi. **Upahaccaparinibbāyī nāma** āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyanato. **Yattha katthacī**ti avihādīsu yattha katthaci. **Sappayogenā**ti vipassanāñāṇasaṅkhārasaṅkhātena payogena, saha vipassanāpayogenāti attho. Suddhāvāsabhūmiyaṃ uddhaṃyeva maggasoto etassāti **uddhaṃsoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Avihādīsu vattamānopi ekaṃsato uddhaṃgamanāraho puggalo akaniṭṭhagāmī eva nāmāti vuttaṃ **''eko uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti pañca hontī''**ti. **Tesa**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Uddhaṃsotabhāvato yadipi heṭṭhimādīsupi ariyabhūmi nibbattateva, tathāpi tattha bhūmīsu āyuṃ aggahetvā akaniṭṭhabhave āyuvaseneva soḷasakappasahassāyukatā daṭṭhabbā. ''Satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā''ti vuttattā **''arahattamaggassa pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā''**ti vuttaṃ. Sattannampi sahabhāvo labbhatīti **''apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇikā''**ti vuttaṃ. Tayidaṃ pāḷiyaṃ tattha tattha ''tasmiṃ samaye''ti āgatavacanena viññāyati, bojjhaṅgānaṃ pana nānāsabhāvattā **''nānālakkhaṇā''**ti vuttaṃ.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. **''Satisambojjhaṅgo''ti evaṃ ce mayhaṃ hotī**ti satisambojjhaṅgo nāma seṭṭho uttamo pavaro, tasmāhaṃ satisambojjhaṅgasīsena phalasamāpattiṃ appetvā viharissāmīti evaṃ ce mayhaṃ pubbabhāge hotīti attho. **''Appamāṇo''ti evaṃ mayhaṃ hotī**ti svāyaṃ satisambojjhaṅgo, sabbaso pamāṇakarakilesābhāvato appamāṇadhammārammaṇato ca appamāṇoti evaṃ mayhaṃ antosamāpattiyaṃ asammohavasena hoti. **Suparipuṇṇo**ti bhāvanāpāripūriyā suṭṭhu paripuṇṇoti evaṃ mayhaṃ antosamāpattiyaṃ asammohavasena hotīti. **Tiṭṭhatī**ti yathākālaparicchedasamāpattiyā avaṭṭhānena tappariyāpannatāya satisambojjhaṅgo tiṭṭhati paṭibandhavasena. **Uppādaṃ anāvajjitattā**ti

uppādassa anāvajjanena asamannāhārena. Uppādasīsena cettha uppādavantova saṅkhārā gahitā. **Anuppāda**nti nibbānaṃ uppādābhāvato uppādavantehi ca vinissaṭattā. **Pavatta**nti vipākappavattaṃ. **Appavatta**nti nibbānaṃ tappaṭikkhepato. **Nimitta**nti sabbasaṅkhāranimittaṃ. **Animitta**nti nibbānaṃ. **Saṅkhāre**ti uppādādianāmasanena kevalameva saṅkhāragahaṇaṃ. **Visaṅkhāra**nti nibbānaṃ. **Āvajjitattā** āvajjitakālato paṭṭhāya ārabbha pavattiyā **satisambojjhaṅgo tiṭṭhati. Aṭṭhahākārehī**ti aṭṭhahi kāraṇehi. **Jānātī**ti samāpattito vuṭṭhitakāle pajānāti. **Aṭṭhahākārehī**ti uppādāvajjanādīhi ceva anuppādāvajjanādīhi ca vuttākāraviparītehi aṭṭhahi ākārehi **cavantaṃ** samāpattivasena anavaṭṭhānatopi gacchantaṃ **cavatī**ti thero **pajānātī**ti.

Phalabojjhaṅgāti phalasamāpattipariyāpannā bojjhaṅgā. Kiṃ pana te visuṃ visuṃ pavattantīti āha **''yadā hī''**tiādi. **Sīsaṃ katvā**ti padhānaṃ seṭṭhaṃ katvā. **Tadanvayā**ti tadanugatā satisambojjhaṅgaṃ anugacchanakā. Tañca kho tathā katvā dhammaṃ paccavekkhaṇavasena. Keci pana ''taṃ paccavekkhaṇādikaṃ katvā''ti vadanti.

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. **Bodhāyā**ti ettha bodho nāma bujjhanaṃ, taṃ pana kissa kenāti pucchanto **''kiṃ bujjhanatthāyā''**ti vatvā taṃ dassento **''maggenā''**tiādimāha. Maggena nibbānaṃ bujjhanatthāya saṃvattanti, paccavekkhaṇāya katakiccataṃ bujjhanatthāya saṃvattanti, paṭhamavikappe sacchikiriyābhisamayo eva dassitoti tena atuṭṭhe **''maggena vā''**ti dutiyavikappamāha. **Vivekanissitaṃ virāganissita**nti padehi sabbaṃ maggakiccaṃ tassa phalañca dassitaṃ. **Nirodhanissita**nti iminā nibbānasacchikiriyā. **Kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī**tiādinā kilesappahānaṃ. **Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī**tiādinā paccavekkhaṇā dassitā.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Nibaddhavāsavasena ārāme nisīdanasīloti **ārāmanisādī**. Parisaṃ ogāḷho hutvā caratīti **parisāvacaro**ti āha – **''yo panā''**tiādi. **Eva**nti iminākārena. **Gahaṇa**nti niggahaṇaṃ. Tena pucchāpadassa atthaṃ vivarati. **Nibbeṭhana**nti niggahanibbeṭhanaṃ. Tena vissajjanapadassa atthaṃ vivarati. **Iminā nayenā**ti etena ''itivādo''ti ettha iti-saddassa atthaṃ dasseti. Upārambhādhippāyo vadati etenāti **vādo,** doso. **Itivādo hotī**ti evaṃ imassa upari vādāropanaṃ hoti. **Itivādappamokkho**ti evaṃ tato pamokkho hoti. Evaṃ vādappamokkhānisaṃsaṃ parehi āropitadosassa nibbeṭhanavasena dassetvā idāni dosapavedanavasena dassetuṃ **''ayaṃ pucchāya doso''**tiādi vuttaṃ.

Ettakaṃ ṭhānantiādito paṭṭhāya yāva ''tīṇi sucaritānī''ti ettakaṃ ṭhānaṃ. **Imaṃ desana**nti ''indriyasaṃvaro kho''tiādinayappavattaṃ imaṃ desanaṃ. **Nābhijjhāyatī**ti na abhijjhāyati. **Nābhihaṃsatī**ti na abhitussati. **Gocarajjhatte ṭhitaṃ hotī**ti kammaṭṭhānārammaṇe samādhānavasena ṭhitaṃ hoti avaṭṭhitaṃ. Tenāha **''susaṇṭhita''**nti. **Susaṇṭhita**nti sammā avikkhepavasena ṭhitaṃ. **Kammaṭṭhānavimuttiyā**ti kammaṭṭhānānuyuñjanavasena paṭipakkhato nīvaraṇato vimuttiyā. Suṭṭhu vimuttanti **suvimuttaṃ. Tasmiṃ** amanāparūpadassane **na maṅku** vilakkho na hoti. **Kilesavasena** dosavasena. **Aṭṭhitacitto** athaddhacitto. Kovesena hi cittaṃ thaddhaṃ hoti, na mudukaṃ. **Adīnamānaso**ti domanassavasena yo dīnabhāvo, tadabhāvena niddosamānaso. **Apūticitto**ti byāpajjābhāvena sītibhūtacitto.

Imesu chasu dvāresu aṭṭhārasa duccaritāni honti paccekaṃ kāyavacīmanoduccaritabhedena. Tāni vibhāgena dassetuṃ **''katha''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **iṭṭhārammaṇe āpāthagate**ti nayadānamattametaṃ. Tena ''aniṭṭhārammaṇe āpāthagate dosaṃ uppādentassā''tiādinā tividhaduccaritaṃ nīharitvā vattabbaṃ,

tathā ‘‘majjhattārammaṇe mohaṃ uppādentassā’’tiādinā ca. Manoduccaritādisāmaññena pana tīṇiyeva duccaritāni hontīti veditabbaṃ.

Paññattivasenāti vatthuṃ anāmasitvā piṇḍagahaṇamukhena kevalaṃ paññattivaseneva. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāne**ti bhāvanāsiddhe paṭisaṅkhāne, bhāvanāya paṭisaṅkhāne vāti attho. **Imānī**ti yathāvuttāni chadvārārammaṇāni. **Duccaritānī**ti duccaritakāraṇāni. Appaṭisaṅkhāne ṭhitassa duccaritāni sucaritāni katvā. **Pariṇāmetī**ti parivatteti duccaritāni tattha anuppādetvā sucaritāni uppādento. **Eva**nti vuttappakārena. **Indriyasaṃvaro…pe… veditabbo** indriyasaṃvarasampādanavasena tiṇṇaṃ sucaritānaṃ sijjhanato. Tenāha **‘‘ettāvatā’’**tiādi. **Ettāvatā**ti ādito paṭṭhāya yāva ‘‘tīṇi sucaritāni paripūrentī’’ti padaṃ, ettāvatā. **Sīlānurakkhakaṃ indriyasaṃvarasīla**nti catupārisuddhisīlassa anurakkhakaṃ indriyasaṃvarasīlaṃ kathikaṃ. Kathaṃ pana tadeva tassa anurakkhakaṃ hotīti? Aparāparuppattiyā upanissayabhāvato.

Tīṇi sīlānīti indriyasaṃvara-ājīvapārisuddhi-paccayasannissita-sīlāni. **Lokuttaramissakā**ti lokiyāpi lokuttarāpi hontīti attho. **Sattannaṃ bojjhaṅgāna**nti lokuttarānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ. **Mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā,** te sandhāya vuttaṃ ‘‘cattāro kho, kuṇḍaliya, satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī’’ti. **Tepī**ti yathāvuttasatipaṭṭhānā. **Satipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgā**ti lokiyasatipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgāva. **Pubbabhāgāvā**ti ettha keci ‘‘pubbabhāgā cā’’ti pāṭhaṃ katvā ‘‘pubbeva lokuttarā pubbabhāgā cā’’ti atthaṃ vadanti. **Vijjāvimuttimūlakā**ti ‘‘satta kho, kuṇḍaliya, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti evaṃ vuttā bojjhaṅgā lokuttarāva vijjāvimuttisahagatabhāvato.

Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. **Paccatta**nti karaṇaniddeso ayanti āha – **‘‘attanāvā’’**ti. **Kurumānoyevā**ti uppādento **eva. Kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimutta**nti kammaṭṭhānamanasikārena nīvaraṇānaṃ dūrībhāvato tehi suṭṭhu vimuttaṃ. **Atthaṃ karitvā**ti bhāvanāmanasikāraṃ uttamaṃ katvā. ‘‘Mahā vata me ayaṃ attho uppanno’’ti **atthiko hutvā**.

9. Paṭhamauppannasuttavaṇṇanā

190. **Tathāgatassa pātubhāvā**tiādinā buddhuppādakāle eva bojjhaṅgaratanapaṭilābhoti dasseti.

Pabbatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gilānavaggo

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

192-194. **Yesa**nti yesaṃ sattānaṃ. **Cattāro iriyāpathā atthi** labbhanti tadupagasarīrāvayavalābhena. **Eta**nti ‘‘cattāro iriyāpathe kappentī’’ti etaṃ vacanaṃ. ‘‘Vivekanissita’’ntiādivacanato **‘‘sahavipassanake maggabojjhaṅge’’**icceva vuttaṃ. **Dutiyatatiyāni uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. **Visuddhaṃ ahosi** visabhāgadhātukkhobhaṃ vūpasamentaṃ. Tenāha – **‘‘pokkharapatte …pe… vinivattitvā gato’’**ti. **Eseva nayo** pāḷito atthato ca catutthena pañcamachaṭṭhānaṃ samānattā.

Visarukkhavātasamphassenāti visarukkhasannissitavātasamphassena. **Mandasītajaro**ti muduko sītajaro. **Sesa**nti vuttāvasesaṃ. **Sabbatthā**ti sattamādīsu catūsu.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udāyivaggo

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. **Kittakena nu kho** kāraṇena **bujjhanakaaṅgā nāma vuccanti** bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vattabbataṃ labhanti. **Missakabojjhaṅgā kathitā** sahavipassanā maggabojjhaṅgā kathitāti katvā. **Dhammaparicchedo kathito** gaṇanāmattena paricchinditvā vuttattā na bhūmantaraparicchedo, vipassanādiparicchedo vā.

3-5. Ṭhāniyasuttādivaṇṇanā

204-206. Kāmarāgena gadhitabbaṭṭhānabhūtā kāmarāgaṭṭhāniyāti āha **''ārammaṇadhammāna''**nti. ''Manasikārabahulīkārā''ti vuttattā **''ārammaṇeneva kathita''**nti vuttaṃ. **Vuttaparicchedo**ti etena na kevalaṃ ārammaṇavaseneva, atha kho upanissayavasenapettha attho labbhatīti dasseti. Paṭhamavaggassa hi dutiye sutte upanissayavaseneva attho dassito. **Missakabojjhaṅgā kathitā** avibhāgeneva kathitattā. **Aparihāniye**ti tīhi sikkhāhi aparihānāvahe.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. **''So maṃ pucchissatī''**ti adhippāyena **bhagavatā osāpitadesanaṃ. Patthaṭattā** bhāvanāpāripūriyā vitthāritaṃ gatattā. **Mahantabhāva**nti bhāvanāvaseneva mahattaṃ gatattā. Tato eva **vaḍḍhippamāṇā**. Nīvaraṇavigame sambhavato paccayato byāpādo vigato hotīti āha – **''nīvaraṇānaṃ dūrībhāvena byāpādavirahitattā''**ti. **Taṇhāmūlaka**nti taṇhāpaccayaṃ. Yañhi taṇhāsahagataṃ asahagatampi taṇhaṃ upanissāya nipphannaṃ, sabbaṃ taṃ taṇhāmūlakaṃ. **Pahīyati** anuppādappahānena. **Taṇhādīnaṃyeva khayā,** na tesaṃ saṅkhārānaṃ khayā. **Etehi** taṇhakkhayādipadehi.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Nibbijjhantīti nibbedhā, nibbijjhanadhammā dhammavinayādayo, tappariyāpannatāya nibbedhabhāge gato nibbedhabhāgiyo, taṃ **nibbedhabhāgiyaṃ**. Tenāha **''nibbijjhanakoṭṭhāsiya''**nti. **Bhāvetvā ṭhitena** cittena. Vipassanāmaggampi gahetvā **''maggabojjhaṅgā missakā''**ti vuttā. **Tehī**ti bojjhaṅgehi **bhāvitaṃ** cittaṃ. **Te vā** bojjhaṅge **bhāvetvā ṭhitaṃ cittaṃ** nāma phalacittaṃ, tasmā **nibbattitalokuttarameva. Tampī**ti phalacittampi maggānantaratāya **magganissitaṃ katvā missakameva kathetuṃ vaṭṭati** ''bodhāya saṃvattantī''ti vuttattā.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. **Saṃyojanasaṅkhātā vinibandhā**ti kāmarāgādisaṃyojanasaññitā bandhanā. **Pariniṭṭhapetvā gahaṇā**ti gilitvā viya pariniṭṭhapetvā gahaṇākārā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Bahukataṃ vuccati bahukāro bahumāno, natthi etassa bahukatanti **abahukato,** akatabahumāno. Dhammo uppajjamāno ukkujjanto viya nirujjhamāno avakujjanto viya hotīti vuttaṃ

‘‘ukkujjaṃ vuccati udayo, avakujjaṃ vayo’’ti. **Parivattento**ti aniccātipi dukkhātipi anattātipi. ‘‘Eso hi te udāyi maggo paṭiladdho, yo te…pe… tathattāya upanessatī’’ti pariyosāne bhagavato vacanañcettha sādhakaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tena tenākārena viharanta**nti yena sammasanākārena vipassanāvihārena viharantaṃ. **Tathābhāvāyā**ti khīṇāsavabhāvapaccavekkhaṇāya. Tenāha – **‘‘khīṇā jātīti…pe… taṃ dassento evamāhā’’**ti.

Udāyivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nīvaraṇavaggo

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. **Na ca pabhāvanta**nti na ca pabhāsampannaṃ. **Pabhijjanasabhāva**nti tāpetvā tālane pabhaṅgutaṃ. **Avasesaṃ loha**nti vuttāvasesaṃ jātilohaṃ, vijātilohaṃ, kittimalohanti pabhedaṃ sabbampi lohaṃ. **Uppajjituṃ appadānenā**ti ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassa uppajjituṃ appadānena upakkilesatāti? Saccametaṃ, yasmiṃ pana santāne nīvaraṇāni laddhapatiṭṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa, parittakusalaṃ pana yathāpaccayaṃ uppajjati. Nīvaraṇe hi vūpasante santāne uppattiyā aparisuddhaṃ hoti, upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti, aparisuddhadīpakapallikavaṭṭhitelādisannissayo dīpo viya, apica nippariyāyato uppajjituṃ appadāneneva tesaṃ upakkilesatāti dassento **‘‘yadaggena hī’’**tiādimāha. Ārammaṇe vikkhittappattivasena **cuṇṇavicuṇṇatā** veditabbā. **Na āvarantī**ti kusaladhamme uppajjituṃ appadānavasena na āvaranti, atha kho tesaṃ uppattiyā honti. **Na paṭicchādentī**ti na vinandhanti. **Catubhūmakacittassā**ti catutthabhūmakakusalacittassa anupakkilesā, tehi akilissanato.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. **Paññā dubbalā hoti,** na balavatī paṭipakkhena upakkiliṭṭhabhāvato. Tenāha **‘‘mandā avisadā’’**ti.

Pañca nīvaraṇā dūre honti āvaraṇābhāvato. **Tameva pīti**nti sappāyadhammasavane uppannaṃ pītiṃ. Tassā tadā uppannākārasallakkhaṇena avijahanto punappunaṃ tassā nibbattanena. Tenāha **‘‘pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā’’**ti. **Idaṃ sandhāyā**ti ettake divasepi na vinassanti, sā dhammapīti laddhapaccayā hutvā visesāvahāti imamatthaṃ sandhāya etaṃ ‘‘imassa pañca nīvaraṇā tasmiṃ samaye na hontī’’tiādi vuttaṃ. **Pītipāmojjapakkhiyā**ti pītipāmojjapaccayā. **Nassantī**ti nirodhapaccayavasena pavattanato nassanti. Sabhāgapaccayavasena **puna uppajjantāpi…pe… vuccati** kiccasādhanavasena pavattanato.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. **Abhiruhanakā**ti samīparukkhe abhibhavitvā ruhanakā. **Aṭṭhikacchako**ti aṭṭhibahulakacchako. Kapithanasadisaphalattā **kapitthano**ti laddhanāmo.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. **Andhabhāvakaraṇā** paññācakkhussa vibandhanato. Tathā hi te ‘‘acakkhukaraṇā paññānirodhikā’’ti vuttā. Vihanati vibādhatīti **vighāto,** dukkhanti āha **‘‘vighātapakkhiyāti dukkhapakkhikā’’**ti. Nibbānatthāya na saṃvattantīti **anibbānasaṃvattanikā. Missakabojjhaṅgāva kathitā** pubbabhāgikānaṃ kathitattā.

Nīvaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cakkavattivaggo

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Vidhīyantīti **vidhā,** mānādibhāgā koṭṭhāsāti āha **''tayo mānakoṭṭhāsā''**ti. **Tathā tathā vidahanato**ti ''seyyohamasmī''tiādinā tena tenākārena vidahanato ṭhapanato, ṭhapetabbato vā.

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. **Sirisampattiyā rājati** dippati sobhatīti **rājā,** dānapiyavacanaatthacariyāsamānattatāsaṅkhātehi **catūhi saṅgahavatthūhi**. **Rañjetī**ti rameti. **Abbhuggatāyā**ti udīritā nibbattito tattha tattha gacchanato. **Cakkaṃ vattetī**ti cakkaratanaṃ pavatteti. **Devaṭṭhāna**nti pūjanīyadevaṭṭhānaṃ. **Cittīkataṭṭhenā**ti pūjanīyabhāvena. **Aggho natthi** cirakālasambhavapuññānubhāvasiddharatanasabbhāvato. **Aññehi** cakkavattino pariggahabhūtaratanehi. **Loke**ti manussaloke. Tena tadaññalokaṃ nivatteti. **Vijjamāna**ggahaṇena atītānāgataṃ nivatteti. **Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti** cakkavattinopi yebhuyyena tasmiṃyeva uppajjanatoti adhippāyo. **Anomassā**ti alāmakassa ukkaṭṭhassa. **Sesāni** ratanāni.

Tatrāti vākyopaññāsane nipāto, tasmiṃ pātubhāvavacane. **''Ayutta''**nti vatvā tattha adhippāyaṃ vivaranto **''uppannaṃ hī''**tiādimāha. Tehi ratanehi **cakkavattananiyamāpekkhatāya** cakkavattivacanassa. **Niyamenā**ti ekantena. **Vattabbataṃ āpajjati** bhāvini bhūte viya upacāroti yathā – ''agamā rājagahaṃ buddho''ti (su. ni. 410). **Laddhanāmassā**ti cakkavattīti loke laddhasamaññassa patthanīyassa purisavisesassa. **Mūluppattivacanatopī**ti ''cakkavattissa pātubhāvā''ti etassa paṭhamuppattiyā vacanatopi. Idāni tamatthaṃ vivaranto **''yo hī''**tiādimāha. Yo hi cakkavattirājā, tassa uppattiyā cakkaratanassa uppajjanato cakkavattīti evaṃ nāmaṃ uppajjati. ''Cakkaṃ vattessatī''ti idaṃ pana niyāmaṃ anapekkhitvā tassa uppajjatīti ratanānuppattiṃ gahetvā vuttanayato saññā uppajjati ''cakkavattī''ti. **Ekamevā**ti cakkaratanameva paṭhamaṃ pātubhavati. Yasmiṃ bhūte rañño cakkavattisamaññā, atha pacchā ratanāni pātubhavantīti bahūnaṃ pātubhāvaṃ upādāya **bahulavacanatopi etaṃ** ''cakkavattissa pātubhāvā ratanānaṃ pātubhāvo''ti vuttaṃ. **Ayaṃ** hetukattusaññito atthabhedo. **Pātubhāvā**ti pātubhāvato. Puññasambhāro bhinnasantānatāya **ratanānampi pariyāyena upanissayahetū**ti vuttaṃ. **Yuttamevetaṃ** yathāvuttayuttiyuttattā.

Vattabbabhūto adhippāyo etassa atthīti adhippāyo, atthaniddeso, saṅkhepato adhippāyo **saṅkhepādhippāyo**. Cakkaratanānubhāvena cakkavattissariyassa sijjhanato **''dātuṃ samatthassā''**ti vuttaṃ. Yojanappamāṇe padese pavattattā **yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ**. Atidīghātirassatādiṃ chabbidhaṃ dosaṃ vivajjetvā ṭhitassāti vacanaseso.

Sabbesaṃ catubhūmakadhammānaṃ purecaraṃ kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesanavasena pavattanato. Buddhādīhipi appahānīyatāya mahantadhammasabhāvattā dhammakāye ca jeṭṭhakaṭṭhena **dhammakāyūpapannaṃ**. Paññāpāsādatāya cassa uparigataṭṭhena **accuggataṃ**. Vitthataṭṭhena **vipulaṃ**. Mahantatāya **mahantaṃ**. Anādikālabhāvitassa kilesasantānassa khaṇeneva viddhaṃsanato **sīghaṃ lahu java**nti pariyāyā. Bojjhaṅgadhammapariyāpannattā hi vuttaṃ **''ekanta-kusalattā''**ti. Sampayuttavasena pītiyā ālokaviddhaṃsanabhāvavasenāti vuttaṃ **''sahajātapaccayādī''**tiādi. **Sabbasaṅgāhikadhammaparicchedo**ti catubhūmakattā sabbasaṅgāhako bojjhaṅgadhammaparicchedo kathito.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Eḷaṃ vuccati doso, eḷena mūgo viyāti **eḷamūgo**ti imamatthaṃ dassento **''mukhena vāca''**ntiādimāha.

Cakkavattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sākacchavaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. **Purimanayato**ti ''satisambojjhaṅgaṭṭhānīyānaṃ dhammāna''ntiādinā āgatanayato. **Eva**nti idāni vuccamānākārena. Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṃ**. Satipadhānaṃ vā abhikkantādīsu satthakabhāvapariggaṇhakañāṇaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokārībhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattati. Yathā ca paccanīkadhammappahānaṃ anurūpadhammadesanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavajjanā satokārīpuggalasevanā ca tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti **''satisampajañña''**ntiādinā. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti**. Tathā hi arahāva ''sativepullappatto''ti vuccati.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo, so eva heṭṭhā vuttanayena sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa. Paripucchakatā**ti ācariyaṃ payirupāsitvā pañcapi nikāye sahaṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṃ, tassa tassa ''idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko attho''ti evaṃ khandhādīsu atthapucchakabhāvo. Tenāha **''khandha…pe… bahulatā''**ti.

Vatthuvisadakiriyāti cittacetasikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ tappaṭibaddhāni ca cīvarādīni idha ''vatthūnī''ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ **''ajjhattikabāhirāna''**ntiādi. **Ussannadosa**nti vātādiussannadosaṃ. **Sedamalamakkhita**nti sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. **Ca-**saddena aññampi sarīrassa ca cittassa ca pīḷāvahaṃ saṅgaṇhāti. **Senāsanaṃ vā**ti **vā-**saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayoti? Antarantarā pavattanakacittuppādavasena evaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya ijjhantiyāpi aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampī**ti **pi-**saddo sampiṇḍane. Tena na kevalaṃ taṃ vatthuyeva, atha kho tasmiṃ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṃ hotīti nissayāparisuddhiyā nissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayīnaṃ aparisuddhiṃ dasseti anvayato byatirekato ca.

Samabhāvakaraṇaṃ kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ saddheyyavatthusmiṃ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca anubalappadānasithilatādinā **saddhindriyaṃ balavaṃ hoti**. Tenāha **''itarāni mandānī''**ti. **Tato**ti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ **paggaho,** paggahakiccaṃ kātuṃ na sakkotīti sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ,** vikkhepapaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ karontānaṃ saha pavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Ta**nti saddhindriyaṃ.

Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti yassa saddheyyavatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti – ''ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo''ti paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ – ''taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena…pe… hāpetabba''nti. **Tathā amanasikaraṇenā**ti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanaṃ nānuyuñjanenāti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā

paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṃ paṭutarabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samataṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalittheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimutto tattha ca katādhikāro satthu rūpakāyadassane pasuto eva hutvā viharanto satthārā – ‘‘kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī’’tiādinā (saṃ. ni. 3.87) ovadiyamāno kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṃ dassetvā –

‘‘Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha’’nti. (dha. pa. 381) –

Gāthaṃ vatvā ‘‘ehi, vakkalī’’ti āha. So tena vacanena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya bahulabhāvato vipassanāvīthiṃ nārohati. Taṃ ñatvā bhagavā indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ – ‘‘vakkalittheravatthu cettha nidassana’’nti. **Etthā**ti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādī**ti **ādi-**saddena samādhiupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabba**nti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiyādibhāvanāya hāyati samādhipakkhikattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ ‘‘passaddhādibhāvanāya hāpetabba’’nti. **Soṇattherassa vatthū**ti sukumārasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmāpi satthu santikā kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto – ‘‘mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheneva sukhaṃ adhigantuṃ, kāyaṃ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo’’ti ṭhānacaṅkamanameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā daḷhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ pavattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇopamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yājetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatteva patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ ‘‘soṇattherassa vatthu dassetabba’’nti. **Sesesupī**ti satisamādhipaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānañca. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññanātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ. Yato tesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samatāya sati aññamaññupatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. **Balavasaddho**tiādi vuttasseva atthassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho – yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañāṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi so avatthusmiṃ pasīdati, seyyathāpi titthiyasāvakā. **Kerāṭikapakkha**nti sāṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto ‘‘deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hotī’’tiādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṃbhūto ca lūkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattiṃ na gacchati. Tenāha **‘‘bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī’’**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, visamabhāvo anatthāvaho, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, itaro anatthāvaho, tathā samabhāvo avikkhepāvaho, itaro vikkhepāvaho. **Kosajjaṃ abhibhavati,** tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. Esa nayo **uddhaccaṃ abhibhavatī**ti etthāpi. **Tadubhaya**nti saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayañca. **Samaṃ kātabba**nti samataṃ

kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Eva**nti evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahanto**ti ‘‘pathavī pathavīti manasikāramattena kathaṃ jhānuppattī’’ti acintetvā ‘‘addhā sambuddhena vuttavidhi ijjhatī’’ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappento**ti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhipadhānattā jhānassa. **Ubhinna**nti samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha **‘‘samatāyapī’’**ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanā**ti lokiyaappanā. Tathā hi ‘‘hotiyevā’’ti sāsaṅkaṃ vadati, lokuttarappanā pana tesaṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha ‘‘samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti (a. ni. 4.170). Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samānataṃ icchati, kathaṃ satīti āha – **‘‘sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī’’**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhikesu pañcindriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto **‘‘saddhāvīriyapaññāna’’**nti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **‘‘kosajjapakkhikena samādhinā’’**icceva vuttaṃ, na ca ‘‘passaddhisamādhiupekkhāhī’’ti. **Sā**ti sati. Sabbesu rājakammesu niyuttoti **sabbakammiko. Tenā**ti yena kāraṇena sabbattha icchitabbā, tena **āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhikena bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā. Citta**nti kusalacittaṃ. Tassa hi **satipaṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha – **‘‘ārakkhapaccupaṭṭhānā’’**tiādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññavā eva nāma hotīti āha – **‘‘samapaññāsa…pe… puggalasevanā’’**ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvagahaṇanti āha – **‘‘gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā’’**ti. Tañhi ñeyyaṃ tādisāya paññāya caritabbato gambhīrañāṇacariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha **‘‘gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā’’**ti. Yathā sativepullappatto nāma arahā eva, evaṃ so eva paññāvepullappattopīti āha **‘‘arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī’’**ti. Vīriyādīsupi eseva nayoti.

‘‘Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamentī’’tiādinā vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā niraye nibbattasattassa sabbapaṭhamaṃ karontīti **devadūtasuttā**dīsu (ma. ni. 3.250), tassā ādito vuttattā ca āha – **‘‘pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā’’**ti. **Sakaṭavahanādikāle**ti **ādi-**saddena tadaññamanussehi tiracchānehi ca vibādhanīyakālaṃ saṅgaṇhāti. **Ekaṃ buddhantara**nti idaṃ aparāparaṃ petesu eva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ, ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi kālo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ rūpadassāvī.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti ‘‘vīriyāyatto eva sakalalokiyalokuttaravisesādhigamo’’ti evaṃ ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthi**nti sapubbabhāgaṃ nibbānagāminiṃ paṭipadaṃ. Saha vipassanāya ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi vaṭṭato niyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷhībahuloti kāyassa posanapasuto. **Piṇḍa**nti raṭṭhapiṇḍaṃ. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍāya bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanā. Nīharanto**ti pattatthavikato nīharanto. **Taṃ saddaṃ sutvā**ti taṃ upāsikāya vacanaṃ paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvāti vadanti. Manussasampatti, dibbasampatti, ante nibbānasampattīti **tisso sampattiyo. Sitaṃ karontovā**ti ‘‘akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkanta’’nti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyassa posanabahulānaṃ yāvadatthaṃ paribhuñjitvā seyyasukhādiṃ anuyuñjantānaṃ tiracchānakathikānaṃ dūratova vajjanaṃ **kusītapuggalaparivajjanā**. ‘‘Divasaṃ caṅkamena nisajjāyā’’tiādinā bhāvanārambhavasena

āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamānaṃ kālenakālaṃ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā**. Tenāha **‘‘kucchiṃ pūretvā’’**tiādi.

Visuddhimagge pana ‘‘jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇā’’ti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, ‘‘thinamiddhavinodanatā, sammappadhānapaccavekkhaṇā’’ti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya gahitaṃ, vīriyuppādane yuttapayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthato siddhameva. Tattha thinamiddhavinodanaṃ kusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggala-sevana-tadadhimuttatāpaṭipakkhavidhamana-paccayūpasaṃhāravasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakāti daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ **‘‘yāva upacārā’’**ti. **Sakalasarīraṃ pharamāno**ti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammasaṅghaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti yojanā. Evaṃ sesaanussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. **Evarūpe kāle**ti dubbhikkhabhayādīsūti vuttakāle. **Samāpattiyā…pe… na samudācarantī**ti idaṃ upasamānussatiyā vasena vuttaṃ. Saṅkhārānañhi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tattha sapaññāya pavattanato bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṃ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena saṃsūcitahadayatā lūkhatā. Sā ca tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha **‘‘asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve’’**ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhiaṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa. Paṇītabhojanasevanatā**ti paṇītasappāyabhojanasevanatā. Utuiriyāpathasukhaggahaṇehi sappāyautuiriyāpathaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Sattesu labbhamānaṃ sukhadukkhaṃ ahetukanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayañhi pahānasāraddhakāyatā-saṅkhātapassaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhidvayaṃ āvahati. Eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjana-passaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca ‘‘paññāvahā’’ti vuttā. Samathāvahāpi tā honti samathāvahabhāveneva paññāvahattāti vuttaṃ **‘‘vatthuvisada…pe… veditabbā’’**ti.

Karaṇakosallabhāvanākosallānaṃ nānantariyabhāvato rakkhaṇakosallassa ca taṃmūlakattā **‘‘nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā’’**icceva vuttaṃ. **Atisithilavīriyatādīhī**ti **ādi-**saddena paññāpayogamandataṃ appamādavekallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhana**nti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuṭṭhāpanaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletunti. Evaṃ, bhante’’ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti **ādi-**saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhana**nti tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni….pe… paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ, bhante’’ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakaṃ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati. **Paññāpayogamandatāyā**ti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhappadhānaṃ, sīlaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na uppādeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva vīthipaṭipattiyā abhāvena upasamasukhaṃ na vindati, tenapi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ **‘‘paññāpayoga…pe… nirassādaṃ hotī’’**ti.

Tassa saṃveguppādanañca pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento **‘‘aṭṭha saṃvegavatthūnī’’**tiādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādiaññamaññavibādhanādihetukaṃ apāyadukkhaṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāniyeva. Ye pana sattā āhārūpajīvino tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesaṃ aññehi asādhāraṇaṃ jīvikadukkhaṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanā**ti ayaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanātiattho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma.

Alīnantiādīsu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ,** uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ,** paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṃ,** tato eva ārammaṇe **samappavattaṃ samathavīthipaṭipannañca**. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatāya ca niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati. Alīnānuddhaccatāhi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatā**ti ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye cittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsaṅkhātaṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya upekkhanā vuccati. **Esā**ti samādhibojjhaṅgo anuppanno uppajjati. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī**ti etena nippariyāyato samādhivepullappattopi arahā evāti dasseti.

Anurodhavirodhapahānavasena majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmiṃ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha **‘‘sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā’’**ti. Tadubhayavasena cassa virujjhanaṃ passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassento **‘‘sattamajjhattatā’’**tiādimāha. Tathā hissa sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanaṃ ‘‘uppattiyā kāraṇa’’nti vuccati. Upekkhāya hi visesato rāgo

paṭipakkho, tato rāgabahulassa puggalassa upekkhā ‘‘visuddhimaggo’’ti vuccati. **Dvīhākārehī**ti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṃ saṅkhārasahitāya saṅkhyāsamānatāya dassanatthaṃ. Saṅkhyā eva hettha samānaṃ, na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniya**nti, na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyi ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālika**nti tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti. Mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantā**ti dhanaṃ dabbaṃ karontā. **Assā**ti upekkhāsambojjhaṅgassa **arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti**. Tathā hi arahato eva chaḷaṅgupekkhānipphatti.

Asubhārammaṇā dhammāti asubhappakārā asubhajhānassa ārammaṇabhūtā dhammā. Kāmaṃ indriyabaddhāpi kesādayo asubhappakārā eva, visesato pana jigucchitabbe jigucchāvahe gaṇhanto **‘‘dasā’’**ti āha. Yathā manasikaroto sabhāvasarasato tattha asubhasaññā santiṭṭhati, tathā pavatto manasikāro **upāyamanasikāro**. Asubhe asubhapaṭikkūlākārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggahanimittaṃ uppajjati, tathā manasikāro asubhanimittassa uggaho. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo**.

Manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ suṭṭhu susaṃvaraṇe sati avasaraṃ alabhanto kāmacchando pahīyateva, tathā bhojane mattaññuno mitāhārassa thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyati. Yo pana āhāre paṭikkūlasaññaṃ tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca udariyabhūtassa ativiya jegucchataṃ, kāyassa ca āhāratiṭṭhakataṃ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena visesato **bhojane mattaññū** nāma. Tassa kāmacchando pahīyateva, aṭṭhakathāyaṃ pana appāhārataṃyeva dassetuṃ **‘‘catunna’’**ntiādi vuttaṃ. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassā**ti vikkhambhanavasena pahīnassa. Abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandanīvaraṇanti **‘‘arahattamaggena āyatiṃ anuppādo’’**ti vuttaṃ.

Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmiṃ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā. Sā eva paṭipakkhato cetaso vimuttīti **mettācetovimutti**. Tattha mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanaṃ pavattanaṃ **mettānimittassa uggaho**. Tenāha **‘‘odissakā’’**tiādi.

Tattha attapiyasahāyamajjhattaverivasena **odissakatā**. Sīmāsambhede kate **anodissakatā**. Ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggaṇhane veditabbā. **Uggaho** yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā **bhāvanā,** sabbā itthiyo purisā ariyā anariyā devā manussā vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya disāya sattādiitthādiaverādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca **odhisopharaṇamettā**. Sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā. Ekekasmiṃ averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantūti catudhā pavattiyā vīsatividhā **anodhisopharaṇamettā,** taṃ sandhāyāha – **‘‘odhiso…pe… bhāventassapī’’**ti. **Tvaṃ etassā**tiādinā kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ dasseti. **Paṭisaṅkhāne ṭhitassā**ti kodhe yathāvuttassa ādīnavassa tappaṭipakkhato akodhe mettāya ānisaṃsassa ca paṭisaṅkhāne sammadeva jānane. **Sevantassā**ti bhajantassa **byāpādo pahīyati**.

Atibhojane nimittaggāhoti āhārassa adhikabhojane thinamiddhassa nimittaggāho, ‘‘ettake bhutte thinamiddhaṃ uppajjati, ettake no’’ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāhoti attho. **Divā sūriyāloka**nti divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ, rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ **‘‘dhutaṅganissitasappāyakathāyapī’’**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti tadubhayassa pahānakāraṇaṃ dassento bhagavā – ‘‘atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo’’tiādimāha. Tasmā bāhusaccādi tassa pahānakāraṇanti dassetuṃ **‘‘apica cha**

dhammā''tiādimāha. Tattha bahussutassa ganthato, atthato dhammaṃ vicārentassa attavedādipaṭilābhasambhavato vikkhepo na hoti. Yathāvihitapaṭipattiyā yathādhammapaṭikārappattiyā ca vippaṭisāro anavasarovāti **''bāhusaccenapi…pe… uddhaccakukkuccaṃ pahīyatī''**ti vuttaṃ. Yadaggena bahussutassa paṭisaṅkhānavato uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbaṃ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakarattā uddhaccakukkuccassa pahānakārī vuttā, vuddhabhāvaṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhūnaṃ yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti **''kappiyākappiyaparipucchābahulassā''**tiādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucce**ti niddhāraṇe bhummaṃ. Kukkuccassa domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo** vutto.

Kusalākusalā dhammātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā vuttaṃ **''tīṇi ratanāni ārabbhā''**tiādi. Vinaye pakataññutāya ca sati sikkhāya kaṅkhāya asambhavo eva, tathā ratanattayaguṇāvabodhe sati pubbantādīsu saṃsayassāti āha – **''vinaye''**tiādi. **Okappanīyasaddhā** saddheyyavatthuṃ anupavisitvā viya adhimuccanaṃ, tañca tathā adhimokkhuppādanameva. Saddhāya ninnapoṇapabbhāratā **adhimutti. Arahattena kūṭaṃ gaṇhi** sattapi bojjhaṅge vitthāretvā desanāya osāpitattā.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. **Sambahulāti vuccanti** saṅghasamaññāya abhāvato. **Tato para**nti tiṇṇaṃ janānaṃ upari saṅgho catuvaggakaraṇīyādisaṅghakammavasena kammappattattā. **Pavisiṃsū**ti bhāvini pavisane bhūte viya katvā upacārena vuttanti āha – **''paviṭṭhā''**ti. Bhāvini hi bhūte viya upacāro. Tenāha – **''te panā''**tiādi, te pana bhikkhūti attho. Puna **te panā**ti titthiyā titthiyasāvakā ca.

Imasmiṃ paññāpaneti ''pañca nīvaraṇe pahāyā''tiādinayappavatte imasmiṃ pakāre atthapaññāpane. Visissati aññamaññato pabhijjatīti **viseso,** bhedo. Svāyaṃ idha antogadhādhikabhāvo adhippetoti āha – **''ko visesoti kiṃ adhika''**nti. Adhikaṃ payasanaṃ payuñjananti **adhippayāso,** adhikappayogo. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ,** bhedoti āha – **''kiṃ nānatta''**nti. **Dutiyapade**ti ''anusāsaniyā vā anusāsani''nti etasmiṃ pade. **Eseva nayo**ti yathā paṭhamasmiṃ pade atthayojanā, evaṃ dutiyapadepi yojetabbā.

Tīṇi ṭhānānīti devamārabrahmaṭṭhānāni tīṇi ''sadevake loke''tiādinā **loke pakkhipitvā**. ''Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyā''ti **dve** ṭhānāni. **''Pajāyā''**ti ettha pakkhipitvā iti **pañcahi** padehi. **Uddesa**nti uddisitabbataṃ. **Gaṇana**nti eko kāmacchandoti gahetabbataṃ gacchati. **Attano hatthapādādīsū**ti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ samudāyaṃ ārabbha paṭighassa uppajjanato. **Attano khandhesu vimati** ''ahaṃ nu khosmī''tiādinā.

Kiñcāpi sabbaṃ vīriyaṃ cetasikameva, yaṃ pana kāyakammādhiṭṭhānādivasena manasi kāyikapayogasamuṭṭhāpanaṃ vīriyaṃ kāyikanti laddhapariyāyanti tato visesetvā cetasikanti yathādhippetadutiyatādassanatthaṃ. Yadipi yathākappitairiyāpathasandhāraṇavasena pavattamānaṃ vīriyaṃ kāyassa tathāpavattassa paccayabhūtanti na sakkā vattuṃ, tathāpi na tādiso kāyapayogo, tadā pavatto natthīti vuttaṃ **''kāyapayogaṃ vinā uppannavīriya''**nti. **Satisambojjhaṅgasadiso vā**ti iminā ajjhattike saṅkhāre ajjhupekkhanavasena pavattā ajjhattadhammesu upekkhātiādinayaṃ atidisati.

''Missakabojjhaṅgā kathitā''ti vatvā tamatthaṃ vibhāvetuṃ **''etesū''**tiādi vuttaṃ. Caṅkamantenapi ariyamaggaṃ adhigantuṃ sakkāti katvā vuttaṃ **''maggaṃ apattaṃ kāyikavīriya''**nti. **Bojjhaṅgā na labbhantī**ti nippariyāyabojjhaṅgā na labbhantī. **Bojjhaṅge uddharanti** pariyāyatoti

adhippāyo. **Sesā**ti bahiddhādhammesu sati-dhammavicaya-upekkhā-cetasika-vīriya-savitakka-savicāra-pīti-samādhī dve passaddhiyo ca. Ayaṃ pana nayo pacurappavattivasena aṭṭhakathānayeneva vutto. Theravādavasena pana avitakkaavicāramattā pītisamādhisambojjhaṅgā rūpāvacarāpi atthīti tepi gahetvā dasa missakāva hontīti vattabbaṃ siyāti.

Pariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. **Loṇadhūpana**nti loṇañca dhūpanañca loṇadhūpanaṃ. **Yodhakamma**nti yodhapuggalena kattabbaṃ kammaṃ. **Mantakamma**nti rājakiccamantanaṃ. **Paṭihārakamma**nti rañño santikaṃ āgatānaṃ vacanaṃ rañño nivedetvā tato nesaṃ paṭiharaṇakammaṃ. **Tasmā**ti sabbatthikattā satiyā. **Evaṃ** ''satiñca khvāha''ntiādikaṃ avoca. **Pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgāva kathitā** paggahaniggahavinoditattā.

Aggisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā

235. Kīdisā gati nibbatti etissāti **kiṃgatikā,** kiṃniṭṭhāti vuttaṃ hoti. Kīdisī paramā uttamā koṭi etissāti **kiṃparamā**. Kīdisaṃ phalaṃ ānisaṃsaṃ udayo etissāti **kiṃphalā. Saṃsaṭṭhaṃ sampayutta**nti idaṃ **sahagata**-saddassa atthadassanamattaṃ, idha pana mettājhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanāpubbabhāgabojjhaṅgā ca ''mettāsahagataṃ satisambojjhaṅga''ntiādinā vuttāti veditabbaṃ. **Sabbatthā**ti sabbesu bojjhaṅgesu sabbesu ca brahmavihāresu.

Paṭikūleti virajjatīti paṭikūlaṃ, aniṭṭhaṃ. Na paṭikūlaṃ **appaṭikūlaṃ,** iṭṭhaṃ. Tenāha **''iṭṭhe vatthusmi''**nti. **Etthā**ti appaṭikūlavatthusmiṃ. **Eva**nti paṭikūlasaññī. Satte appaṭikūle **asubhapharaṇaṃ,** saṅkhāre appaṭikūle **aniccanti manasikāraṃ karonto. Asubhāyā**ti asubhasaññāya. **Aniccato vā upasaṃharatī**ti aniccanti manasikāraṃ pavatteti. ''Eseva nayo''ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **''appaṭikūlapaṭikūlesū''**tiādi vuttaṃ. **Chaḷaṅgupekkha**nti chasu ārammaṇesu pahīnānurodhassa uppattiyā chaḷaṅgavantaṃ upekkhaṃ.

Mettāyāti mettābhāvanāya. Paṭikūlādīsu vatthūsu icchitavihārena viharituṃ samatthatā ariyānaṃ eva, tattha ca arahato eva ijjhanato **ariyiddhi** nāma. Tassā **ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā** pariyosānetabbā **siyā. Arahattaṃ pāpuṇituṃ na sakkoti** indriyānaṃ aparipakkattā nikantiyā ca duppariyādānato. **Ayaṃ desanā**ti ''mettāsahagataṃ bojjhaṅgaṃ bhāvetī''tiādinā ayaṃ desanā āraddhā. Yo hi mettājhānaṃ pādakaṃ katvā sammasanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇituṃ asakkonto parisuddhesu vaṇṇakasiṇesu vimokkhasaṅkhātaṃ rūpāvacarajjhānaṃ nibbatteti, taṃ sandhāyāha bhagavā – ''subhaṃ kho pana vimokkhaṃ upasampajja viharatī''ti.

Subhaparamanti subhavimokkhaparamaṃ. **Idha** loke eva **paññā assa**. Tenāha **''lokiyapaññassāti attho''**ti. **Arahattaparamāva mettā** arahattamaggassa pādakattā. **Karuṇādīsupi eseva nayo**ti karuṇādijhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ pattuṃ sakkoti, tassa arahatthaparamā karuṇā hoti, evaṃ muditāupekkhāsupi vattabbanti imamatthaṃ atidisati. Puna desanārambhapayojanaṃ pana ''iminā nayenā''ti heṭṭhā atidiṭṭhameva.

Subhaparamāditāti mettākaruṇāmuditāupekkhānaṃ subhaparamatā ākāsānañcāyatanaparamatā, viññāṇañcāyatanaparamatā, ākiñcaññāyatanaparamatā. **Tassa tassā**ti subhavimokkhassa heṭṭhā tiṇṇaṃ arūpajjhānānañca yathākkamaṃ upanissayattā. **Appaṭikūlaparicayā**ti iṭṭhārammaṇe manasikārabahulīkārā. **Appakasirenevā**ti sukheneva. **Tatthā**ti visuddhatāya iṭṭhesu vaṇṇakasiṇesu.

Cittanti bhāvanāmayacittaṃ **pakkhandati** appanāvasena. **Tato para**nti tato subhavimokkhato paraṃ vimokkhānaṃ upanissayo nāma na hoti, mettāsahagatabhāvo daṭṭhabbo.

Sattadukkhaṃ samanupassantassāti daṇḍena abhihaṭappattarūpahetuṃ sattesu uppajjanakadukkhaṃ ñāṇena vīmaṃsantassa. Tayidaṃ rūpanimittakaṃ sattesu uppajjanakaṃ dukkhaṃ ñāṇena karuṇāvihārissa visesato pakkhandatīti katvā vuttaṃ **''appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandatī''**ti, na pana sabbaso arūpe ānisaṃsadassanato.

Viññāṇaṃ samanupassantassāti idaṃ pāmojjagahaṇamukhena tannissayaviññāṇassa gahaṇaṃ sambhavatīti katvā vuttaṃ. **Viññāṇaggahaṇaparicita**nti vuttanayena viññāṇaggahaṇe paricitaṃ.

Upekkhāvihārissāti upekkhābrahmavihāraṃ viharato. **Ābhogābhāvato**ti sukhādivasena ābhujanābhāvato. **Sukha…pe… sambhavato**ti sukhadukkhāti paramatthakammaggahaṇe vimukhatāsambhavato. **Avijjamānaggahaṇadukkha**nti paramatthato avijjamānasattapaññattigahaṇaparicitaṃ tassa tassa abhāvamattakassa gahaṇampi dukkhaṃ kusalampi hoti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mettāsahagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

236. **Paṭhamaññevā**ti puretaraṃyeva. Asajjhāyakatānaṃ mantānaṃ appaṭibhānaṃ pageva paṭhamaṃyeva siddhaṃ, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṃ nāma abhibhavo gahaṇanti āha – **''kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgagahitenā''**ti. Vikkhambheti apanetīti vikkhambhanaṃ, paṭipakkhato nissarati etenāti nissaraṇaṃ, vikkhambhanañca taṃ nissaraṇañcāti **vikkhambhananissaraṇaṃ**. Tenāha – **''tatthā''**tiādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇiyo pattabbo **attattho,** tathā **parattho** veditabbo.

''Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī''tiādīsu byāpādādīnaṃ anāgatattā abyāpādavāre tadaṅganissaraṇaṃ na gahitaṃ. Kiñcāpi na gahitaṃ, paṭisaṅkhānavasena pana tassa vinodetabbatāya tadaṅganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātuṃ. **Ālokasaññā** upacārappattā, appanāppattā vā, yo koci kasiṇajjhānādibhedo **samatho. Dhammavavatthānaṃ** upacārappanāppattavasena gahetabbaṃ.

Kuthitoti tatto. **Usmudakajāto**ti tasseva kuthitabhāvassa usmudakataṃ accuṇhataṃ patto. Tenāha **''usumajāto''**ti. **Tilabījakādibhedenā**ti tilabījakakaṇṇikakesarādibhedena. **Sevālena…pe… paṇakenā**ti udakapicchilena. **Appasanno** ākulatāya. **Asannisinno** kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhāne**ti ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. **Ekaṃsena bhagavā nīvaraṇā**ti ekaṃsato eva bhagavā ete dhammā nīvaraṇā citte kusalappavattiyā nīvaraṇato. **Kāyakilamatho**ti kāyaparissamo, so pana aṭṭhuppattiyā paccayattā ''daratho''ti vutto. Cittakilamatho tappaccayajāto daṭṭhabbo. Tenāha – **''tassa kirā''**tiādi. Cittadarathopi paṭippassambhīti ānetvā sambandho. **Maggenevā**ti yathādhigatena ariyamaggeneva. **Assā**ti abhayassa rājakumārassa. **Etaṃ** kāyacittadarathadvayaṃ.

Abhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sākacchavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ānāpānavaggo

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. **Uppannasaññā**ti saññāsīsena upacārajjhānaṃ vadati. Tenāha **''taṃ paneta''**ntiādi. **Chavicammampi upaṭṭhātī**ti idaṃ saviññāṇakaṃ aviññāṇakampi kāyasāmaññato gahetvā vuttaṃ. **Sati vā upādisese**ti ettha upādiyati attano ārammaṇaṃ gaṇhātīti **upādi,** upādānaṃ, etassa ekadese appahīne satīti attho.

Ānāpānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nirodhavaggo

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. **Anabhirati**nti anabhiramaṇaṃ anapekkhitaṃ. Accantanirodhabhūte nibbāne pavattasaññā **nirodhasaññā**. Tattha sā maggasahagatā lokuttarā, yā pana nibbāne ninnabhāvena pavattā, upasamānussatisahagatā ca, sā lokiyāti āha – **''nirodhasaññā missakā''**ti. ''Tesaṃ navasū''tiādi pamādapāṭho. ''Ekādasasu appanā hoti, nava upacārajjhānikā''ti pāṭho gahetabbo. **Vīsati kammaṭṭhānānī**ti idampi idhāgatanayo, na visuddhimaggādīsu āgatanayo. Ettha ca ārammaṇādīsu yathāyogaṃ appanaṃ upacāraṃ vā pāpuṇitvā arahattappattassa pubbabhāgabhūtā vipassanāmaggabojjhaṅgā kathitā.

Nirodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Satipaṭṭhānasaṃyuttaṃ

1. Ambapālivaggo

1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. **Ekāyanvāya**nti sandhivasena vuttaṃ o-kārassa va-kāraṃ a-kārassa dīghaṃ katvā. Ayaṃ kira saṃyuttābhilāpo, tattha ayana-saddo maggapariyāyo. Na kevalaṃ ayameva, atha kho aññepi maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto **''maggassa hī''**tiādiṃ vatvā yadi maggapariyāyo āyana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṃ sandhāyāha **''tasmā''**tiādi. Tattha **ekamaggo**ti ekova maggo. Na hi nibbānagāmimaggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha maggoti adhippetaṃ, tadaññepi bahū maggadhammā atthīti? Saccaṃ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṃ, satiyā maggabhāvadassanatthañca. **Na dvedhāpathabhūto**ti iminā imassa dvayabhāvābhāvaṃ viya anibbānagāmibhāvābhāvañca dasseti. **Nibbānagamanaṭṭhenā**ti nibbānaṃ gacchati etenāti nibbānagamanaṃ, so eva aviparītabhāvanāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena, nibbānādhigamūpāyatāyāti attho. **Magganīyaṭṭhenā**ti gavesitabbatāya.

Rāgādīhīti ''rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho mala''nti (vibha. 924) evaṃ vuttehi rāgādīhi malehi. Sā panāyaṃ saṃkiliṭṭhacittānaṃ visuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ ''sokaparidevānaṃ samatikkamāyā''tiādi. Tattha socanaṃ ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo

antonijjhānaṃ **soko**. Ñātibyasanādinimittameva sokādhikatājanito ‘‘kahaṃ ekaputtakā’’tiādinā paridevanavasena vācāvippalāpo paridevanaṃ **paridevo**. Tassa āyatiṃ anuppajjanaṃ idha samatikkamoti āha **‘‘pahānāyā’’**ti. **Dukkhadomanassāna**nti ettha cetasikadukkhatāya domanassassapi dukkhasaddeneva gahaṇe siddhe saddena anivattanato sāmaññajotanāya visesavacanaṃ seṭṭhanti ‘‘domanassāna’’nteva vuttaṃ. **Cetasikadomanassassā**ti bhūtakathanaṃ daṭṭhabbaṃ. Ñāyati etena yāthāvato paṭivijjhīyati catusaccanti **ñāyo** vuccati ariyamaggo. Nanu ayampi maggo, kiṃ maggo eva maggassa adhigamāya hotīti codanaṃ sandhāyāha – **‘‘ayaṃ hī’’**tiādi. Taṇhāva kammakilesavipākānaṃ vinanaṭṭhena saṃsibbanaṭṭhena **vānaṃ**. Tena taṇhāvānena virahitattā tassa abhāvāti attho. **Attapaccakkhāyā**ti attapaccakkhatthāya.

Vaṇṇabhāsananti pasaṃsāvacanaṃ. **Visuddhi**nti visujjhanaṃ kilesappahānaṃ. **Uggahetabba**nti ettha vācuggatakaraṇaṃ uggaho. Paricayakaraṇaṃ paripucchāmūlakattā taggahaṇeneva gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Na tato heṭṭhāti idha adhippetakāyādīnaṃ vedanādisabhāvattābhāvā kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṃ vipallāsavatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhā gahaṇesu vipallāsavatthūnaṃ aniṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Pañcamassa pana vipallāsavatthuno abhāvena **‘‘na uddha’’**nti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānā**ti satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṃ, na idha pāḷiyaṃ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassanaṃ. **Ādīsu hī**ti ettha **ādi**-saddena ‘‘phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo’’ti (saṃ. ni. 5.408) satipaṭṭhānāti vuttānaṃ satigocarānaṃ pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṃ paṭisambhidāmaggapāḷiyampi avasesapāḷipadesadassanattho **ādi**-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhāna**nti satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ.

Ariyoti ārakattādinā ariyaṃ sammāsambuddhamāha. **Etthā**ti etasmiṃ **saḷāyatanavibhaṅgasutte** (ma. ni. 3.311). Tattha hi –

> ‘‘Tayo satipaṭṭhānā yadariyo…pe… marahatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya – ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo sevati…pe... marahati. Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā …pe… idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti…pe… ekacce sāvakā sussūsanti…pe… na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ceva attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatañca attamanatañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ…pe… marahati. Puna caparaṃ, bhikkhave,…pe… sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti…pe… vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ satipaṭṭhāna’’nti –

Evaṃ paṭighānunayehi anavassutatā niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā ‘‘satipaṭṭhāna’’nti vuttā. Buddhānaṃyeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. Pa-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha **‘‘pavattayitabbatoti attho’’**ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṃ** paṭṭhapetabbaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ana-saddo hi bahulavacanena kammatthopi hotīti.

Tathāssa kattuatthopi labbhatīti **‘‘patiṭṭhātīti paṭṭhāna’’**nti vuttaṃ. **Upaṭṭhātī**ti ettha **upa**-saddo bhusatthavisiṭṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti **‘‘okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho’’**ti vuttaṃ.

Puna bhāvatthaṃ satisaddaṃ paṭṭhānasaddañca vaṇṇento **''atha vā''**tiādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattuatthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenā**ti cirakatassa cirabhāsitassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Ida**nti yaṃ ''satiyeva satipaṭṭhāna''nti vuttaṃ, idaṃ **idha** imasmiṃ suttapadese **adhippetaṃ**.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacananti āha **''satīnaṃ bahuttā''**tiādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā maggoti ekavacananti yojanā. **Magganaṭṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti āha **''vuttañheta''**ntiādi. Tattha **catassopi cetā**ti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāge**ti ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanavasena visuṃ visuṃ pavattitvā maggakkhaṇe sakiṃyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchedavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti, tamevassa catukiccasādhanataṃ upādāya bahuvacananiddeso, tathāpi atthato bhedābhāvato maggoti ekavacanena vuccati. Tenāha – **''tasmā catassopi eko maggoti vuttā''**ti.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṃ pucchānaṃ idha asambhavato niddesādivasena desetukāmatāya ca tathā vuttattā. ''Ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpa''ntiādīsu (ma. ni. 1.271, 287, 297; pārā. 11) khandhapañcakaṃ, ''sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī''tiādīsu vedanādayo tayo arūpakkhandhā, ''yā tasmiṃ samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhī''tiādīsu (dha. sa. 40) vedanādayo tayo cetasikā khandhā ''kāyo''ti vuccanti, tato visesanatthaṃ **''kāyeti rūpakāye''**ti āha. **Kāyānupassī**ti ettha tassīlatthaṃ dassento **''kāyaṃ anupassanasīlo''**ti āha. **Aniccato anupassatī**ti catusamuṭṭhānikakāyaṃ ''anicca''nti anupassati, evaṃ passanto eva cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati, tathābhūtassa cassa niccagāhassa visesopi na hotīti vuttaṃ **''no niccato''**ti. Tathā hesa ''niccasaññaṃ pajahatī''ti (paṭi. ma. 1.28) vutto. Ettha ca aniccato eva anupassatīti evakāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamatthaṃ dassetuṃ **''no niccato''**ti vuttaṃ. Na cettha dukkhānupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṃ paṭiyoginivattanaparattā eva-kārassa, upari desanāāruḷhattā ca tāsaṃ. **Dukkhato anupassatī**tiādīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – aniccassa dukkhattā tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassatīti.

Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yañca na abhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ ''aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjatī''ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti, no samudeti,** samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati**. Ayañhi aniccādianupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato ''pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā''ti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca pariccajanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ ''paṭinissajjati, no ādiyatī''ti. Idāni nissitāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **''aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **niccasañña**nti saṅkhārā niccāti evaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandi**nti sappītikataṇhaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha – **''iriyatī''**ti, iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato **''tīsu bhavesū''**ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadipi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva, ātappa-saddoviya pana ātāpa-saddopi vīriye eva niruḷhoti vuttaṃ **''vīriyassetaṃ nāma''**nti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā.

Ātāpīti cāyamīkāro pasaṃsāya, atisayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā samantato sāmañca pajānanto **sampajāno,** asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmaṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha **''na hī''**tiādi. Tasmā satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte kāye kammaṭṭhāniko bhikkhu anupassako, tasmā **''kāyānupassī''**ti vuccati. **Antosaṅkhepo** antolīnatā, kosajjanti attho. **Upāyapariggaho**ti ettha sīlavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca **upāyo,** tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassatī yathāvuttaṃ upāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ **''muṭṭhassati…pe… asamattho hotī''**ti. **Tenā**ti upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅganti āha – **''sampayogaṅgañcassa dassetvā''**ti. **Aṅga**-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. **Sati**ggahaṇenevettha sammāsamādhissapi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ sambhavati, nibbānādhigamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅga**nti ''vivicceva kāmehī''tiādīsu viya pahātabbaṅgaṃ **dassetuṃ**. Yasmā ettha pubbabhāgamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento **''tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā''**ti āha. **Assā**ti yogino. **Tesaṃ dhammāna**nti vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā **''atthuddhāranayenetaṃ vutta''**nti āha. **Yaṃ panā**ti vibhaṅge, vibhaṅgapakaraṇeti adhippāyo. **Etthā**ti ''loke''ti etasmiṃ pade, tā ca lokiyā eva anupassanā nāma sammasananti katvā.

Dukkhatoti vipariṇāmasaṅkhāradukkhatāhi dukkhasabhāvato, dukkhāti anupassitabbāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Yo sukhaṃ dukkhato addā**ti yo bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ vipariṇāmadukkhatāya dukkhanti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaddakkhi sallato**ti dukkhavedanaṃ pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukha**nti upekkhāvedanaṃ. **Santa**nti sukhadukkhānaṃ viya anoḷārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvattā ca santaṃ. **Aniccato**ti hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepato ca aniccanti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhū**ti so bhikkhu ekaṃsena, paribyattaṃ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhatāya dukkhā itipi. **Sabbaṃ taṃ** vedayitaṃ **dukkhasmiṃ** antogadhaṃ pariyāpannanti **vadāmi** saṅkhāradukkhanti vattabbato. **Sukhadukkhatopi cā**ti sukhādīnaṃ ṭhitivipariṇāmañāṇasukhatāya ca vipariṇāmaṭṭhitiaññāṇadukkhatāya ca vuttattā tissopi sukhato tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. **Satta anupassanā** heṭṭhā pakāsitā eva.

Ārammaṇā…pe… bhedānanti rūpādiārammaṇanānattassa nīlāditabbhedassa, chandādiadhipatinānattassa hīnāditabbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsaṅkhārika-savitakka-savicārāditabbhedassa, kāmāvacarādibhūminānattassa, ukkaṭṭhamajjhimāditabbhedassa, kusalādikammanānattassa, devagatisaṃvattaniyatāditabbhedassa, kaṇhasukkavipākanānattassa, diṭṭhadhammavedanīyatāditabbhedassa, parittabhūmakādikiriyānānattassa, tihetukāditabbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādi**-saddena savatthukāvatthukādinānattassa puggalattayasādhāraṇāditabbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Sarāgādīna**nti **mahāsatipaṭṭhānasutte** (dī. ni. 2.381; ma. ni. 1.114) āgatānaṃ sarāgavītarāgādibhedānaṃ. **Salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇāna**nti phusanāditaṃtaṃsalakkhaṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā.

Suññatadhammassāti anattatāsaṅkhātasuññatasabhāvassa. ''Salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇāna''nti hi iminā yo ito bāhirakehi sāminivāsīkārakavedakaadhiṭṭhāyakabhāvena parikappito attā, tassa saṅkhāresu niccatā sukhatā viya katthacipi abhāvo vibhāvito. Natthi etesaṃ attāti **anattā,** yasmā pana

saṅkhāresu ekadhammopi attā na hoti, tasmā te na attātipi anattāti ayaṃ tesaṃ suññatadhammo. Tassa suññatadhammassa, yaṃ vibhāvetuṃ **abhidhamme** (dha. sa. 121) ''tasmiṃ kho pana samaye dhammā hontī''tiādinā suññatavāradesanā vuttā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ambapālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Satisuttavaṇṇanā

368. Saratīti **sato**. Ayaṃ pana na yāya kāyaci satiyā sato, atha kho edisāyāti dassento **''kāyādianupassanāsatiyā''**ti āha. **Catusampajaññapaññāyā**ti catubbidhasampajaññapaññāya, abhikkamanaṃ abhikkantanti āha – **''abhikkantaṃ vuccati gamana''**nti. Tathā paṭikkamanaṃ paṭikkantanti vuttaṃ – **''paṭikkantaṃ nivattana''**nti. Nivattanañca nivattimattaṃ, nivattitvā pana gamanaṃ gamanameva. **Kāyaṃ abhiharanto** abhigamanavasena kāyaṃ nāmento. Ṭhānanisajjāsayanesu yo gamanādividhinā kāyassa purato abhihāro, so abhikkamo, pacchato apaharaṇaṃ paṭikkamoti dassento **''ṭhānepī''**tiādimāha. **Āsanassā**ti pīṭhakādiāsanassa. **Purimaaṅgābhimukho**ti aṭanikādipurimāvayavābhimukho. **Saṃsaranto**ti saṃsappanto. **Paccāsaṃsaranto**ti paṭiāsappanto. **Eseva nayo**ti iminā sarīrasseva abhimukhasaṃsappanapaṭiāsappanāni nidasseti.

Sammā pajānanaṃ **sampajānaṃ**. Tena attanā kātabbakiccassa karaṇasīlo sampajānakārīti āha – **''sampajaññena sabbakiccakārī''**ti. Sampajānameva hi sampajaññaṃ. **Sampajaññasseva vā kārī**ti sampajaññasseva karaṇasīlo. **Sampajaññaṃ karotevā**ti abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti eva, sampajānasseva vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**.

Dhammato vaḍḍhitasaṅkhātena saha atthena vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi, sātthakassa sampajānanaṃ **sātthakasampajaññaṃ**. Sappāyassa attano upakārāvahassa hitassa sampajānanaṃ **sappāyasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññaṃ **gocarasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ. Pariggaṇhitvā**ti tulayitvā tīretvā, paṭisaṅkhāyāti attho. **Saṅghadassaneneva** uposathapavāraṇādiatthaṃ gamanaṃ saṅgahitaṃ. **Asubhadassanādī**ti **ādi**-saddena kasiṇaparikammādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **''cetiyaṃ disvāpi hī''**tiādi vuttaṃ. **Arahattaṃ pāpuṇātī**ti ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vuddhi eva. **Dakkhiṇadvāre**ti cetiyaṅgaṇassa dakkhiṇadvāre, tathā **pacchimadvāre**tiādīsu. **Abhayavāpi pāḷiya**nti abhayavāpiyā puratthimatīre.

Buddhavaṃsa-ariyavaṃsa-cetiyavaṃsa-dīpavaṃsādivaṃsakathanato **mahāariyavaṃsabhāṇako** thero. **Paññāyanaṭṭhāne**ti cetiyassa paññāyanaṭṭhāne. **Ekapaduddhāre**ti paduddhārapatiṭṭhānaparivattanaṃ akatvā ekasmiṃyeva avaṭṭhāne. **Kecī**ti abhayagirivāsino.

Tasmiṃ panāti sātthakasampajaññavasena pariggahitaatthepi gamane. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippetaṃ gamanaṃ, taṃ sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṃ **''cetiyadassanaṃ tāvā''**tiādi āraddhaṃ. **Cittakammarūpakāni viyā**ti cittakammakatā paṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāya sadisā yantarūpakā viya. **Asamapekkhanaṃ** gehassitaaññāṇupekkhāvasena ārammaṇe ayoniso olokanādi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ **''cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassā''**tiādi (ma. ni. 3.308). Hatthiādisammaddena **jīvitantarāyo**. Visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā aparā dutiyā nāma hotīti āha – **''dve kathā nāma na kathitapubbā''**ti. **Eva**nti iminā ''sace panā''tiādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na ''purisassa mātugāmāsubha''ntiādikaṃ vuccamānaṃ.

Yogakammassa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ kammaṭṭhānaṃ vuccatīti āha **''kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocara''**nti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapātapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatī**ti āhārūpabhogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti. **Samādāya vattati** sammā ādiyitvā tesaṃ vattānaṃ paripūraṇavasena vattati. **Sarīraparikamma**nti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅke**ti dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha – **''usumaṃ gāhāpento''**ti. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṃ avijahanto eva. Tena ''pattopi acetano''tiādinā pavattetabbakammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā kammaṭṭhānaṃ avijahitvāti dasseti. **Tathevā**ti tikkhattumeva. Paribhogacetiyato sarīracetiyaṃ garutaranti katvā **''cetiyaṃ vanditvā''**ti cetiyavandanāya paṭhamaṃ karaṇīyatā vuttā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ – ''cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā''ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiñca paṇipātakaraṇanti āha – **''buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā''**ti. **Gāmasamīpe**ti gāmassa upacāraṭṭhāne.

Janasaṅgahaṇatthanti ''mayi akathente etesaṃ ko kathessatī''ti dhammānuggahena janasaṅgahaṇatthaṃ. **Tasmā**ti yasmā ''dhammakathā nāma kathetabbā evā''ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijahanto tadanuguṇaṃyeva dhammakathaṃ kathetvā. **Anumodanaṃ katvā**ti etthāpi ''kammaṭṭhānasīsenevā''ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sampattaparicchedenevā**ti paricito aparicitotiādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Bhaye**ti paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāne**ti yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkha**nti kammaṭṭhānupaṭṭhānassa aviccheda-dassanametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavicchedo, evametassapi kammaṭṭhānupaṭṭhānassāti vuttaṃ hoti.

Nikkhittadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā**. Kāme avītarāgo hoti. Kāye avītarāgo. Rūpe avītarāgo. Yāvadatthaṃ udarāvadehaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati. Aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī''ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) evaṃ vuttaṃ **pañcavidhacetovinibandhacitto. Caritvā**ti pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenāti bhāvanāsahitaṃyeva bhikkhāya gatapaccāgataṃ gamanapaccāgamanaṃ etassa atthīti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ, tassa vasena. Attano hitasukhaṃ kāmenti icchantīti **attakāmā,** dhammacchandavanto. ''Dhammo''ti hi hitaṃ taṃnimittakañca sukhanti. Atha vā viññūnaṃ dhammānaṃ attaniyattā attabhāvaparicchannattā ca attā nāma dhammo. Tenāha bhagavā – **''attadīpā, bhikkhave, viharatha attasaraṇā''**tiādi (saṃ. ni. 3.43). Taṃ kāmenti icchantīti **attakāmā. Usabhaṃ** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyā**ti tāya pāsāṇasaññāya, ''ettakaṃ ṭhānamāgatā''ti jānantāti adhippāyo. **So eva nayo** ayaṃ bhikkhūtiādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti.

Maddantāti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālisīsāni maddantā. **Mahāpadhānaṃ pūjessāmī**ti amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjāti. **Ṭhānacaṅkamamevā**ti adhiṭṭhātabbairiyāpathakālavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kātabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otaritvā ito cito anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha **''vīthiyo**

sallakkhetvā''ti. Yaṃ sandhāya vuccati – ''pāsādikena abhikkantenā''tiādi. Taṃ dassetuṃ **''tattha cā''**tiādi vuttaṃ. **Āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Aṭṭhaṅgasamannāgata**nti ''yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā''tiādinā (ma. ni. 1.23; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 6.58; 8.9) vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. **Neva davāyā**tiādi pana paṭikkhepadassanaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Idañca yathā heṭṭhā tīsu ṭhānesu, evaṃ ito paresu ṭhānesu upanetvā sambandhitabbaṃ. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni satasahassañca tajjaṃ puññañāṇasambhārasambharaṇaṃ, sāvakabodhiyaṃ aggasāvakānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassañca, mahāsāvakānaṃ kappasatasahassameva tajjaṃ sambhārasambharaṇaṃ, itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyo**ti bāhiyavisaye jātasaṃvaddhatāya bāhiyo, dārucīraparihaṇena dārucīriyoti laddhasamañño. So hi āyasmā ''tasmātiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ – diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī''tiādivasappavattena (udā. 10) saṃkhitteneva ovādena khippataraṃ visesaṃ adhigacchi. Tena vuttaṃ **''khippābhiñño vā hoti seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo''**ti. Evaṃ **mahāpañño vā**tiādīsu yathārahaṃ vattabbanti.

Tanti asammuyhanaṃ. **Eva**nti idāni vuccamānākāradassanaṃ. **Attā abhikkamatī**ti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, **ahaṃ abhikkamāmī**ti pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti, **''tathā asammuyhanto''**ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento **''abhikkamāmīti citte uppajjamāne''**tiādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha dhātūnaṃ sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **''ekekapāduddharaṇe…pe… balavatiyo''**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānaṃ paccayo. Tiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **''tathā atiharaṇavītiharaṇesū''**ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṃ sandhāya **tathā**-saddaggahaṇaṃ.

Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ,** ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**. Rukkhakhāṇuādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vītiharaṇaṃ**. Yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ,** tato paraṃ haraṇaṃ **vītiharaṇa**nti ayaṃ vā etesaṃ viseso. Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā tāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento āha **''vossajjane…pe… balavatiyo''**ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo. Patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātuanugatabhāvo, tasmā vuttaṃ – **''tathā sannikkhepanasannirumbhanesū''**ti.

Tatthāti tasmiṃ abhikkamane, tesu vā vuttesu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇe**ti uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammā**ti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca. **Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevā**ti yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamanaṃ atthi. **Pabbaṃ pabba**ntiādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Atiittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyāyena paṭimukhaṃ dhāvantānaṃ sirasi pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ taṭataṭāyanena bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanatthaṃ **''taṭataṭāyantā''**ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammavasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyuṃ, ''rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodha''ntiādivacanehi virodho siyā. Tathā – ''nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta''nti (a. ni. 1.48) evamādipāḷiyā ca. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamatthaṃ vibhāventāyeva uppajjantīti tesaṃ taṃsabhāvanipphattianantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā. Evaṃ tesaṃ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesaṃ icchitā, lahukaviññāṇassa visayasaṅgatimattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayasaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtañāṇaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayo hutvā eva nirujjhatīti tathāladdhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesaṃ antaro labbheyyāti, noti āha **''avīcimanupabandho''**ti. Yathā vīci antaro na labbhati, ''tadeveta''nti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati**.

Abhimukhaṃ lokitaṃ **ālokita**nti āha **''puratopekkhana''**nti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitaṃ, tasmā tadanugataṃ vidisālokanaṃ vilokitanti āha **''vilokitaṃ nāma anudisāpekkhana''**nti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokāharaṇādīsu ullokitassa, pacchato āgacchantassa parissayassa parivajjanādivasena apalokitassa ca siyā sambhavoti āha – **''iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevā''**ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. Sohāyasmā vipassanākāle eva ''yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhiratiādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī''ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasaṃvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā – ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando''ti (a. ni. 1.230) etadagge ṭhapesi.

Sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ānetvā sambandho. **Tasmā**ti kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ,** khandhādikammaṭṭhānikehi añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Yasmā ālokitādisamaññāpi dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ **''abbhantare''**tiādi vuttaṃ. **Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenā**ti kiriyamayacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā calanākārapavattivasena. **Adho sīdatī**ti thokaṃ otarati. **Uddhaṃ laṅghetī**ti laṅghantaṃ viya upari gacchati.

Aṅgakiccaṃ sādhayamānanti padhānabhūtaṃ aṅgakiccaṃ nipphādentaṃ, upapattibhavassa sarīraṃ hutvāti attho. **Paṭhamajavanepi…pe… sattamajavanepi na hotī**ti idaṃ pañcadvāraviññāṇavīthiyaṃ ''itthī puriso''ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādimhi lobhamattaṃ, aniṭṭhe paṭighamattaṃ uppajjati. Manodvāre pana ''itthī puriso''ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbaṃ bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlabhūtadhammaparijānanavaseneva mūlapariññā vuttā, āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena ceva ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesū**ti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha.

Tanti javanaṃ. Tassa javanassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato.

Udayabbayaparicchinno tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etaṃ asammohasampajaññaṃ. **Samavāye**ti sāmaggiyaṃ. **Tatthā**ti pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto – **ko eko āloketi, ko viloketi. Upanissayapaccayo**ti idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayo**ti nidassanamattametaṃ aññamaññasampayuttaatthiavigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāleti samiñjituṃ yuttakāle **samiñjantassa,** tathā pasāretuṃ yuttakāle **pasārentassa. ''Maṇisappo** nāma ekā sappajātī''ti vadanti. **Laḷana**nti kampanaṃ, līḷākaraṇaṃ vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā **micchājīvavasena uppannaṃ asappāyaṃ. ''Cīvarampi acetana''**ntiādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññatāvibhāvanena **''abbhantare''**tiādinā vuttamevatthaṃ paridīpento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti. Tenāha **''tasmā''**tiādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Mahāsivattheravādavasena ''imassa kāyassa ṭhitiyā''tiādinā nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmiṃ pakkhe **''neva davāyātiādinā nayenā''**ti pana idaṃ paṭikkhepaṅgadassanamukhena pāḷi āgatāti katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pathavīsandhārakajalassa taṃsandhārakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avaṭṭhānanti āha – **''vāyodhātuvaseneva tiṭṭhatī''**ti. **Atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato kucchiyaṃ vimissaṃ karonto harati. **Atiharatī**ti vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṃ passato harati. **Parivattetī**ti aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyā kiccabhāvena vuttāni, sā eva dhāraṇādīni kiccāni karontassa sādhāraṇāti vuttāni. **Allattañca anupāletī**ti yathā vāyodhātuādīhi aññehi visosanaṃ na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. **Tejodhātū**ti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavisanādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanavasena, ajjhoharaṇajiṇṇājiṇṇatādipaṭisaṃvedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūtoyeva hi payogo ''sammāpayogo''ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā sammāpayogaṃ sammāpaṭipattiṃ **anvāya** āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanato**ti gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogato**ti āhārassa paribhuñjanato. **Āsayato**ti pittādiāsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo,** āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo, tato **nidhānato. Aparipakkato**ti gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkato**ti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalato**ti nipphattito. **Nissandato**ti ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanato**ti sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭī. 1.294) gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasandhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāne**ti manussāmanussapariggahe ayuttaṭṭhāne khettadevāyatanādike. Kuddhā hi manussā amanussāpi vā jīvitakkhayaṃ pāpenti. Vissaṭṭhattā **neva tassa bhikkhuno attano,** kassaci anissajjitattā jigucchanīyattā ca **na parassa, udakatumbato**ti veḷunāḷiādiudakabhājanato. **Ta**nti chaḍḍitaudakaṃ.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato, so pubbe abhikkamapaṭikkamagahaṇena. ‘‘Gamanepi purato pacchato ca kāyassa abhiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahita’’nti apare. Yasmā idha sampajaññakathāyaṃ asammohasampajaññameva dhuraṃ, tasmā antarantare iriyāpathe pavattānaṃ rūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti. Majjhimabhāṇakā pana evaṃ vadanti – eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento, aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento, aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati. Ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo bhikkhu caṅkamanaṃ otaritvā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti – ‘‘pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā’’ti, evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto pana kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati. Ayaṃ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hotīti.

Evampi sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ, tasmā so bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati – ‘‘kāyo acetano mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano kāyo acetane mañce sayito’’ti, evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhatīti ayaṃ **sutte sampajānakārī** nāma hoti. Kāyikādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyānibbattakattā āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmiṃ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hotīti.

Vimuttāyatanasīse ṭhatvā dhammaṃ desentopi bāttiṃsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitasappāyakathaṃ kathentopi **bhāsite sampajānakārī** nāma hoti. Aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ ārammaṇaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyañhi jhānaṃ vacīsaṅkhārappahānato visesato tuṇhībhāvo nāmāti. **Oṭṭhe cā**tiādīsu **ca-**saddena kaṇṭhasīsanābhiādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Tadanurūpaṃ payoga**nti tassa uppattiyā anucchavikaṃ cittassa pavattiākārasaññitaṃ payogaṃ, yato sabbe vicārādayo nipphajjanti. **Upādārūpapavattiyā**ti viññattivikārasahitasaddāyatanuppattiyā. **Eva**nti vuttappakārena. Sattasupi ṭhānesu asammuyhanavasena **‘‘missaka’’**nti vuttaṃ. Maggasammāsatiyāpi kāyānupassanādianurūpattā sampajaññānurūpa**pubbabhāgaṃ** sattaṭṭhāniyassa ekantalokiyattā.

Satisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Yasmā so bhikkhu ‘‘desetu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhamma’’nti saṃkhittena dhammadesanaṃ yāci, tassa saṃkhittarucibhāvato, tasmā saṃkhitteneva dhammaṃ desetukāmo bhagavā ‘‘tasmātihā’’tiādimāhāti vuttaṃ – **‘‘yasmā saṃkhittena desanaṃ yācasi, tasmā’’**ti. Kammassakatādiṭṭhikasseva lokiyalokuttaraguṇavisesā ijjhanti, na diṭṭhivipannassa, tasmā vuttaṃ **‘‘diṭṭhīti kammassakatādiṭṭhī’’**ti.

4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhe apātanavasena dhāraṇaṭṭhena **dhammo,** sāsanabrahmacariyaṃ, tadeva tadaṅgādivasena kilesānaṃ vinayanaṭṭhena **vinayo**ti āha – **‘‘dhammoti vā…pe… nāma’’**nti. Paṭipakkhadhammehi anabhibhūtatāya eko udetīti ekodīti laddhanāmo samādhi

bhūto jāto etesanti **ekodibhūtā**. Ettha ca **ekodibhūtā**ti etena upacārajjhānāvaho pubbabhāgiko samādhi vutto. **Samāhitā**ti etena upacārappanāsamādhi. **Ekaggacittā**ti etena subhāvito vasippatto appanāsamādhi vuttoti veditabbo. **Navakabhikkhūhi bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā**. Te hi yathābhūtañāṇāya bhāvitā. Yathābhūtañāṇanti hi sotāpattimaggañāṇaṃ idhādhippetaṃ. **Khīṇāsavehi bhāvitasatipaṭṭhānāpi pubbabhāgā**. Tesañhi katakaraṇīyānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārāya satipaṭṭhānabhāvanā, sekkhānaṃ pana satipaṭṭhānabhāvanā pariññatthāya pavattā lokiyā, parijānanavasena pavattā lokuttarāti **''missakā''**ti vuttaṃ.

5. Akusalarāsisuttavaṇṇanā

371. Pañcame **kevalo**ti kusaladhammehi asammisso, tato eva sakalo sukkapakkho anavajjaṭṭho. Sesaṃ vuttanayameva.

6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Pākatikasakuṇakulesu balavabhāvato tesaṃ hananato **sakuṇagghi**. Senoti vuttaṃ **''senassetaṃ adhivacana''**nti, senaviseso pana so veditabbo. Āmisatthāya pattattā **''lobhasāhasena pattā''**ti vuttaṃ, lobhanimittena sāhasākārena pattāti attho. Naṅgalena kaṭṭhaṃ kasitaṃ naṅgalakaṭṭhaṃ, taṃ karīyati etthāti **naṅgalakaṭṭhakaraṇa**nti āha – **''adhunā kaṭṭhaṃ khettaṭṭhāna''**nti. Leḍḍuyo tiṭṭhanti etthāti **leḍḍuṭṭhānaṃ,** leḍḍunimittaṃ kasitaṭṭhānaṃ. Vajjatīti vadaṃ, vacanaṃ. Kucchitaṃ vadaṃ avadaṃ. Garahane hi ayaṃ a-kāro yathā – ''aputto abhariyā''ti. Avadaṃ mānetīti **avadamānā,** attano balamadena lāpaṃ atimaññitvā vadantīti attho. Tenevāha ''gaccha kho, tvaṃ lāpa, tatrapi me gantvā na mokkhasī''ti. Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ ''attano balassa suṭṭhu vaṇṇaṃ vadamānā''ti, tattha attato āpannaṃ gahetvā vuttaṃ. ''Vadamāno''ti vā pāṭho, sārambhavasena avhāyantoti attho. Tenāha ''ehi kho dāni sakuṇagghī''ti. **Suṭṭhu ṭhapetvā**ti jiyāmuttasarassa viya sīghapātayogyatākaraṇena ubho pakkhe sammā ṭhapetvā. **Aya**nti sakuṇagghi. **Ñatvā**ti yathābhūtadassanena attano ñāṇena jānitvā. **Phālīyitthā**ti phālacchedatikhiṇasikhare sukkhaleḍḍusmiṃ bhijjittha.

7. Makkaṭasuttavaṇṇanā

373. **Sañcāro**ti sañcaraṇaṃ. **Lepa**nti silesasadisaṃ ālepanaṃ. **Kājasikkā viyā**ti kājadaṇḍake olaggetabbā sikkā viya. Apica catasso rajjuyo upari bandhanaṭṭhānañcāti **pañcaṭṭhānaṃ. Oḍḍito**ti olambito. **Thunanto**ti nitthunanto.

8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Āhārasampādanena taṃtaṃāhāravatthugate sūdeti paggharetīti **sūdo,** bhattakārako. Daharehi manāpataraṃ accetabbato atikkamitabbato accayā, bhojane rasavisesā, tasmā **nānaccayehī**ti nānappakārarasavisesehīti attho. Tena vuttaṃ ''nānaccayehī''tiādi. Aggīyati asaṅkarato vibhajīyatīti aggo, ambilameva aggo **ambilaggo**ti āha – **''ambilaggehīti ambilakoṭṭhāsehī''**ti. Dātuṃ abhiharitabbatāya **abhihārā,** deyyadhammā. Tenāha – **''abhihaṭānaṃ dāyāna''**nti. **Idaṃ me kammaṭṭhānaṃ anulomaṃvā**ti idaṃ mama kammaṭṭhānaṃ evaṃ pavattamānaṃ anulomāvasānameva hutvā tiṭṭhati. Evaṃ puna pavattamānaṃ ussakkitvā visesanibbattanatthameva hotīti evaṃ **nimittaṃ gahetuṃ na sakkoti** bālo abyatto, paṇḍito pana sakkoti. **Attano cittassā**ti attano bhāvanācittassa. **Pubbabhāgavipassanā satipaṭṭhānāva kathitā** ''sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī''ti vuttattā.

9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. **Pādagāmo**ti nagarassa padasadiso mahantagāmo. Tenevāha **''vesāliyaṃ viharati**

veḷuvagāmake''ti. Ahitanisedhana-hitaniyojana-byasanapariccajana-lakkhaṇo mittabhāvo yesu atthi, te **mittā**. Ye pana diṭṭhamattasahāyā, te **sandiṭṭhā**. Ye savisesaṃ bhattimanto, te **sambhattā**ti dassento **''mittāti mittāvā''**tiādimāha. **Assā**ti bhagavato. Pañcamiyaṃ aṭṭhamiyaṃ cātuddasiyaṃ pañcadasiyanti ekekasmiṃ pakkhe cattāro vāre katvā māsassa **aṭṭhavāre**.

Vedanānaṃ balavabhāvena **kharo pharuso** kakkhaḷo. **Ābādho**ti pubbakammahetutāya kammasamuṭṭhāno ābādho saṅkhāradukkhatāsaṅkhāto sabbakālikattā sarīrassa sabhāgarogo nāma. Nāyamīdiso ābādho, ayaṃ pana bahalatarabyādhitāya **''visabhāgarogo''**ti vutto. Anta-saddo samīpapavattoti āha – **''maraṇantaṃ maraṇasantika''**nti. **Vedanā…pe… akaronto** ukkaṃsagatabhāvitakāyāditāya. **Apīḷiyamāno**ti apīḷiyamāno viya. Ovādameva bhikkhusaṅghassa apalokananti āha – **''ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hotī''**ti. **Pubbabhāgavīriyaṃ** nāma phalasamāpattiyā parikammabhūtavipassanāvīriyaṃ. **Jīvitampi jīvitasaṅkhāro** patituṃ adatvā attabhāvassa abhisaṅkharaṇato.

''Ettakaṃ kālaṃ atikkamitvā vuṭṭhahissāmī''ti khaṇaparicchedavatī samāpatti **khaṇikasamāpatti. Niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā**ti rūpasattakārūpasattakavasena pavattiyamānaṃ vipassanābhāvanaṃ sabbaso khilavirahena niggumbaṃ, abyākulatāya nijjaṭaṃ katvā. **Mahāvipassanāvasenā**ti paccekaṃ savisesaṃ vitthāritānaṃ aṭṭhārasādīnaṃ mahāvipassanānaṃ vasena vipassitvā **samāpannā** yā **samāpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti** vedanaṃ mahābalavatāya pubbārammaṇassa, mahānubhāvatāya tathāpavattitavipassanāvīriyassa. **Yathā nāmā**tiādinā tassa nidassanaṃ dasseti. **Vedanā**ti dukkhavedanā. **Cuddasahākārehī**ti tasseva sattakadvayassa vasena vadati. **Sannetvā**ti antarantarā samāpannajjhānasamāpattisambhūtena vipassanāpītisinehena temetvā. **Samāpattī**ti phalasamāpatti.

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhito. Sarīrassa garuthaddhabhāvappatti madhurakatāti āha – **''sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo''**ti. **Nānākārato**ti puratthimādibhedato. **Satipaṭṭhānadhammā**ti pubbe attanā bhāviyamānā satipaṭṭhānadhammā. **Pākaṭā na honti** kāyacittānaṃ akammaññatāya. **Tanti dhammā**ti pariyattidhammā na ñāyanti.

Anantaraṃ abāhiranti dhammavasena puggalavasena ca antarabāhiraṃ akatvā. **Ettaka**ntiādinā vuttamevatthaṃ vivarati. **Daharakāle**ti attano daharakāle. **Na evaṃ hotī**ti ''ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī''tiādiko mānataṇhāmūlako issāmacchariyānaṃ pavattiākāro tathāgatassa na hoti, nattheva pageva tesaṃ samucchinnattāti āha – **''bodhipallaṅkeyevā''**tiādi. Paṭisaṅkharaṇena veṭhena missakena. **Maññe**ti yathāvuttaṃ paṭisaṅkharaṇasaññitena veṭhamissakena viya jarasakaṭaṃ. **Arahattaphalaveṭhenā**ti arahattaphalasamāpattisaññitena atthabhāvaveṭhena.

Phalasamāpattiyā adhippetattā **''ekaccānaṃ vedanānanti lokiyānaṃ vedanāna''**nti vuttaṃ. **Attadīpā**ti ettha **atta**-saddena dhammo eva vutto, svāyamattho heṭṭhā vibhāvito eva. **Navavidho lokuttaradhammo veditabbo**. So hi catūhi oghehi anajjhottharaṇīyato ''dīpo''ti vutto. **Tamaagge**ti tamayogābhāvena sadevakassa lokassa agge. **Sabbesa**nti sabbesaṃ sikkhākāmānaṃ. **Te** ''dhammadīpā viharathā''ti vuttā **catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissanti.**

10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. **Kammaṭṭhānakammikā**ti kammaṭṭhānamanuyuttā. Visesetīti **viseso,** atisayo, svāyaṃ pubbāparaviseso upādāyupādāya gahetabboti taṃ dassetuṃ **''tatthā''**tiādimāha.

Uppajjati kilesapariḷāhoti kāye asubhādivasena manasikāraṃ adahantassa manasikārassa vīthiyaṃ apaṭipannatā subhādivasena kāyārammaṇo kilesapariḷāho ca uppajjati. Vīriyārambhassa abhāvena tasmiṃ ārammaṇe **cetaso vā līnattaṃ** hoti, gocarajjhattato **bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati. Evaṃ kilesapariḷāhe cā**tiādinā tividhampi bhāvanānuyogassa kilesavatthubhāvaṃ upādāya samuccayavasena aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Yasmā pana te pariḷāhalīnattavikkhepā ekajjhaṃ na

pavattanti, tasmā pāḷiyaṃ ‘‘kāyārammaṇo vā’’tiādinā aniyamattho vā-saddo gahito. **Kilesānurañjitenā**ti kilesavivaṇṇitacittena hutvā na vattitabbaṃ. Kathaṃ pana vattitabbanti āha **‘‘kismiñcidevā’’**ti. **Na ca vitakketi na ca vicāretī**ti kilesasahagate vitakkavicāre na pavatteti. **Sukhito**ti jhānasukhena sukhito.

Imassa bhikkhuno bhāvanā pavattāti sambandho. Yasmā hi imassa bhikkhuno taṃ mūlakammaṭṭhānaṃ paripanthe sati ṭhapetvā buddhaguṇādianussaraṇena cittaṃ pasādetvā mūlakammaṭṭhānabhāvanā pavattā, tasmā paṇidhāya bhāvanāti vuttanti sambandho. **Aṭṭhapetvā**ti cittaṃ appavattetvāti attho veditabbo. Kammaṭṭhānādīnaṃ tiṇṇampi vasena atthayojanā sambhavati. Tenāha **‘‘tatthā’’**tiādi. **Sārento viyā**ti rathaṃ vāhayanto viya. Samappamāṇato aṭṭhakādivasena **sutacchitaṃ pakkhipanto viya**. Sukheneva kilesānaṃ okāsaṃ adento antarā asajjanto **alagganto**. Vipassanācārassa āraddhavuttitaṃ aparipanthatañca dassento opammadvayamāha. **Byābhaṅgiyā**ti kājadaṇḍena. **Kilesapariḷāhādīna**nti kilesapariḷāhalīnattavikkhepānaṃ.

Guḷakhaṇḍādīnīti guḷakhaṇḍasakkharakhaṇḍādīni ucchuvikārabhūtāni. ‘‘Kāye kāyānupassī viharāmī’’tiādivacanato **‘‘pubbabhāgavipassanā kathitā’’**ti vuttaṃ.

Ambapālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nālandavaggo

2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavagge paṭhamasuttaṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyanti taṃ laṅghitvā **‘‘dutiye’’**ti vuttaṃ.

Bhiyyataro abhiññātoti sambodhiyā seṭṭhataroti abhilakkhito. **Bhiyyatarābhiñño**ti sabbasattesu adhikatarapañño. Tenāha **‘‘uttaritaraññāṇo’’**ti. Sammā anavasesato bujjhati etenāti **sambodhī**ti āha – **‘‘sambodhiyanti sabbaññutaññāṇe’’**ti. **Nippadesā gahitā**ti anavasesā buddhaguṇā gahitā aggamaggasiddhiyāva bhagavato sabbaguṇānaṃ siddhattā. Na kevalañca buddhānaṃ, atha kho aggasāvakapaccekabuddhānampi taṃtaṃguṇasamijjhanaṃ aggamaggādhigamenevāti dassento **‘‘dvepi aggasāvakā’’**tiādimāha.

Aparo nayo – **pasanno**ti iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti **uppannasaddho**ti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsitāti āha – **‘‘evaṃ saddahāmīti attho’’**ti. Abhijānāti abhimukhabhāvena sabbaññeyyaṃ jānātīti abhiñño, bhiyyo adhiko abhiññoti **bhiyyobhiñño**. So eva atisayavacanicchāvasena bhiyyobhiññataroti vuttoti āha – **‘‘bhiyyataro abhiññāto’’**ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti abhiññā, abhivisiṭṭhā paññā. Bhiyyo abhiññā etassāti bhiyyobhiñño, so eva atisayavacanicchāvasena **bhiyyobhiññataro**. Svāyaṃ assa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha – **‘‘bhiyyatarābhiñño vā’’**ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi,** sabbaññutaññāṇaṃ aggamaggañāṇañca. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi aggamaggañāṇaṃ, aggamaggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ **sambodhi nāma**. Tattha padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggañāṇasseva gahaṇaṃ, nanu heṭṭhimānipi bhagavato maggañāṇāni savāsanameva yathāsakaṃ paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānañhi ñeyyāvaraṇappahānanti? Saccametaṃ, taṃ pana aparipuṇṇaṃ paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha **‘‘arahattamaggañāṇe vā’’**ti. **Sabba**nti sammāsambuddhena adhigantabbaṃ sabbaṃ.

Khādanīyānaṃ uḷāratā sātarasānubhāvenāti āha **‘‘madhure āgacchatī’’**ti. Pasaṃsāya uḷāratā visiṭṭhabhāvenāti āha – **‘‘seṭṭhe’’**ti. Obhāsassa uḷāratā mahantabhāvenāti vuttaṃ – **‘‘vipule’’**ti. Usabhassa ayanti āsabhī, idha pana āsabhī viyāti **āsabhī**. Tenāha – **‘‘usabhassa vācāsadisī’’**ti. Yena

guṇena sā taṃsadisā, taṃ dassetuṃ **''acalā asampavedhī''**ti vuttaṃ. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo**. Vijjāṭṭhānādīsu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ taṃ taṃ atthaṃ ñāpentī paveṇī **ācariyaparamparā**. Kevalaṃ attano matiyā ''iti kira evaṃ kirā''ti parikappanā **itikirā**. Piṭakassa ganthassa sampadānato bhūtato tassa gahaṇaṃ **piṭakasampadānaṃ**. Yathāsutānaṃ attānaṃ ākārassa parivitakkanaṃ **ākāraparivitakko**. Tathevassa ''evameta''nti diṭṭhiyā nijjhānakkhamanaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti**. Āgamādhigamehi vinā kevalaṃ anussutato takkamaggaṃ nissāya takkanaṃ **takko**. Anumānavidhiṃ nissāya gahaṇaṃ **nayaggāho**. Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bhagavato ayaṃ therassa codanā therassa ca so avisayo, tasmā **''paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitvā viyā''**ti vuttaṃ. Sīhanādo viyāti **sīhanādo**. Taṃsadisatā cassa seṭṭhabhāvena, so cettha evaṃ veditabboti dassento **''sīhanādo''**tiādimāha. **Unnādayantenā**ti asanisadisaṃ karontena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamañhi sīhanādaṃ nadanto atthato anuyogaṃ **sodheti** nāma, anuyujjhanto ca naṃ **sodhāpeti** nāma. **Dātu**nti sodhetuṃ. Keci ''dānattha''nti atthaṃ vadanti, taṃ na yuttaṃ. Na hi yo sīhadānaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti yujjati. **Nighaṃsana**nti vimaddanaṃ. **Dhamamāna**nti tāpayamānaṃ. Tāpanañcettha gaggariyā dhammāpanasīsena vadati.

Sabbe teti sabbe te atīte niruddhe sammāsambuddhe. Tenetaṃ dasseti – ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ sammāsambuddhā, tesaṃ tāva sāvakañāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya ca buddhānaṃ lokiyacittācāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbhatītā, tato parato chinnavaṭumā chinnapapañcā pariyādinnavaṭṭā sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesaṃ sabbesampi tava sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme kathaṃ jānissasīti. **Tenā**ti sambodhisaṅkhātena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahattamaggañāṇena. **Evaṃsīlā**ti tādisasīlā. **Samādhipakkhā**ti samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā ekadesasarūpekasesanayena. Tattha **samādhipakkhā**ti vīriyasatiyo tadanuguṇā ca dhammā veditabbā. Jhānasamāpattīsu yebhuyyena vihāravohāro, jhānasamāpattiyo samādhippadhānāti vuttaṃ **''samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahito''**ti.

Yathā pana heṭṭhā gahitāpi samādhipaññā paṭipakkhato vimuttattā vimuccana-saṅkhāta-kiccavisesa-dassanavasena vimuttipariyāyena puna gahitā ''evaṃvimuttā''ti, evaṃ dibbavihāro dibbavihāravisesadassanavasena puna gahito ''evaṃvihārī''ti, tasmā sabbesaṃ samāpattivihārānaṃ vasenettha attho yujjatīti daṭṭhabbaṃ. **Vimuttīti saṅkhaṃ gacchanti** vimuccitthāti katvā. Esa nayo sesesupi. **Paṭippassaddhante**ti paṭippassambhanosāpanena. Sabbakilesehi nissaṭattā asaṃsaṭṭhattā vimuttattā ca **nissaraṇavimutti** nibbānaṃ.

Anāgatabuddhānaṃ panāti **pana**-saddo visesatthajotano. Tena atītesu tāva khandhānaṃ bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gati, anāgatesu pana sabbaso asañjātesu kathanti imamatthaṃ joteti. Tenāha **''anāgatāpī''**tiādi. **''Attano cetasā paricchinditvā viditā''**ti kasmā vuttaṃ? Nanu atītānāgate sattāhe eva pavattaṃ cittaṃ cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṃ cetopariyañāṇakiccavasena vuttaṃ, atha kho pubbenivāsaanāgataṃsañāṇānaṃ vasena vuttaṃ, tasmā nāyaṃ doso. **Viditaṭṭhāne na karoti** sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā setughātato ca. Kathaṃ pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha **''thero kirā''**tiādi. Pāraṃ pariyantaṃ minotīti pāramī, sā eva ñāṇanti pāramiñāṇaṃ, sāvakānaṃ pāramiñāṇaṃ **sāvakapāramiñāṇaṃ**. Tasmiṃ sāvakānaṃ ukkaṃsapariyantagate jānane nāyamanuyogo, atha kho sabbaññutaññāṇe sabbaññutāya jānane. Keci pana ''sāvakapāramiñāṇeti sāvakapāramiñāṇavisaye''ti atthaṃ vadanti, tathā sesapadesupi. **Sīla…pe… samattha**nti sīlasamādhipaññāvimuttiñāṇasaṅkhātānaṃ kāraṇānaṃ jānanasamatthaṃ. Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa parehi ete buddhāti jānanassa ca kāraṇaṃ.

Anumānañāṇaṃ viya saṃsayaṭṭhitaṃ ahutvā idamidanti yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti nicchinotīti **dhammo,** paccakkhañāṇanti āha **''dhammassa paccakkhato ñāṇassā''**ti. Anuetīti

anvayoti āha **‘‘anuyogaṃ anugantvā’’**ti. Paccakkhasiddhañhi atthaṃ anugantvā anumānañāṇassa pavatti ‘‘diṭṭhena adiṭṭhassa anumāna’’nti veditabbā. Vidite vedakampi ñāṇaṃ atthato viditameva hotīti **‘‘anumānañāṇaṃ nayaggāho vidito’’**ti vuttaṃ. **Vidito**ti viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇo**ti aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha **‘‘apariyanto’’**ti. **Tenā**ti apariyantattā. **Tena** vā apariyantena ñāṇena. Etena thero yaṃ yaṃ anumeyyamatthaṃ ñātukāmo hoti, tattha tattha tassa asaṅgamappaṭihataṃ anumānañāṇaṃ pavattetīti dasseti. Tenāha **‘‘so iminā’’**tiādi. Tattha **iminā**ti iminā kāraṇena.

Pākārassa thirabhāvaṃ uddhamuddhaṃ āpetīti **uddhāpaṃ,** pākāramūlaṃ. **Ādi-**saddena pākāradvārabandhaparikhādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṃ **paccantimaṃ**. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānaṃ dassetīti dassento **‘‘ekadvāranti kasmā āhā’’**ti codanaṃ samuṭṭhāpesi.

Yassā paññāya vasena puriso paṇḍitoti vuccati, taṃ paṇḍiccanti āha – **‘‘paṇḍiccena samannāgato’’**ti. Taṃtaṃitikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṃ**. Medhati aññāṇaṃ hiṃsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā,** ṭhānaso uppajjanapaññā. Anupariyāyanti etenāti anupariyāyo, so eva pathoti **anupariyāyapatho,** parito pākārassa anuyāyanamaggo. Pākārabhāgā sambandhitabbā etthāti **pākārasandhi,** pākārassa phullitapadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vigamena evaṃ vuccatīti āha – **‘‘dvinnaṃ iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhāna’’**nti. **Chinnaṭṭhāna**nti chinnabhinnapadesaṃ, chinnaṭṭhānaṃ vā. Tañhi ‘‘vivara’’nti vuccati. **Kūliṭṭha**nti malīnaṃ. **Upatāpentī**ti kilesapariḷāhena santāpenti. **Vibādhentī**ti pīḷenti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātuṃ sakkāti āha **‘‘anuppannāya paññāya uppajjituṃ na dentī’’**ti. **Tasmā**ti paccayūpaghātena uppajjituṃ appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā**ti catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā appitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvā**ti yāthāvato sammadeva yathā paṭipakkhā samucchijjanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vattuṃ **‘‘apicetthā’’**tiādi vuttaṃ. **Missakā**ti samathavipassanāmaggavasena missakā. ‘‘Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittāti paṭhamaṃ vuttattā satipaṭṭhānesu vipassanaṃ gahetvā satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvāti vuttattā maggapariyāpannānaṃyeva ca nesaṃ nippariyāyabojjhaṅgabhāvato tesu ca adhigatameva hotīti bojjhaṅge maggo ca sabbaññutaññāṇañcāti gahite sundaro pañho bhaveyyā’’ti **mahāsivatthero āha. Na panevaṃ gahitaṃ** porāṇehīti adhippāyo. **Itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Thero**ti sāriputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaraṃ viya nibbānaṃ** tadatthikehi upagantabbato upagatānañca parissayarahitasukhādhigamaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlaṃ** tadupagatānaṃ parito ārakkhabhāvato. **Anupariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttañhetaṃ – ‘‘pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etaṃ adhivacana’’nti. **Dvāraṃ viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesane añjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagaraṃ paviṭṭhapavisanakānaṃ sattānaṃ sallakkhaṇato. **Dinno**ti dāpito, sodhitoti attho. Sesaṃ suviññeyyameva.

3. Cundasuttavaṇṇanā

379. Pubbe sāvatthito veḷuvagāmassa gatattā vuttaṃ **‘‘āgatamaggeneva paṭinivattanto’’**ti. **Sattanna**nti upaseno, revato, khadiravaniyo, cundo, samaṇuddeso ahanti catunnaṃ, cālā, upacālā, sīsūpacālāti, tissannanti imesaṃ sattannaṃ arahantānaṃ. **Natthi nu kho**ti etthāpi ‘‘olokento’’ti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. Bhavissanti me vattāro harituṃ nāsakkhīti sambandho. **Idaṃ dāni pacchimadassana**nti bhūtakathanamattaṃ, na tattha sālayatādassanaṃ yathā tathāgatassa vesāliyā nikkhamitvā nāgāpalokitaṃ.

Tassa tassa visesassa adhiṭṭhānavaseneva iddhibhedadassanaṃ **iddhivikubbanaṃ**. Sīhassa vijambhanādivasena kīḷitvā nādasadisī ayaṃ dhammakathāti vuttaṃ **‘‘sīhavikīḷito**

dhammapariyāyo''ti. **Gamanakālo mayhantī**ti ettha **iti-**saddo parisamāpane. Tena therena yathārambhassa vacanapabandhassa samāpitabhāvaṃ joteti. Esa nayo sesesupi edisesu sabbaṭṭhānesu. Yugandharādayo **paribhaṇḍapabbatā**ti veditabbā. **Ekappahārenevā**ti ekappahārena iva. Svāyaṃ **iva-**saddo na sakkomīti ettha ānetvā sambandhitabbo.

Paṭipādessāmīti ṭhitakāyaṃ paṭipādessāmi. Patthanākāle anomadassissa bhagavato vacanasutānusārena ñāṇena diṭṭhamattataṃ sandhāya **''taṃ paṭhamadassana''**nti vuttaṃ. **Dhāretuṃ asakkontī** guṇasāraṃ. **Esa maggo**ti eso jātānaṃ sattānaṃ maraṇaniṭṭhito pantho. Punapi **evaṃbhāvino nāma saṅkhārā**ti saṅkhārā nāma evaṃbhāvino, maraṇapariyosānāti attho. **Ettaka**nti ettakaṃ kālaṃ. **Saṅkaḍḍhitvā** saṃharitvā. **Mukhaṃ pidhāyā**ti mukhaṃ chādetvā. **Agghikasatānī**ti makuḷaṅkuracetiyasatāni.

Purimadivaseti atītadivase. Yasmā dhammasenāpatino arahattappattadivaseyeva satthu sāvakasannipāto ahosi, tasmā **''pūritasāvakasannipāto esa bhikkhū''**ti vuttaṃ. **Pañca jātisatānī**ti bhummatthe, accantasaṃyoge vā upayogavacanaṃ.

Kaḷopihatthoti vilīvamayabhājanahattho. ''Cammamayabhājanahattho''ti ca vadanti. **Purantare**ti nagaramajjhe. **Vane**ti araññe.

Osakkanākāravirahitoti dhammadesanāya saṅkocahetuvirahito. **Visārado**ti sāradavirahito. **Dhammoja**nti dhammarasaṃ, ojavantaṃ desanādhammanti attho. **Dhammabhoga**nti dhammaparibhogaṃ, parehi saddhiṃ saṃvibhajanavasena pavattaṃ dhammasambhoganti desanādhammameva vadati. Tena vuttaṃ **''ubhayenapi dhammaparibhogova kathito''**ti.

Piyāyitabbato **piyehi**. Manassa vaḍḍhanato **manāpehi. Jātiyā**ti khattiyādijātiyā. **Nānābhāvo** asahabhāvo visuṃbhāvo. **Aññathābhāvo** aññathattaṃ. **Sarīra**nti rūpadhammakāyasaṅkhātaṃ sarīraṃ. Rūpakāye hi bhijjante bhijjanteva. **So bhijjeyyā**ti so mahantataro khandho bhijjeyya.

Dakkhiṇadisaṃ gatoti dakkhiṇadisāmukhe pavatto. **Mahākhandho viyā**ti mahanto sāravanto sākhākhandho viya. Sākhakhandhā hi disābhimukhapavattākārā, mūlakhandho pana uddhamuggato. **Soḷasannaṃ pañhāna**nti soḷasannaṃ aparāpariyapavattaniyānaṃ atthānaṃ. Ñātuṃ icchito hi attho pañho.

4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. **Amāvasuposathe**ti amāvasiuposathe, kālapakkhauposatheti attho. **Purimanayenevā**ti anantarasutte vuttanayeneva.

6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. **Maccudheyyassā**ti maccuno pavattiṭṭhānassa.

8. Brahmasuttavaṇṇanā

384. **Tasmiṃ kāle**ti paṭhamābhisambodhiyaṃ. **Bhikkhuyeva natthi** dhammacakkassa appavattitattā, **bhikkhuyeva** bhikkhulakkhaṇayogato. Ekako maggo, na dvedhāpathabhūtoti ekamaggo, taṃ **ekamaggaṃ**. Jātiyā khayo vaṭṭadukkhassa antabhūtoti jātikkhayanto, nibbānaṃ, taṃ diṭṭhattā **jātikkhayantadassī**ti evamettha attho daṭṭhabbo.

9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. **Ayaṃ tassa laddhī**ti ayaṃ idāni vuccamānā tassa ācariyassa laddhi. **Tato anāmento**ti yena vaṃso namati, tena kāyaṃ anāmento. Tathā namanto hi patitvā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti. **Ta**nti kāyaṃ, **taṃ** vaṃsaṃ vā. **Ākaḍḍhento viyā**ti namitaṭṭhānato parabhāgena ākaḍḍhento viya. **Ekatobhāgiyaṃ katvā**ti yathāvuttaṃ satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā onataṃ viya katvā. Tathā karaṇaṃ pana tathā vātūpatthambhagāhāpanenāti āha – **''vātūpatthambhaṃ gāhāpetvā''**ti. Tañca satiyā tadatthaṃ upaṭṭhānenāti vuttaṃ **''satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā''**ti. **Niccalova nisīdanto** antevāsī **ācariyaṃ rakkhati,** ettakaṃ ācariyassa laddhivasena vuttaṃ. **''Ācariyo vaṃsaṃ suggahitaṃ gaṇhanto''**tiādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

''Attānameva rakkhatī''ti idaṃ attano rakkhaṇaṃ padhānaṃ katvā vuttaṃ, **na antevāsika**nti avadhāraṇaphalaṃ. Attarakkhāya panettha sijjhamānāya antevāsikarakkhāpi siddhā eva hotīti. Dutiyapakkhepi eseva nayo. **So tattha ñāyo**ti yā attano eva rakkhā, sā atthato pararakkhāpi hotīti ayamettha ñāyo yuttappayogo. **Anuvaḍḍhiyā**ti yathāvaḍḍhitassa anuanuvaḍḍhiyā. Etena paṭiladdhasampayuttapamodanākāro dassitoti āha – **''sapubbabhāgāya muditāyāti attho''**ti. **Āsevanāyā**tiādīni padāni anudayatāpariyosānāni (yasmā satipaṭṭhānaṃ sevantassa siddhaṃ attano ca parassa ca rakkhaṇaṃ pakāsenti, tasmā) – ''attānaṃ, bhikkhave, rakkhissāmīti satipaṭṭhānaṃ sevitabba''ntiādi vuttaṃ.

10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. **Janapadasmiṃ kalyāṇī**ti sakalajanapade bhaddā rūpasampattiyā sikkhāsampattiyā ca sundarā seṭṭhā. Rūpasampatti ca nāma sabbaso rūpadosābhāvena rūpaguṇapāripūriyā hotīti tadubhayaṃ dassetuṃ **''chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā''**ti vuttaṃ. Taṃ duvidhampi vivaranto **''sā hī''**tiādimāha. **Pañcakalyāṇasamannāgatā**ti pañcavidhasarīraguṇasampadāhi samannāgatā. **Nātidīghā nātirassā**ti pamāṇamajjhimā dīghatarappamāṇā na hoti, na atirassā, lakuṇḍakarūpā na hoti. **Nātikisā**ti ativiya kisathaddhamaṃsalohitā dissamānā aṭṭhisarīrā jālasarīrā na hoti. **Nātithūlā**ti bhāriyamaṃsā mahodarā na hoti. **Nātikāḷā náccodātā**ti ativiya kāḷavaṇṇā jhāmaṅgāro viya, dadhitakkādīhi pamajjitamattakaṃsalohavaṇṇā na hoti. Manussaloke tādisiyā rūpasampattiyā abhāvato **atikkantā manussavaṇṇaṃ**. Yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca paresaṃ pasādāvahā nātidīghatādayo. Evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattīpīti vuttaṃ **''appattā dibbavaṇṇa''**nti. Ettha ca nātidīghanātirassatāvacanena ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato. Kisathūladosābhāvavacanena pariṇāhasampatti vuttā. Ubhayenapi saṇṭhānasampadā vibhāvitā, nātikāḷatāvacanena vaṇṇasampatti vuttā vivaṇṇatābhāvato. **Piyaṅgusāmā**ti pariṇatapiyaṅgupupphasadisasarīranibhāsā. **Mukhapariyosāna**nti adharoṭṭhamāha. **Ayaṃ** yathāvuttā sarīravaṇṇasampatti. **Assā**ti janapadakalyāṇiyā. **Chavikalyāṇatā** chavisampattihetukattā tassā. Esa nayo sesesupi. Nakhā eva pattasadisatāya **nakhapattāni**.

(**Pasāvo** sarīrāvayavena iriyananti āha – **''pavattīti attho''**ti, pasāvo yathāparitameva kanatanti, na sabhāvasandhānaṃ. Yathāvibhāvasena **uttamameva naccaṃ naccati**. Te vā vīsatiyāsūtiraṃ dhānappattiyā pavattiyā pavattimakatamandatā vibhāvasuṭatassa uttamameva gītañca gāyatīti attho.) [Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca. Suddhapāṭho gavesitabbo.] **Samatittiko telapatto**ti mukhavattisamaṃ telānaṃ pūritattā samatittikamukhaṃ telabhājanaṃ. **Antarena ca mahāsamajjaṃ antarena ca janapadakalyāṇi**nti janapadakalyāṇiyā, tassā ca naccagītaṃ pekkhituṃ sannipatitamahājanasamūhassa majjhato **pariharitabbo** netabbo. **Na**nti telaṃ. **Āhareyyā**ti āpajjeyya. Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – telapattaṃ viya kāyagatāsati, tassa pariharaṇapuggalo viya vipassako, janakāyā viya puthuttārammaṇāni, asipuriso viya mano, telassa cajanaṃ viya kilesuppādanaṃ, sīsapātanaṃ viya ariyamaggañāṇasīsānuppatti. ''Kāyagatā sati no bhāvitā…pe… sikkhitabba''nti vuttattā **''pubbabhāgavipassanāva kathitā''**ti vuttaṃ.

Nālandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlaṭṭhitivaggo

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. **Sīlānī**ti bahuvacanaṃ anekavidhattā sīlassa. Tañhi sīlanaṭṭhena ekavidhampi cārittādivasena anekavidhaṃ. Tenāha – **''catupārisuddhisīlānī''**ti. **Pañhamaggo**ti ñātuṃ icchitassa atthassa vīmaṃsanaṃ. Tenāha – **''pañhagavesana''**nti.

3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. **Puggalavasena parihānaṃ hoti** na dhammavasena. Yo na bhāveti, tasseva parihāyati. Tenāha **''yo hī''**tiādi.

6. Padesasuttavaṇṇanā

392. **Padesato bhāvitattā**ti ekadesato bhāvitattā bhāvanāpāripūriyā ananuppattattā. Tenāha – **''cattāro hi magge''**tiādi.

7. Samattasuttavaṇṇanā

393. **Samattā bhāvitattā**ti pariyattā bhāvitattā.

8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Mahāvisayattā mahatiyo abhiññā etassāti **mahābhiñño,** tassa bhāvoti sabbaṃ vattabbaṃ. **''Satatavihāravasena vutta''**nti vatvā tamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **''thero kirā''**tiādi vuttaṃ. **Tassā**ti therassa. **Āvajjanassa gati**nti ekāvajjanasseva gamanavīthiṃ. **Anubandhati** cakkavāḷānaṃ sahassaṃ ekāvajjaneneva sahassalokadhātuyā icchitamatthaṃ jānituṃ samatthoti dasseti.

Sīlaṭṭhitivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

397-407. **Yā vedanā sammasitvā**ti yā tebhūmakavedanā sammasitvā. **Tāvassā**ti tā tebhūmakavedanā eva assa bhikkhuno. Sadisavasena cetaṃ vuttaṃ, aniccādisammasanavasena **viditā** pubbabhāge sammasanakāle **upaṭṭhahanti. Pariggahitesū**ti parijānanavasena paricchijja gahitesu. **''Vedanā** taṇhāpapañcassa, **vitakko** mānapapañcassa, **saññā** diṭṭhipapañcassa mūlavasena sammasanaṃ vuttā''ti vadanti. ''Vedanāvitakkasaññā taṇhāmānadiṭṭhipapañcānaṃ mūladassanavasenā''ti apare.

Ananussutavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Amatavaggo

2. Samudayasuttavaṇṇanā

408. **Sārammaṇasatipaṭṭhānā**ti ārammaṇalakkhitā satipaṭṭhānā kathitā, na satilakkhaṇā.

4. Satisuttavaṇṇanā

410. **Suddhikaṃ katvā** visuṃ visuṃ katvā. Tathā ca vuttaṃ pāḷiyaṃ ''kāye vā bhikkhū''ti.

6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā

412. **Jeṭṭhakasīla**nti padhānakasīlaṃ. Sīlaggahaṇañhi pāḷiyaṃ pātimokkhasaṃvaravaseneva āgataṃ. Tenāha **''tipiṭakacūḷanāgatthero panā''**tiādi. Tattha **pātimokkhasaṃvarova sīla**nti avadhāraṇaṃ itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu ca chasikkhāpadavītikkamane gilānapaccayassa appaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇīti** indriyasaṃvarādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma natthī**ti sīlapariyāyena tesaṃ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma natthīti nippariyāyasīlataṃ tesaṃ paṭikkhipati. **Chadvārarakkhaṇamattamevā**ti tassa sallahukatamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvappattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayuppattimattaka**nti phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamattha**nti idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjaneti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasaṃvarādīni tīṇi padhānasīlassa paripālanaparisodhanavasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasīlasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ **''yassā''**tiādimāha. Tattha **so**ti pātimokkhasaṃvaro. **Sesāni** indriyasaṃvarādīni. Pātimokkhasaddassa attho pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu vitthārito, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbo.

Ācārena ca gocarena ca sampannoti kāyikacetasikaavītikkamasaṅkhātena ācārena ca navesiyādigocaratādisaṅkhātena gocarena ca sampanno, sampannaācāragocaroti attho. **Appamattakesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu. ''Dukkaṭadubbhāsitamattesū''ti apare. **Vajjesū**ti akaraṇīyesu gārayhesu. Te pana ekantato akusalā hontīti āha – **''akusaladhammesū''**ti. **Bhayadassāvī**ti bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā dassanasīlo. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesūti niddhāraṇe bhumma**nti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento **''sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpada''**ntiādimāha. Sikkhāpadaṃ samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Sikkhā**ti adhisīlasikkhā. Pubbe **pada-**saddo adhiṭṭhānaṭṭho, idha bhāgatthoti daṭṭhabbanti āha – **''sikkhākoṭṭhāsesū''**ti. Mūlapaññattianupaññattiādibhedaṃ yaṃkiñci sikkhitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ, taṃ pana dvāravasena duvidhamevāti āha – **''kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā''**ti. Imasmiṃ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visuṃ aggahaṇato. Tenāha – **''taṃ taṃ sabba''**nti. ''Tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāyā''ti vacanato anabhijjhā abyāpādasammādiṭṭhiyopi sīlanti vuttā, tasmā imasmiṃ sutte **''pātimokkhasaṃvarasīlameva kathita''**nti vuttaṃ.

7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Etthāpi manosucaritaṃ sīlaṃ nāmāti dassetīti katvā vuttaṃ **''pacchimāpi tayo''**ti. Anabhijjhāabyāpādasammādiṭṭhidhammā sīlaṃ hotīti veditabbā kāyavacīsucaritehi saddhiṃ manosucaritampi vatvā ''tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāyā''ti vuttattā. **Sesaṃ** vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamesū**ti chaṭṭhasattamavaggesu apubbaṃ natthi. Tena vuttaṃ **''heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo''**ti. Vaggapeyyālato pana imasmiṃ satipaṭṭhānasaṃyutte katipayavaggā saṅgahaṃ ārūḷhā, tathāpi tesaṃ atthavisesābhāvato ekaccesu potthakesu mukhamattaṃ dassetvā saṃkhittā, ekaccesu atisaṃkhittāva, te saṅkhepavasena dve katvā **''chaṭṭhasattamesū''**ti vuttaṃ.

Amatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyasaṃyuttaṃ

1. Suddhikavaggo

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. **Catubhūmaka …pe… labbhanti** kusalābyākatabhāvato tesaṃ tiṇṇaṃ indriyānaṃ. **Vīriyindriyasamādhindriyāni…pe… sabbattha labbhanti** kusalattikasādhāraṇattā. **Catubhūmaka … pe… vasenā**ti catubhūmakadhammaparicchedavasena ceva kusalādīhi sabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena ca vuttanti attho.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkhasaccabhāvena na pajānanti. Tañhi pariññeyyatāya dukkhasaccasaṅgahaṃ. **Samudayasaccavasenā**ti taṇhāvijjādiṃ saddhindriyassa samudayasaccabhāvena na pajānanti. **Nirodha**nti saddhindriyassa anupādāya nirodhanimittaṃ nibbānaṃ. **Paṭipada**nti saddhindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyamaggaṃ. **Sesesū**ti vīriyindriyādīsu.

Sukkapakkheti ''saddhindriyaṃ pajānantī''tiādinayappavatte anavajjapakkhe. **Adhimokkhavasena āvajjanasamudayā**ti ''atthi dinna''ntiādinayappavattapubbabhāgabhūtasaddhādhimokkhavasena āvajjanuppattiyā. Tasmā paṭhamuppannā saddhā eva hettha ''āvajjana''nti vuttā, na manodvārāvajjanaṃ. Esa nayo sesesupi. Tasmā paṭhamuppannā āvajjanā paggahuppattiṭṭhānānaṃ tikkhānaṃ vīriyindriyādīnaṃ paṭhamuppattiyā āvajjanapariyāyena vuttāti daṭṭhabbaṃ. Dubbalā hi paṭhamuppannā paggahābhāvato vīriyindriyādīnaṃ samudayoti balavabhāvappattavīriyindriyādikassa āvajjanaṭṭhāniyāni hontīti tesaṃ samudayoti vuttā, pubbe adhimuccanādivasena pavattassa āvajjanassa samudayāti attho. Puna **chandavasenā**ti kattukāmatākusalacchandavasena saddhādīnaṃ uppādetukāmatākārappavattassa chandassa vasena. **Manasikāravasena āvajjanasamudayā**ti saddhindriyādivasena pavattassa dubbalassa tassa nibbattakayonisomanasikāravasena āvajjanassa uppattiyā. **Evampī**ti ''adhimokkhavasenā''tiādinā vuttākārenapi. **Chasu suttesū**ti dutiyato paṭṭhāya chasu suttesu. **Catusaccameva kathitaṃ**. Assādaggahaṇena hi samudayasaccaṃ, ādīnavaggahaṇena dukkhasaccaṃ, nissaraṇaggahaṇena nirodhamaggasaccāni gahitānīti. Paṭhamasutte pana indriyānaṃ sarūpadassanamevāti.

8. Dabbasuttavaṇṇanā

478. Soto āpajjīyati etenāti **sotāpatti,** anāgataṃ pati paṭhamamaggo. **Soto**ti ariyamaggasoto daṭṭhabbo. **Āpajjīyatī**tiādito paṭipajjīyati. Paṭhamamaggapaṭilābhanimittāni sotāpannassa aṅgāni idha **''sotāpattiyaṅgānī''**ti vuttāni. Tāni pana tīsu ṭhānesu saddhā ariyakantasīlañcāti veditabbāni. **Savisaye**ti sakavisaye. **Jeṭṭhakabhāvadassanattha**nti padhānabhāvadassanatthaṃ. Yattha saddhādiindriyānaṃ sātisayakiccaṃ, tesaṃ kiccātirekataṃ dassetunti attho. Idāni tamatthaṃ upamāhi vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Patvā**ti attano kiccātirekaṭṭhānaṃ paṭilabhitvā. **Pubbaṅgama**nti saddahanakiccesu purecāraṃ dhorayhaṃ. **Sesāni** vīriyindriyādīni. **Tadanvayānī**ti tadanugatāni tassa saddhindriyādikassa pakkhikāni. Esa nayo sesesupi. **Jhānavimokkhe**ti jhānasaṅkhāte vimokkhe samādhipadhānatāya jhānānaṃ. Evañca katvā ''sotāpattiyaṅgāni patvā''ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhūpanisañhi sīlanti. **Ariyasaccāni patvā**ti cattāri saccāni abhisametabbāni pāpuṇitvā.

9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Nepakkaṃ vuccati paññāti āha – **''paññāyetaṃ nāma''**nti. Nipāyati saṃkilesadhamme visoseti nikkhāmetīti nipako, thiratikkhasatipuggalo, tassa bhāvo **nepakka**nti satiyāpi nepakkabhāvo yujjateva. Evañhi ''satinepakkenā''ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti, satiyā ca nepakkenāti evaṃ vuccamānena satiniddeso nāma kato hotiyeva. **Asukaṃ nāma** suttaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā **me bhāsita**nti. Vossajjīyati saṅkhāragataṃ etasmiṃ adhigateti **vossaggo,** nibbānaṃ. Taṃ ārammaṇaṃ karitvāti āha – **''nibbānārammaṇaṃ katvā''**ti. **Gacchantiyā**ti saṅkhārānaṃ udayañca vayañca udayabbayaṃ gacchantiyā bujjhantiyā. Tenāha **''udayabbayapariggāhikāyā''**ti.

Saddhāsatipaññindriyāni pubbabhāgāni ‘‘itipi so bhagavā arahaṃ, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā, udayatthagāminiyā paññāyā’’ti ca vuttattā. ‘‘Āraddhavīriyo viharati, so anuppannāna’’ntiādinā ca vuttattā **vīriyindriyaṃ missakaṃ**. ‘‘Vossaggārammaṇaṃ karitvā’’ti vuttattā **samādhindriyaṃ nibbattitalokuttarameva. Ayamevā**ti yvāyaṃ navame vutto. Ayameva pubbabhāgamissakalokuttarattadhammaparicchedo.

Suddhikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mudutaravaggo

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā

481. **Sammappadhāne ārabbhā**ti sammappadhāne bhāvanāvasena ārabbha. Tenāha **‘‘bhāvento’’**ti. Yathā vīriyindriyaniddese ‘‘cattāro sammappadhāne ārabbha vīriyaṃ paṭilabhatī’’ti desanā āgatā, evaṃ satindriyaniddese ‘‘cattāro satipaṭṭhāne ārabbha satiṃ paṭilabhatī’’ti, tasmā **‘‘satindriyepi eseva nayo’’**ti vuttaṃ. Saddhindriyādiniddesesu pana na tathā deseti.

2. Paṭhamasaṃkhittasuttavaṇṇanā

482. Indriyānaṃ tikkhādibhāvo vipassanāvasena vā maggavasena vā phalavasena vā gahetabboti vuttaṃ **‘‘tatoti…pe… veditabba’’**nti. Nanu cettha mudubhāvo eva pāḷiyaṃ gahitoti? Saccametaṃ, taṃ pana tikkhabhāve asati na hoti tikkhādibhāvoti vuttaṃ. Yato hi ayaṃ mudu, ito taṃ tikkhanti vattabbataṃ labhati apekkhāsiddhattā tikkhamudubhāvānaṃ pārāpāraṃ viya. Idāni ‘‘tato’’tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘samattānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **samattānī**ti sampannāni. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Samattānī**ti vā pariyattāni, samattānīti attho. ‘‘Tato mudutarāni dhammānusārīmaggassā’’ti kasmā vuttaṃ? Tatoti hi sotāpattimaggavipassanindriyāni adhippetāniyeva, ‘‘tato mudutarānī’’ti vuttapaṭhamamaggo dhammānusārī vā siyā saddhānusārī vāti byabhicarati? Nāyaṃ doso, sotāpattimaggekadesavaseneva laddhabbapaṭhamamaggāpekkhāya vipassanāya vibhāgassa adhippetattā. Yo hi sotāpanno hutvā iriyāpathaṃ akopetvā yathānisinnova sakadāgāmimaggaṃ pāpuṇāti, tassa vipassanindriyāni sandhāya avibhāgena vuttaṃ – ‘‘tato mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni nāmā’’ti. Yo pana sotāpanno hutvā kālantarena sakadāgāmī hoti, tassa sotāpattimaggatthāya pavattāni vipassanindriyāni nāma honti. So ce dhammānusārīgotto, tassa yathāvuttavipassanindriyato mudutarānīti **‘‘tato mudutarāni dhammānusārīmaggassā’’**ti vuttaṃ. Vipassanindriyāni nāmāti ānetvā sambandho. Dhammānusārīvipassanindriyato saddhānusārīvipassanindriyānaṃ mudubhāvassa kāraṇaṃ sayameva vakkhati. Dhammena paññāya maggasotaṃ anussaratīti **dhammānusārī,** paññuttaro ariyo. Saddhāya maggasotaṃ anussaratīti **saddhānusārī,** saddhuttaro ariyo.

Evaṃ vipassanāvasena dassetvā maggavasena dassetuṃ **‘‘tathā’’**tiādi āraddhaṃ. Sampayogato sabhāvato ca arahattamaggapariyāpannāni **arahattamaggindriyāni. Arahattaphalindriyānī**ti etthāpi eseva nayo.

Idāni phalavasena dassetuṃ **‘‘samattāni paripuṇṇānī’’**tiādi vuttaṃ. Sotāpattimaggaṭṭhapuggalavasena nānattaṃ jātaṃ, tasmā te dvepi idha tatiyavāre na labbhantīti adhippāyo. Dhammānusārīsaddhānusārīnaṃ nānattaṃ kathaṃ jātanti āha **‘‘āgamanenapi maggenapī’’**ti. Tadubhayaṃ dassento **‘‘saddhānusārīpuggalo’’**tiādimāha. **Uddisāpento**ti uddesaṃ gaṇhanto.

Maggo tikkho hoti upanissayindriyānaṃ tikkhavisadabhāvato. Tenāha **‘‘sūraṃ ñāṇaṃ vahatī’’**ti. **Asaṅkhārenā**ti saraseneva. **Appayogenā**ti tasseva vevacanaṃ. Dhammānusārīpuggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti.

Saddhānusārīpuggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ sakkoti, tasmā dhammānusārissa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ hutvā vahati, yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi khippaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti, saddhānusārino pana pubbabhāgakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ dandhaṃ na tikhiṇaṃ asūraṃ hutvā vahati, yathā nāma nātitikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ na vahati, saddo suyyati, balavavāyāmakiccaṃ icchitabbaṃ hoti, evarūpā saddhānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Evaṃ santepi kilesakkhaye nānattaṃ natthi. Tenāha **''kilesakkhaye panā''**tiādi. **Avasesā ca kilesā khīyanti** saṃyojanakkhayāya yogattā.

3. Dutiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

483. **Tato**ti phalato phalavemattatāya cariyamānattā. **Indriyavemattatā** saddhādīnaṃ indriyānaṃ nānattena. **Phalanānatta**nti arahattaphalādinānattaṃ. **Puggalanānatta**nti anāgāmiādipuggalanānattaṃ.

4. Tatiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

484. Sīlakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūraṃ arahattamaggaṃ karonto nipphattito **arahattaphalaṃ ārādheti** nipphādeti. **Tayo padesamagge**ti sīlakkhandhādīnaṃ apāripūriyā ekadesabhūte tayo heṭṭhimamagge. **Padesaṃ** heṭṭhimaphalattayaṃ. **Catūsū**ti imasmiṃ vagge paṭhamādīsu catūsu suttesu. Kāmañcettha tatiye ''tatoti phalavasena nissakka''nti vuttaṃ, catutthe ''paripūraṃ paripūrakārī ārādheti, padesaṃ padesakārī''ti, ''catūsupi suttesu missakāneva indriyāni kathitānī''ti pana vacanato vipassanāvasenapi yojanā labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā

485-487. **Vipassanāvasena nissakkaṃ veditabbaṃ,** na maggaphalavasena, imasmiṃ sutte sabbasova vipassanindriyānaṃ eva adhippetattā. Idāni tamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **''paripuṇṇāni hī''**tiādi vuttaṃ. Avihādīsu pañcasu suddhāvāsesu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **antarāparinibbāyī,** asaṅkhārena appayogena sarasatova parinibbāyanato **asaṅkhāraparinibbāyī,** tabbipariyāyato **sasaṅkhāraparinibbāyī,** uddhaṃ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhaṃsoto,** uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhaṃsoto,** akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**ti evamettha saddattho daṭṭhabbo.

Imasmiṃ pana ṭhāneti ''vipassanāvasena nissakka''nti vuttaṭṭhāne. **Arahattamaggeyeva ṭhatvā**ti imasmiṃyeva bhave arahattamaggeyeva, na vipassanāya ca ṭhatvā. **Pañca nissakkāni nīharitabbānī**ti ''tato mudutarehi antarāparinibbāyī hotī''tiādīni pañca nissakkāni niddhāretvā kathetabbāni. Idāni tamatthaṃ vivaranto **''arahattamaggassa hī''**tiādimāha. Tattha avihādīsu uppajjitvā uppannasamanantarāya parinibbāyanato **paṭhamaantarāparinibbāyī**. Tattha āyuppamāṇavemajjhaṃ appatvāva parinibbāyanato **dutiyaantarāparinibbāyī,** āyuvemajjhaṃ patvā parinibbāyanato tato paraṃ **tatiyaantarāparinibbāyī** veditabbo. ''Pañca nissakkānī''ti kasmā vuttaṃ? Nanu asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīti vattabbanti? Na vattabbanti dassento āha **''asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañca janā''**ti.

Tīṇi nissakkānīti ''tato mudutarehi sotāpanno hotī''tiādīni tīṇi nissakkapadāni. Idha sakadāgāmī na gahito, so anāgāmimagge ṭhatvā nīharitabbo, anāgāmimaggassa vipassanindriyehi mudutarehi sakadāgāmī hoti. **Sakadā…pe… mudutarānī**ti idaṃ sakadāgāmimaggassa vipassanindriyehi ekabījisaṅkhātasotāpannavipassanindriyāni mudutarāni hontīti tīṇi katvā vuttaṃ. **Dhammānusārī**tiādidvayaṃ kolaṃkolādidvayena gahitaṃ hotīti. **Sakadāgāmimaggassa hī**tiādi vuttasseva atthassa vivaraṇaṃ. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamāni vuttanayānevā**ti

chaṭṭhasattamāni suttāni dutiyatatiyesu vuttanayāneva. Tattha pana missakāni indriyāni kathitāni, idha pubbabhāgavipassanindriyāni kathitānīti ayameva viseso.

8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. **Ta**nti maggaphalavasena nissakkaṃ. **Pāḷiyaṃ vuttameva** ''arahattaphalasacchikiriyāya paṭipanno hotī''tiādinā. **Aṭṭhahī**ti catūhi phalehi catūhi ca maggehīti aṭṭhahi. **Bahibhūto** na antobhāvo. **Lokuttarāneva indriyāni kathitāni** maggaphalacittuppādapariyāpannattā.

9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. **Indriyasampanno**ti ettha **sampanna**saddo paripūriatthoti āha **''paripuṇṇindriyo''**ti. **Missakāni indriyāni kathitāni** sāmaññatova desitattā.

Mudutaravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Chaḷindriyavaggo

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. **Itthibhāve**ti itthitāya. **Indaṭṭhaṃ karoti** tathāsattajanasāmaññakāraṇabhāvato. Itthiyā eva indriyaṃ **itthindriyaṃ**. Esa nayo purisindriye. **Jīvite**ti sahajātadhammānaṃ jīvane pālane pavattane. **Vaṭṭindriyānī**ti vaṭṭahetubhūtāni indriyāni. Imesu hi upādinnaindriyesu sati vaṭṭaṃ vattati paññāyati.

3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. **Ajānitapubbaṃ dhamma**nti catusaccadhammamāha, tathā **tesaṃyeva ñātadhammāna**nti. Ayaṃ panettha attho – ājānātīti **aññā,** paṭhamamaggena ñātamanatikkamitvā jānātīti attho. Sotāpannādīnaṃ chaariyānaṃ etaṃ nāmaṃ. Aññassa indriyāni **aññindriyāni. Aññātāvīsū**ti ājānitavantesu. Yasmā aggaphaladhammesu ñāṇakiccaṃ sātisayaṃ, tasmā taṃ kiccaṃ sesadhammesupi samāropetvā vuttaṃ **''aññātāvīsu arahattaphaladhammesū''**ti. **Tattha tattha** tesu tesu maggaphalesu. **Tena tenākārenā**ti anaññātajānanādiākārena.

4. Ekabījisuttavaṇṇanā

494. **Vipassanato nissakka**nti vipassanindriyehi nissakkaṃ. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto **''samattānī''**tiādimāha. **Tīṇi nissakkāni evamidha pañca nissakkāni nīharitabbāni** ekabījiādivibhāvanato. Tenāha **''sakadāgāmimaggassa hī''**tiādi. **Sotāpattimaggassa vipassanindriyāni** nāma tenattabhāvena sakadāgāmimaggaṃ pattuṃ gacchantassa sotāpannassa vipassanindriyāni. Pañcapi te sotāpattimaggassa bhedāyevāti **''sakadāgāmimagge ṭhatvā nīharitabbānī''**ti vuttaṃ.

Ekabījīti ettha khandhabījaṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃ khandhabījaṃ atthi, ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so ekabīji nāma. Tenāha – **''sotāpanno hutvā''**tiādi. **Mānusakaṃ bhava**nti idaṃ panettha desanāmattaṃ, devabhavaṃ nibbattetītipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmānetāni. Ettakañhi pamāṇaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ ekabījīti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ.

Dve tayo bhaveti devamanussesu eva dve tayo bhave. Sambodhicatusaccadhammo paraṃ ayanaṃ nissayo gati etassāti **sambodhiparāyaṇo**. Kulato kulaṃ gacchatīti **kolaṃkolo**.

Sotāpattiphalasacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogesu kulesu eva nibbattatīti attho. Kevalopi hi kula-saddo mahābhogakulameva vadati. **Dve vā tīṇi vā kulānī**ti devamanussavasena dve vā tayo vā bhaveti ayampi missakabhavena kathito. Jātassa kumārassa viya ariyāya jātiyā jātassa nāmametaṃ, yadidaṃ niyatoti sattakkhattuparamādikoti ca samaññāti dassento āha **''bhagavatā gahitanāmavasenevā''**tiādi.

Yadi pubbahetuniyamato sotāpanno ca niyatoti sotāpattimaggato uddhaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ upanissayābhāvato pubbahetukiccaṃ natthīti sotāpattimaggassa upanissayabhāvo āpajjati. Yadi tassapi pubbahetuupanissayo siyā, tāva niyamato sotāpattimagguppattito pubbe eva niyamito, yāvañca akaniṭṭhaṃ tassa pubbahetu nāma, ahetukatā āpannā, iccassa ahetu appaccayā nipphatti pāpuṇāti. Kiñca hetu ce? Niyamato sotāpanno ca niyatoti paṭhamamaggādhigameneva anukkamena upari tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccāni nipphajjanti, evaṃ sattakkhattuparamatādiniyame sati sattamabhavādito uddhaṃ pavattatāya dukkhassa mūlabhūtā kilesā paṭhamamaggeneva khīṇāti upari tayo maggā akiccā siyuṃ. Tenāha **''paṭhamamaggassa upanissayo kato nāmā''**tiādi.

Yadi upari tayo maggā sattakkhattuparamāditaṃ niyamenti, tato ca añño sotāpanno natthīti sotāpattimaggassa akiccakatā nippayojanatā āpajjeyya. Atha sakkāyadiṭṭhiādippahānaṃ tassa kiccaṃ, tesaṃ tesaṃ pahānena sattakkhattuparamādiniyamatāya. Bhavitabbaṃ, yāva uparimaggā eva hontīti sattabhavādito uddhamapavattanato tena vinānena sakkāyadiṭṭhiādippahānena ca tena vinā bhavitabbanti āha – **''paṭhamamagge anuppanneva upari tayo maggā uppannāti āpajjatī''**ti. **Tiṇṇaṃ maggāna**nti upari tiṇṇaṃ maggānaṃ. **Vipassanā niyametīti yujjatī**ti vuttamatthaṃ vivaranto **''sace hī''**tiādimāha.

Sotāpanno vaṭṭajjhāsayo. Tatrekacce pākaṭe paññāte dassento **''anāthapiṇḍiko''**tiādimāha. **Idhaṭṭhakavokiṇṇasukkhavipassakassā**ti yo imasmiṃ kāmabhave ṭhito manussadevavasena vokiṇṇabhavūpapattiko sukkhavipassako ca, tassa vasena. **Nāmaṃ kathita**nti sattakkhattuparamoti nāmaṃ kathitaṃ. Keci pana ''kāmabhave sattakkhattuṃyeva uppajjati, na tato''ti vadanti, taṃ vīmaṃsitabbaṃ.

Sodhessāmīti jambudīpe kenaci tepiṭakena bhikkhunā saddhiṃ piṭakattayameva mayhaṃ uggahaparipucchāvasena sodheyyāmīti **paratīraṃ** jambudīpaṃ gato. Yo bhikkhu sakkotīti yojanā. Aniccānupassanādīsu ekamukhena abhiniviṭṭhenapi abhidhammapariyāyena tīhi eva vimokkhehi maggaṃ labhatīti abhinivesabhedena tayo puggalā suññatato vuṭṭhitā, tathā tayo appaṇihitato vuṭṭhitāti cha honti, teva saddhādhurapaññādhuravasena **dvādasa sakadāgāmino**. Tathā **arahanto,** tayo antarāparinibbāyino eko upahaccaparinibbāyī eko uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti pañca, te asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyibhedena dasāti avihādīsu catūsupi cattālīsa, akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthīti **aṭṭhacattālīsa anāgāmino. Vipassanā kathitā** sammasanacārassa kathitattā.

5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā

495-500. Yathā cakkhussa sahajātatadindriyanissitadhammesu adhipateyyaṃ anuvattanīyattā, evaṃ taṃdvārikadhammesupi adhipateyyaṃ tehi anuvattanīyattāti vuttaṃ – **''adhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhenā''**ti. Esa nayo sesindriyādīsupi. **Catusaccavasena kathitāni** sabhāvādivibhāvanassa kathitattā.

Chaḷindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sukhindriyavaggo

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā

501-505. Yathā cakkhu dassane adhipateyyaṭṭhena cakkhundriyaṃ, evaṃ sukhavedanā sukhane

adhipateyyaṭṭhena sukhindriyaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sesaṃ tebhūmaka**nti sesaṃ bhūmittayavasena tebhūmakaṃ.

6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā

506. **Kāyika**nti ayamassa nissayavasena niddesoti āha – **''kāyapasādavatthuka''**nti. **Sarūpaniddeso** sukhaṃ sukhindriyassa sarūpanti. Sādanīyaṭṭhena dhammapadāni attani assādayatīti **sātaṃ,** madhuraṃ. **Vedayita**nti vediyanaṃ, anubhavananti attho. **Aññadhammavisiṭṭho**ti phassādīhi aññehi dhammehi visadiso. **Kāyika**nti pasādakāyasannissitaṃ. **Cetasika**nti cetosannissitaṃ, tena vuttaṃ **''ettha panā''**tiādi. **Kāyapasāda…pe… natthi,** tasmā **''cattāro pasādakāye vatthuṃ katvā''**ti vuttaṃ.

9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

509. **Dvinnaṃ araṇīna**nti adharuttarāraṇīnaṃ. Kiñci dvayaṃ saṅghaṭṭitamattaṃ hutvā na samodhānagataṃ hotīti taṃnivattanatthaṃ **''saṅghaṭṭanasamodhānā''**ti vuttaṃ. Punappunaṃ saṅghaṭṭanena hi tejopātubhāvo. **Adharāraṇī viya vatthārammaṇaṃ** asatipi vāyāme tajjasamphassapaccayato. **Uttarāraṇī viya phasso** vatthārammaṇādiphassena pavattanato. **Saṅghaṭṭo viya phassasaṅghaṭṭanaṃ** araṇidvayasaṅghaṭṭanā viya phassasseva vatthārammaṇesu saṅghaṭṭanākārena pavattito. **Aggi viya vedanā** anudahanaṭṭhena khaṇikāvāyañca. **Vatthārammaṇaṃ vā uttarāraṇī viya** indhanāpātagahaṇādīsu ussāhassa viya pavattisambhavato. **Phasso adharāraṇī viya** nirussāhanirīhatāvasena attasādhanato.

10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā

510. Rasanaṃ bhañjanaṃ nirujjhanaṃ raso. Yo yo dhammānaṃ raso yathādhammaraso, tena **yathādhammarasena. Paṭipāṭiyā**ti kamena, ubhayenapi dhammānaṃ pahānakkamenāti vuttaṃ hoti. **Imasmiṃ indriyavibhaṅge**ti imasmiṃ indriyasaṃyuttasaññite indriyavibhaṅge. **Adesitattā**ti sesasuttāni viya ''sukhindriya''ntiādinā adesitattā idaṃ **uppaṭipāṭikasuttaṃ nāma. Valiyā** kharasamphassāya **phuṭṭhassa. Ta**nti kaṇṭakavedanādiṃ. **Etassa** dukkhindriyassa.

Tesaṃ tesanti domanassindriyādīnaṃ. **Kāraṇavasenevā**ti taṃtaṃasādhāraṇakāraṇavasena. Tesañhi visesakāraṇaṃ dassento **''pattacīvarādīnaṃ vā''**ti āha.

Ekatovāti punappunaṃ paduddhāraṇaṃ akatvā ekajjhameva. Dutiyajjhānādīnaṃ upacārakkhaṇe eva nirujjhantīti ānetvā sambandho. **Tesaṃ** dukkhindriyadomanassādīnaṃ. **Atisayanirodho**ti suṭṭhu pahānaṃ ujuppaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodhoyevā**ti nirodhamattameva. **Nānāvajjane**ti yena āvajjanena appanāvīthi hoti, tato bhijjāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo**. **Pītipharaṇenā**ti pītiyā pharaṇarasattā. Pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha **''sabbo kāyo sukhokkanto hotī''**ti. **Vitakkavicārapaccayepī**ti **pi-**saddo aṭṭhānapayutto, so ''pahīnassā''ti ettha ānetvā sambandhitabbo ''pahīnassapi domanassindriyassā''ti. Etaṃ domanassindriyaṃ uppajjatīti sambandho. ''Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi vihaññī''ti ca vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriyanti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattī**ti tattha dutiyajjhānupacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya. ''Tatthassa siyā uppattī''ti idaṃ parikappavacanaṃ upacārakkhaṇe domanassassa suppahīnabhāvadassanatthaṃ. Tathā hi vuttaṃ **''na tveva dutiyajjhāne pahīnapaccayattā''**ti. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā **''āsannattā''**ti vuttaṃ. Nānāvajjanupacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyyāti imamatthaṃ dassento **''appanāppattāyā''**tiādimāha. ''Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato

pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantī''ti vadanti. **Aparisesa**nti suvikkhambhitanti katvā vikkhambhanena anavasesaṃ.

Tathattāyāti tathabhāvāya paṭhamajjhānasamaṅgitāya. Sā panassa uppādanena vā uppannassa samāpajjanena vā hotīti vuttaṃ **''uppādanatthāya samāpajjanatthāyā''**ti. **Dvīsū**ti navamadasamesu suttantesu.

Sukhindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jarāvaggo

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pamukhe, pāsādassa ca pacchimabhāge ātapo pacchātapo, tasmiṃ **pacchātape**. So hi pāsādassa pamukhabhāvena kato. Kiṃ pana bhagavato vajirasāraṃ sarīraṃ otāpetabbaṃ hotīti āha – **''sammāsambuddhassā''**tiādi. **Ayañca** imaṃ suttaṃ desitasamaye. **Na sakkoti** byāmappabhāya kāyaci pabhāya anabhibhavanīyattā. Kiñcāpi buddhābhā sūriyābhāya anabhibhavanīyā, ghammasabhāvatāya pana rasmīnaṃ parito pharantī sūriyābhā tikhiṇā uṇhāti āha **''rasmiteja''**nti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **''yatheva hī''**tiādi vuttaṃ.

Suvaṇṇāvaṭṭaṃ viyāti acche suvaṇṇapatte vinivattaāvaṭṭaṃ viya. **Garahaṇacchariyaṃ nāma kiretaṃ** ''acchariyametaṃ avisicchephalavada''ntiādīsu viya. **Na evametarahī**ti attano pākaṭavasena vadati, na itaresampīti. **Sirājālā**ti sirāsantānā. **Evarūpaṃ na hotī**ti aññesaṃ pākatikasattānaṃ vuttākāraṃ viya na hoti puññasambhārassa uḷāratamattā vipaccanassa pariyantagatattā. Tenāha **''aññesaṃ apākaṭa''**nti. **Valiyāvaṭṭaka**nti appakaṃ valiyāvaṭṭaṃ. Tenāha **''kesaggappamāṇa''**nti. **Sabbānī**ti sirājālāni. **Purato vaṅko**ti thokaṃ purato natamattaṃ sandhāyāha. Tena vuttaṃ **''svāyaṃ aññesaṃ apākaṭo''**ti. **Nayaggāhato**ti anumānato. **Dhī ta**nti **dhī**-saddayoge upayogavacanaṃ. **Dhī**ti jigucchanatthe nipāto. **Dhikkāro**ti jigucchāpayogo. **Taṃ phusatū**ti tuyhaṃ pāpuṇātu.

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

512. **Aññamaññassā**ti añño aññassa. **Na paccanubho**ti attano avisayabhāvato. Idāni taṃ aññavisayataṃ anvayato byatirekato vibhāvetuṃ **''sace hī''**tiādi vuttaṃ.

Visayāni paṭisaranti etthāti **paṭisaraṇaṃ**. Indriyaviññāṇāni hi asatipi tādise adhippāye attano ārammaṇassa yāthāvato sampajānanato pavedanavijānanāni karontāni viya pavattanti, tathā lokassa aññattha siddhito. Tenāha bhagavā – ''mano paṭisaraṇaṃ, manova nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhotī''ti manodvārikajavanamano hi savisesaṃ manovisayaṃ paccanubhoti, pañcadvārikajavanamano mananamattameva paccanubhavati. **Rajjanādi**ggahaṇañcettha nidassanamattaṃ, tasmā saddahanādipi gahitamevāti daṭṭhabbaṃ, pañcadvārappavattivasena tathā vuttaṃ. **Ekasmiṃ pana dvāre**ti cakkhudvāre.

Dubbalabhojakāti appānubhāvā rājabhoggā. **Āya**nti bhoguppattiṭṭhānaṃ. Yottabandhādinimittaṃ laddhabbakahāpaṇo **yottakahāpaṇo**. Addubandhādinimittaṃ gahetabbakahāpaṇo **addukahāpaṇo**. Māghātaghosanāya katāya hiṃsānimittaṃ gahetabbakahāpaṇo **māpahārakahāpaṇo**. Tassa parimāṇaṃ dassetuṃ **''aṭṭhakahāpaṇo''**tiādi vuttaṃ. **Satavatthuka**nti satakarīsavatthukaṃ.

Maggasatīti ariyamaggasati. Bhāvanamanuyuñjantassa hi javanamano ussakkitvāva **maggasatiṃ paṭisarati** tappariyosānattā. **Ta**nti nibbānaṃ. **Sā**ti phalavimutti. **Paṭisarati** aggamaggasatiyā. Phalavimutti nibbānanti ubhayaṃ maggassa siddhāyevāti. Ārammaṇavasena natthi etassa paṭisaraṇanti

appaṭisaraṇaṃ asaṅkhatāmatassa santiniccasabhāvattā. Sayaṃ pana sabbesaṃyeva ariyānaṃ paṭisaraṇaṃ. Tenāha ''nibbānaṃ arahato gatī''ti (pari. 339). **Nibbānaṃ anupaviṭṭhaṃ** nibbānanissayattā. **Na tato paraṃ gacchati** gatassa aññassa tādisassa abhāvā. Nibbānaṃ pari sabbaso osānanti **nibbānapariyosānaṃ**.

Mūlajātā jātamūlā. Tato eva **patiṭṭhitā**. Kā panassāti āha **''maggena āgatasaddhā''**ti. Maggo daḷhāya asaṃhāriyasaddhāya mūlaṃ diṭṭhisampayuttāni ceva vicikicchācittañcāti **pañca akusalacittāni** samucchedavasena **pahīnāni. Pañca nīvaraṇānī**ti ettha apāyagamanīyāni paṭhamamaggeneva pahīnāni, itarāni vikkhambhanavasena jhānena pahīnānīti pañcasu orambhāgiyakilesasaṃyojanesu ekadesavigameneva bahiddhāsaṃyojano viya jātoti vuttaṃ **''jhānaanāgāmiṭṭhāne ṭhito''**ti. Tenāha **''so aparihīna…pe… nibbāyeyyā''**ti.

5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pubbakoṭṭhake evaṃ āgatasuttaṃ ādiṃ katvā **phalindriyāneva kathitāni** aggaphalavasena desanāya āgatattā.

10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. **Upari saha vipassanāya tayo maggā**ti vipassanāya saha sotāpattiphalato upari tayo maggā. Maggādhigamena idāni paccakkhabhūtattā ''ime kho te dhammā''ti vuttā. Tattha yaṃ aggabhūtaṃ, tassa vasena dassetuṃ **''arahattaphalindriyaṃ nāmā''**ti vuttaṃ indriyabhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā. **Ativijjhitvā passāmī**ti sacchikatvā yāthāvato passāmi. **Catūhi indriyehī**ti vīriyindriyādīhi catūhi indriyehi. Sā vipassanāmaggaphalasahagatā siyāti missakā vuttā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūkarakhatavaggo

1. Sālasuttavaṇṇanā

521. **Sūrabhāvenā**ti atisūrabhāvena. **Bujjhanatthāyā**ti saccapaṭivedhāya.

2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. **Cattāri indriyānī**ti paññindriyaṃ ṭhapetvā sesāni cattāri. **''Ariyañāṇaṃ lokuttara''**nti vuttaṃ maggañāṇaṃ katvā. Ariya-saddo pana yathā tathā visuddhepi hotīti tādisaṃ sandhāya vuttaṃ **''tampi panā''**tiādi. Yathā hi cattārindriyāni missakāni, evaṃ paññindriyampi missakanti vuccamāne na koci virodhoti adhippāyenāha **''tampi pana…pe… vaṭṭatī''**ti.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. **Na sakkoti** indriyānaṃ aparipakkattā. **Atthīti pajānāti** nayaggāhena, na paccakkhato. Na hi ariyāpi anadhigataṃ maggaphalaṃ paccavekkhituṃ sakkonti.

6. Patiṭṭhitasuttavaṇṇanā

526. **Sāsavesū**ti caturāsavavinimuttesu sesadhammesu ārammaṇesu. Tesupi uppajjanakaanatthato **cittaṃ rakkhati nāma**.

8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ sūkarakhataleṇaṃ sandhāya. **Etaṃ** ‘‘sūkarakhatāya’’nti vacanaṃ vuttaṃ. **Bhāvanapuṃsaka**nti bhāvajotakaṃ napuṃsakavacanaṃ yathā ‘‘visamaṃ vātā vāyanti, ekamantaṃ nisīdī’’ti. Kiccapaṭipatti tesaṃ saṃkāsanaṭṭhena sapatiso, sapatiso eva **sappatisso,** sajeṭṭhakoti āha **‘‘sappatissoti sajeṭṭhako’’**ti.

Sūkarakhatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Bodhipakkhiyavaggavaṇṇanā

531-650. Sattānaṃ phalānaṃ hetubhūtāni ‘‘imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā’’tiādinā vuttāni, pañcindriyāniyeva phalūpacārena **‘‘satta phalānī’’**ti vuttāni. Tāni ca **pubbabhāgāni** ‘‘imesaṃ, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā…pe… sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā’’ti vacanato. **Tesa**nti sattānaṃ phalānaṃ. ‘‘Dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phala’’nti evaṃ atītasutte vuttāni heṭṭhā dve phalāni nāmāti vadanti. Yehi pana indriyehi aññatra pana antarāparinibbāyiṃ sesāni phalāni honti, tāni cattāri sapubbabhāgāni lokuttarānīti vuttaṃ siyā.

Indriyasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammappadhānasaṃyuttavaṇṇanā

651-704. **Sammappadhānasaṃyutte pubbabhāgavipassanāva kathitā** ‘‘akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyā’’tiādivacanato.

Sammappadhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balasaṃyuttavaṇṇanā

705-812. **Balasaṃyutte balāni missakāneva kathitāni** ‘‘vivekanissita’’nti vacanato.

Balasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhipādasaṃyuttaṃ

1. Cāpālavaggo

1. Apārasuttavaṇṇanā

813. **Chandaṃ nissāya pavatto samādhī**ti kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhi **chandhasamādhi. Padhānasaṅkhārā**ti catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. **Tehī**ti chandasamādhipadhānasaṅkhārehi. **Iddhiyā pāda**nti nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya saddhā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena **‘‘iddhī’’**ti saṅkhātānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ, sesacittacetasikarāsinti attho. Sā eva ca yathāvuttaiddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā uparimāya uparimāya pādabhūtā, tasmā vuttaṃ **‘‘iddhibhūtaṃ vā pādanti iddhipāda’’**nti. **Sesesū**ti vīriyasamādhiādīsu. Tattha hi vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhi vīmaṃsāsamādhīti attho veditabbo. **Idhā**ti imasmiṃ iddhipādasaṃyutte. **Ekaparicchedova** atthaniddeso.

5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. **Iddhipadesa**nti iddhiyā ekadesaṃ. Ko pana soti āha – **''tayo ca magge tīṇi ca phalānī''**ti.

6. Samattasuttavaṇṇanā

818. **Samatta**nti sāmaññassa samaṃ attanaṃ ijjhanaṃ samattaṃ paripuṇṇaṃ. **Vivaṭṭapādakā eva iddhipādā kathitā** ''apārā pāraṃ gamanāya saṃvattantī''tiādivacanato.

10. Cetiyasuttavaṇṇanā

822. **Udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne**ti udenassa nāma yakkhassa devāyatanasaṅkhepena iṭṭhakāhi kate mahājanassa cittīkataṭṭhāne. **Katavihāro**ti bhagavantaṃ uddissa tattha katavihāro. **Vuccatī**ti purimavohārena ''udenacetiya''nti vuccati. **Gotamakādīsupī**ti gotamakacetiyanti evamādīsupi. **Eseva nayo**ti cetiyaṭṭhāne katavihārabhāvaṃ atidisati. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitā. **Punappunaṃ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇavasena aparāparaṃ pavattitā ānītā. **Yuttayānaṃ viya katā**ti yathā yuttamājaññayānaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathāruci pavattimarahati, evaṃ yathāruci pavattanārahataṃ gamitā. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā**ti sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanupacayaṃ gamitā. Tenāha **''suvaḍḍhitā''**ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti iddhibhāvanāya sikhappattiyā sammadeva saṃsevitā.

Aniyamenāti ''yassa kassacī''ti aniyatavacanena. **Niyametvā**ti ''tathāgatassā''ti sarūpaggahaṇena niyametvā. **Āyuppamāṇa**nti paramāyuppamāṇaṃ vadati. Tasseva gahaṇe kāraṇaṃ brahmajālavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Mahāsīvatthero** pana mahābodhisattānaṃ carimabhave paṭisandhidāyino kammassa asaṅkheyyāyukatāsaṃvattanasamatthataṃ hadaye ṭhapetvā buddhānaṃ āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasamatthatā pāḷiyaṃ āgatā evāti imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyāti avoca.

Khaṇḍiccādīhi abhisuyyatīti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṃ tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. ''Kva saro khitto, kvacani patito''ti aññathā vuṭṭhitenapi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''so pana na ruccati…pe… niyamita''**nti.

Pariyuṭṭhitacittoti yathā kiñci atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkā, evaṃ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇaṃ viya ahosīti vuttaṃ **''ajjhotthaṭacitto''**ti. **Añño**ti therato, ariyehi vā añño yo koci paro puthujjano. Puthujjanaggahaṇañcettha yathā sabbena sabbaṃ appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkoti, evaṃ thero bhagavatā kataṃ nimittobhāsaṃ sabbaso na sallakkhesīti dassanatthaṃ. Tenāha **''māro hī''**tiādi. **Cattāro vipallāsā**ti asubhe ''subha''nti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe ''sukha''nti saññāvipallāso, cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenā**ti yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, yathāvuttānaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assā**ti therassa.

Maddatīti phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā, kiṃ sakkhissati na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhissati? Nanu esa aggasāvakassa mahiddhikassa mahānubhāvassa kucchiṃ paviṭṭhoti? Saccaṃ paviṭṭho, tañca kho attano mahānubhāvassa dassanatthaṃ, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha **''kiṃ sakkhissatī''**ti vuttaṃ hadayamaddanassa adhikatattā. **Nimittobhāsa**nti ettha ''tiṭṭhatu bhagavā kappa''nti sakalakappaṃ avaṭṭhānayācanāya ''yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā''tiādinā

aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappaṃ avaṭṭhānasamatthatāvasena saññuppādanaṃ nimittaṃ. Tathā pana pariyāyaggahaṇaṃ muñcitvā ujukaṃyeva attano adhippāyavibhāvanaṃ obhāso. **Jānantoyevā**ti mārena pariyuṭṭhitabhāvaṃ jānanto eva. Attano aparādhahetuko sattānaṃ soko tanuko hoti, na balavāti āha – **''dosāropanena sokatanukaraṇattha''**nti. Kiṃ pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattiṃ pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena, buddhānubhāvena pana jānāti.

Anatthe niyojento guṇamāraṇena **māreti,** virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātaṃ mārento viya hotīti **''māretīti māro''**ti vuttaṃ. Atipāpattā **pāpimā**. Kaṇhadhammasamannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇānaṃ antakaraṇato **antako**. Sattānaṃ anatthāvahaṃ paṭipattiṃ na muñcatīti **namuci**. Attano mārapāsena pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu**. Sattamasattāhato paraṃ satta ahāni sandhāyāha **''aṭṭhame sattāhe''**ti, na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato ajapālanigrodhamūle brahmuno sakkassa ca paṭiññātadhammadesanaṃ bhagavantaṃ ñatvā ''idāni satte dhammadesanāya mama visayaṃ atikkāmessatī''ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi, ''handāhaṃ dāni naṃ upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṃ gamissati, mama manoratho ijjhissatī''ti cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ekamantaṃ ṭhito – ''parinibbātu dāni, bhante, bhagavā''tiādinā parinibbānaṃ yāci. Taṃ sandhāya vuttaṃ ''aṭṭhame sattāhe''tiādi. Tattha **ajjā**ti āyusaṅkhāravossajjanadivasaṃ sandhāyāha. Bhagavā cassa atibandhanādhippāyaṃ jānantopi taṃ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsento yācanaṃ paṭikkhipi. Tenāha **''na tāvāha''**ntiādi.

Maggavasena byattāti saccapaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinītā**ti maggavasena kilesānaṃ samucchedavinayena vinītā. **Tathā visāradā**ti ariyamaggādhigameneva satthusāsane vesārajjappattiyā visāradā, sārajjakarānaṃ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṃ vigamena visāradabhāvaṃ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ sambhavati, taṃ idha ukkaṭṭhaniddesena ''suta''nti adhippetanti āha **''tepiṭakavasenā''**ti. Tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samūho **tepiṭakaṃ,** tīṇi vā piṭakāni tipiṭakaṃ, tipiṭakameva **tepiṭakaṃ,** tassa vasena. **Tadevā**ti yaṃ taṃ tepiṭakaṃ sotabbabhāvena sutanti vuttaṃ, tameva. **Dhamma**nti pariyattidhammaṃ. **Dhārentī**ti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasaṃ viya avinassantaṃ katvā suppaguṇasuppavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidhammavasena bahussutadhammadharabhāvaṃ dassetvā idāni paṭivedhavasenapi taṃ dassento **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. **Ariyadhammassā**ti maggaphaladhammassa, navavidhassa vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūta**nti adhigamāyānurūpaṃ dhammabhūtaṃ. **Anucchavikapaṭipada**nti tameva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhamma**nti nibbānadhammassa anudhammo, yathāvuttapaṭipadā, tassānurūpaṃ abhisallekhitaṃ appicchatādidhammaṃ. **Caraṇasīlā**ti samādāya vattanasīlā. Anumaggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā,** vuṭṭhānagāminivipassanā, tassa caraṇasīlā. **Attano ācariyavāda**nti attano ācariyassa sammāsambuddhassa vādaṃ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena **ācariyo,** bhagavā, tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, pāḷiṃ sammā pabodhessantīti attho. **Paññapessantī**ti pajānāpessanti, saṅkāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantī**ti vivaṭaṃ karissanti. **Vibhajissantī**ti vibhattaṃ karissanti. **Uttānīkarissantī**ti anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ karissanti. **Sahadhammenā**ti ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo ''hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā''tiādīsu (vibha. 720) viyāti āha **''sahetukena sakāraṇena vacanenā''**ti.

Sappāṭihāriyanti sanissaraṇaṃ. Yathā paravādaṃ bhañjitvā sakavādo patiṭṭhahati, evaṃ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṃ sampādetvā dhammaṃ kathessanti. Tenāha **''niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessantī''**ti, navavidhaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ pabodhessantīti attho. Ettha ca ''paññapessantī''tiādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvatā tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanānayena saṅgahetvā dassitaṃ hoti.

Vuttañhetaṃ **nettiyaṃ** (netti. saṅgahavāra) ‘‘dvādasa padāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā’’ti.

Sikkhattayasaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṃ. **Sakalaṃ sāsanabrahmacariya**nti anavasesaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Samiddha**nti sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasenā**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhigatajhānasukhavasena. **Vuḍḍhippatta**nti uḷārapaṇītabhāvūpagamanena sabbaso parivuḍḍhimupagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya** abhiññāsampadāhi sāsanābhivuḍḍhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasenā**ti patiṭṭhānavasena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitaṃ **bāhujaññaṃ**. Tenāha **‘‘mahājanābhisamayavasenā’’**ti. Puthu puthulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthuttaṃ bhūtaṃ pattanti vā **puthubhūtaṃ**. Tenāha **‘‘sabbākārena puthulabhāvappatta’’**nti. **Suṭṭhu pakāsita**nti sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṃ.

Satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvāti ayaṃ kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkhabhāro mayā ettakaṃ kālaṃ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṃ ciratараṃ kālaṃ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṃ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo asubhādito sabhāvādito sammadeva pariññātāti catubbidhampi satiṃ yathātathaṃ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṃ katvā. **Ñāṇena paricchinditvā**ti yasmā imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhārassa vahane payojanabhūtaṃ attahitaṃ bodhimūle eva parisamāpitaṃ, parahitaṃ pana buddhaveneyyavinayanaṃ parisamāpitaṃ matthakappattaṃ, taṃ dāni māsattayeneva parisamāpanaṃ pāpuṇissati, tasmā āha ‘‘visākhapuṇṇamāyaṃ parinibbāyissāmī’’ti, evaṃ buddhañāṇena paricchinditvā saccabhāgena vinicchayaṃ katvā. **Āyusaṅkhāraṃ vissajjī**ti āyuno jīvitassa abhisaṅkharaṇaṃ phalasamāpattidhammaṃ na samāpajjissāmīti vissaji, taṃ vissajjaneneva tena abhisaṅkharīyamānaṃ jīvitasaṅkhāraṃ na pavattayissāmīti vissaji. Tenāha **‘‘tatthā’’**tiādi.

Ṭhānamahantatāyapi pavattiākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampo**. Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahantataṃ dassetuṃ **‘‘tadā…pe… akampitthā’’**ti vuttaṃ, sā pana jātikhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci. Yā mahābhinīhāramahājātiādīsupi akampittha, tadāpi tattakāya eva kampane kiṃ kāraṇaṃ? Jātikhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā, pariggahaṇañcassa dhammatāvasena veditabbaṃ. Tathā hi purimabuddhānampi tattakameva jātikhettaṃ ahosi. Tathā hi vuttaṃ ‘‘dasasahassī lokadhātu nissaddā hoti nirākulā…pe… mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī’’ti ca ādi. Udakapariyantaṃ katvā chappakārappavedhanena. Avītarāge bhiṃsetīti bhiṃsano, so eva **bhiṃsanako**ti āha **‘‘bhayajanako’’**ti. **Devabheriyo**ti devadundubhisaddassa pariyāyavacanamattaṃ, na cettha kāci bherī devadundubhīti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāsato nigghosasaddo. Tenāha **‘‘devo’’**tiādi. **Devo**ti megho. Tassa hi tadā acchabhāvena ākāsassa vassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha **‘‘devo sukkhagajjitaṃ gajjī’’**ti.

Pītivegavissaṭṭhanti ‘‘evaṃ ciratarakālaṃ vahito ayaṃ attabhāvasaññito dukkhabhāro, dāni na cirasseva nikkhipissāmī’’ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udāneti, evaṃ udānentena ayampi attho sādhito hotīti dassanatthaṃ aṭṭhakathāyaṃ **‘‘kasmā’’**tiādi vuttaṃ.

Tulīyatīti **tula**nti tula-saddo kammasādhanoti dassetuṃ **‘‘tulita’’**nti vuttaṃ. Appānubhāvatāya **paricchinnaṃ**. Tathā hi taṃ paṭipakkhena parito khaṇḍitabhāvena parittanti vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **na tulaṃ na paricchinnaṃ**. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato ‘‘mahaggataṃ atula’’nti vuttaṃ, tāni kāraṇāni rūpāvacarato āruppassa sātisayaṃ vijjantīti **arūpāvacaraṃ atula**nti vuttaṃ, itarañca tulanti. **Appavipāka**nti tīsupi kammesu yaṃ appavipākaṃ hīnaṃ, taṃ tulaṃ. **Bahuvipāka**nti yaṃ mahāvipākaṃ paṇītaṃ, taṃ atulaṃ. Yaṃ panettha majjhimaṃ, taṃ hīnaṃ ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsu bhāgesu pakkhipitabbaṃ. Hīnattikavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva appabahuvipākataṃ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavo**ti āha **‘‘sambhava^ hetubhūta’’**nti. **Niyakajjhattarato**ti sasantānadhammesu vipassanāvasena gocarāsevanāya ca rato. Savipākaṃ samānaṃ

pavattivipākamattadāyikammaṃ savipākaṭṭhena sambhavaṃ, na ca taṃ kāmādi^ bhavābhisaṅkhārakanti tato visesanatthaṃ sambhavanti vatvā **''bhavasaṅkhāra''**nti vuttaṃ. **Ossajī**ti ariyamaggena avassaji. **Kavacaṃ viya** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambhūtattā **attasambhavaṃ kilesañca** abhindīti kilesabhedasahabhāvikammossajjanaṃ dassento tadubhayassa kāraṇamāha **''ajjhattarato samāhito''**ti.

Paṭhamavikappe avasajjanameva vuttaṃ. Ettha avasajjanākāroti taṃ dassento **''atha vā''**tiādimāha. Tattha **tīrento**ti ''uppādo bhayaṃ, anuppādo khema''ntiādinā vīmaṃsanto. **Tulento tīrento**tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **''pañcakkhandhā''**tiādiṃ vatvā bhavasaṅkhārassa avasajjanākāraṃ sarūpato dasseti. **Eva**ntiādinā pana udānagāthāvaṇṇanāyaṃ ādito vuttamatthaṃ nigamanavasena dasseti. **Abhītabhāvañāpanatthañcā**ti ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbaṃ.

Cāpālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pāsādakampanavaggo

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. **Parato** imasmiṃ pāsādakampanavagge dasamasutte **āvi bhavissanti. Chaabhiññāpādakā**ti channaṃ abhiññānaṃ pādakabhūtā padhānabhūtā. Yathā paṭhamasutte, tathā dutiyatatiyasuttesupi ca chaabhiññāpādakā iddhipādā kathitāti attho.

3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Yo samādhissa nissayabhūto chando, so idhādhippetoti āha **''chandanti kattukamyatāchanda''**nti. Tassa ca adhipateyyaṭṭho nissayaṭṭho, na vinā taṃ chandaṃ nissāyāti āha – **''nissāyāti nissayaṃ katvā, adhipatiṃ katvāti attho''**ti. **Padhānabhūtā**ti seṭṭhabhūtā, seṭṭhabhāvo ca ekassapi catukiccasādhanavasena pavattiyā, tato eva bahuvacananiddeso, padhānasaṅkhāraṭṭhena padhānasaṅkharaṇato. ''Chandaṃ ce nissāya…pe… ayaṃ vuccati chandasamādhī''ti imāya pāḷiyā chandādhipati samādhi **chandasamādhī**ti adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena vā chandahetuko, chandādhiko vā samādhi **chandasamādhi**. Tena ''chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi padhānabhūtasaṅkhārehi ca samannāgatā''ti vakkhati, taṃ ānetvā sambandho. **Padhānabhūtā**ti vīriyabhūtā. Keci vadanti – ''saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthaṃ padhānaggahaṇa''nti. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro,** sabbampi vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato tadaññassa nivattanatthaṃ **padhāna**ggahaṇanti. Yathā chando chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato, evaṃ chandasamādhi chandena ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato. Padhānasaṅkhārāpi chandena ceva chandasamādhinā ca samannāgatāti tīsupi padesu samannāgatasaddo yojetabbo. **Tasmā**ti yasmā tayopi chandādayo ekacittuppādapariyāpannā, tasmā sabbe te dhammā ekato katvā ''ayaṃ vuccati…pe… iddhipādo''ti vuttanti. Evaṃ chandādīnaṃyeva cettha iddhipādabhāvo vutto, vibhaṅge pana tesaṃ iddhibhāvo sampayuttānaṃ iddhipādabhāvo vuttoti dassento **''iddhipādavibhaṅge panā''**tiādimāha.

Idāni nesaṃ iddhipādatāpi sambhavatīti dassento **''apicā''**tiādimāha. Tattha chandañhi bhāvayato padhānaṃ katvā bhāventassa tathā pavattapubbābhisaṅkhāravasena ijjhamāno chando **iddhi** nāma, tassa nissayabhūtā padhānasaṅkhārā **iddhipādo** nāma. Sesadvayepi eseva nayo. Tathā bhāvayantassa mukhyatāmattaṃ sandhāya vuttaṃ, ijjhanattho pana sabbesaṃ samānanti dassento **''sampayutta…pe… ijjhantiyevā''**ti āha.

Iddhipāde asaṅkarato dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **chandādayo**ti chandasamādhipadhānasaṅkhārā. **Sesiddhipādesū**ti vīriyiddhipādādīsu. Tattha vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgatoti dvikkhattuṃ vīriyaṃ āgataṃ, tattha purimaṃ

samādhivisesaṃ, vīriyādhipatisamādhi eva vīriyasamādhīti dutiyaṃ samannāgamaṅgadassanaṃ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhi padhānasaṅkhāro ca, chandādayo samādhivisesanāni, padhānasaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānasaṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhiṃ visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānasaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhi, tathāpi visiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānasaṅkhāro sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṃ taṃtaṃavassayadassanavasena hotīti ‘‘chandasamādhi…pe… iddhipādo’’ti ettha nissayatthepi pāda-sadde upādāyaṭṭhena chandādīnaṃ iddhipādatā vuttā hoti, teneva **abhidhamme uttaracūḷabhājaniye** ‘‘cattāro iddhipādā chandiddhipādo’’tiādinā (vibha. 457) chandādīnaṃyeva iddhipādatā vuttā, pañhapucchake ca – ‘‘cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī’’tiādināva (vibha. 431) uddesaṃ katvāpi puna chandādīnaṃyeva kusalādibhāvo vibhatto. Upāyiddhipādadassanatthameva hi nissayiddhipādadassanaṃ kataṃ, aññathā catubbidhatā na hotīti ayamettha pāḷivasena atthavinicchayo. Tattha **upāyiddhipādadassanatthamevā**ti chandādike dhure jeṭṭhake pubbaṅgame katvā nibbattitasamādhi chandādhipatisamādhīti chandādīnaṃ iddhiyā adhigamūpāyadassanaṃ upāyiddhipādadassanaṃ, tadatthameva ‘‘tathābhūtassa vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho’’ti tattha tattha pāḷiyaṃ nissayiddhipādadassanaṃ kataṃ chandādivisiṭṭhānaṃyeva vedanākkhandhādīnaṃ adhippetattā. Evañcetaṃ sampaṭicchitabbaṃ, aññathā kevalaṃ iddhisampayuttānaṃyeva khandhānaṃ vasena iddhipādabhāve gayhamāne tesaṃ catubbidhatā na hoti visesakāraṇabhāvatoti adhippāyo.

Kecīti uttaravihāravāsino. **Anibbatto**ti hetupaccayehi na nibbatto, na sabhāvadhammo, paññattimattanti adhippāyo. Vādamaddanatthāya hoti, abhidhamme ca āgato uttaracūḷavāroti yojanā. **Cattāro iddhipādā**tiādi uttaracūḷavāradassanaṃ. Ime pana uttaracūḷavāre āgatā iddhipādā.

Raṭṭhapālatthero chande sati kathaṃ nānujānissantīti sattāhāni bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva nissāya arahattaṃ pāpuṇīti āha – **‘‘raṭṭhapālatthero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesī’’**ti. **Soṇatthero**ti sukhumālasoṇatthero. So hi āyasmā attano sukhumālabhāvaṃ acintetvā ativelaṃ caṅkamanena pādesu uṭṭhitesupi ussāhaṃ avissajjento vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. **Sambhutatthero** ‘‘cittavato ce alamariyañāṇadassanaviseso ijjheyya, mayhaṃ ijjheyyāti cittaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mogharājā ‘‘paññavato ce maggabhāvanā ijjheyya, mayhaṃ ijjheyyā’’ti paññāpubbaṅgamaṃ paññādhuraṃ paññājeṭṭhakaṃ katvā arahattaṃ pāpuṇīti āha **‘‘mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesī’’**ti. Idāni nesaṃ ariyānaṃ upaṭṭhānussāhamantajātisampadaṃ nissāya rañño santike laddhavisese amaccaputte nidassanabhāvena dassetuṃ **‘‘tattha yathā’’**tiādimāha. Ettha ca punappunaṃ chanduppādanaṃ tosanaṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmabhāvato ca vīriyassa sūrattasadisatā, cintanappadhānattā cittassa mantasaṃvidhānasadisatā, yonisomanasikāra-sambhūtesu kusaladhammesu paññā seṭṭhāti vīmaṃsāya jātisampattisadisatā vuttā.

4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. **Uddhaccapakatikā**ti vikkhittasabhāvā, vibbhantacittāti attho. Anavaṭṭhitatāya vipphanditacittatāya **vipphandamānacittā**. Tucchatāya naḷo viyāti naḷo, māno, uggato naḷo etesanti **unnaḷā**ti āha – **‘‘unnaḷāti…pe… vuttaṃ hotī’’**ti. **Capalā**ti cāpalyatā nāma lolabhāvo. **Murā**ti kharavacanā, pharusavacanāti attho. **Vikiṇṇavācā** nāma samphappalāpinoti vuttaṃ **‘‘asaṃyatavacanā’’**tiādi. Paṭipattidhamme pamuṭṭhā vinaṭṭhā paṭivinaṭṭhā sati etesanti **muṭṭhasatī**ti āha – **‘‘naṭṭhassatino’’**ti. **Ubbhantacittā**ti samādhino abhāvena uddhacceneva uparūpari bhantacittā. **Pākatindriyā** abhāvitakāyatāya gāmadārakā viya pakatibhūtaindriyā. Nemo vuccati bhūmiyā baddhabhāvanimittapadeso, gambhīro nemo etassāti **gambhīranemo. Suṭṭhu nikhāto**tiādi tassa pādassa suppatiṭṭhitabhāvadassanaṃ.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. **Pahānattha**nti anuppādapahānatthaṃ.

9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. **Abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ adhippetaṃ** ‘‘iddhilābhāya pavattatī’’ti vacanato.

10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. **Chandaṃ uppādetvā**ti bhāvanāchandaṃ uppādetvā. **Līnākāro**ti bhāvanācittassa layāpatti. **Kosajjena** vokiṇṇāpajjanaṃ vuttaṃ.

Evaṃ pasādābhāvena cittassa vikkhepāpatti, tattha pasāduppādanena yaṃ sampahaṃsanaṃ icchitabbaṃ, tassa uppādanākāraṃ dassetuṃ vuttaṃ **‘‘so buddhadhammasaṅghaguṇe āvajjetvā’’**tiādi. Vatthukāme ārabbha vikkhitto punappunaṃ vikkhitto hotiyevāti vuttaṃ **‘‘anuvikkhitto’’**ti. Uppathaṃ paṭipannassa cittassa daṇḍanaṭṭhena niggaṇhanaṭṭhena suttāni eva daṇḍoti **suttadaṇḍo,** tena suttadaṇḍena cittaṃ tajjetvā. Pañcakāmaguṇe ārabbha pavatto cittavikkhepo punappunaṃ uppajjatevāti vuttaṃ **‘‘anuvikkhitto anuvisaṭo’’**ti.

Purepacchābhāvo kammaṭṭhānassa manasikāravasena uggahavasena vāti tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. **Atilīnādīsu catūsu ṭhānesū**ti atilīnātipaggahitasaṃkhittaanuvikkhittasaññitesu catūsu ṭhānesu. Tattha bhāvanaṃ anajjhogāhetvāva saṅkoco **atilīnatā,** ajjhogāhetvā anto saṅkoco **saṃkhittatā,** antosaṅkhepo **atipaggahitatā,** accāraddhavīriyatā **anuvikkhittatā**. Bahiddhā visamavitakkānubhāvanaṃ āpajjanto dvattiṃsākāravasena aṭṭhikasaññāvasena vā gahetabbanti āha – **‘‘sarīravasena veditabba’’**nti. Tenāha **‘‘uddhaṃ pādatalā’’**tiādi (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110).

Aññamaññaṃ asaṅkarato ākirīyanti pakārato ṭhapīyantīti **ākārā,** bhāgāti āha – **‘‘yehi ākārehīti yehi koṭṭhāsehī’’**ti. Liṅgīyati sallakkhīyatīti **liṅgaṃ,** saṇṭhānaṃ. Nimīyati niddhāretvā paricchindīyatīti **nimittaṃ,** upaṭṭhānaṃ. **Yo bhikkhū**tiādi ālokasaññaṃ yo uggaṇhāti, taṃ dassanaṃ. **Aṅgaṇe**ti vivaṭaṅgaṇe. **Ālokasaññaṃ manasikaroti** rattiyaṃ. **Vīriyādīsupī**ti yathā ‘‘idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā’’ti chande vitthāranayo vutto, vīriyādīsupi eso eva vitthāranayo yojetabbo.

Pāsādakampanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ayoguḷavaggo

2. Ayoguḷasuttavaṇṇanā

834. **Iminā catumahābhūtamayenā**ti iminā sabbalokapaccakkhena catūhi mahābhūtehi nibbattena catumahābhūtamayena. Manomayo pana nimmitakāyo bhagavato rucivasena paresaṃ paccakkho hoti. **Omātī**ti avamāti. Ava-pubbo hi mā-saddo sattiatthopi hotīti **‘‘pahoti sakkotī’’**ti attho vutto. **Asambhinnapada**nti asādhāraṇapadaṃ aññattha anāgatattā. Kāyassa citte samodahanaṃ āropanaṃ tannissitatākaraṇañca atthato cittagatiyā pavattanamevāti āha **‘‘cittagatiyā pesetī’’**ti.

Tattha **cittagatigamanaṃ** nāma cittavasena kāyassa pariṇāmanena ‘‘ayaṃ kāyo imaṃ cittaṃ viya hotū’’ti kāyassa cittena samānagatikatāṭhapanaṃ. Kathaṃ pana kāyo dandhapavattiko lahupavattinā cittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittapariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ na hoti. Na hi kadāci taṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa vasena pavattituṃ sakkoti, ‘‘idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū’’ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagatianulomeneva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatiyā pariṇāmitaṃ nāma hoti.

Evaṃ ''ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū''ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahukaṃ katipayacittavāreneva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattamāno kāyo cittagatiyā pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva icchitaṭṭhānappattiyā, evañca katvā bāhāsamiñjanapasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutaraṃ yuttā hotīti. Aññathā dhammatāvilomatā siyā, nāpi dhammānaṃ lakkhaṇaññathattaṃ iddhibalena kātuṃ sakkā, bhāvaññathattameva pana kātuṃ sakkāti.

3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. ''Dvinnaṃ phalāna''nti āgatasuttaṃ sandhāya **''dve phalāni ādiṃ katvā''**ti vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ayoguḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iddhipādasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anuruddhasaṃyuttaṃ

1. Rahogatavaggo

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. **Chattiṃsāya ṭhānesū**ti ajjhattaṃ kāye samudayadhammānupassī, vayo, samudayavayo, bahiddhā samudayo, vayo, samudayavayo, ajjhattabahiddhā samudayo, vayo, samudayavayadhammānupassīti nava anupassanā, tathā vedanāya citte dhammesūti evaṃ chattiṃsāya ṭhānesu. **Dutiye dvādasasu ṭhānesū**ti kāye ajjhattaṃ bahiddhā ajjhattabahiddhā, vedanāya citte dhammesūti evaṃ dvādasasu ṭhānesu.

3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. **Imāya pāḷiyā**ti imāya hīnattikapāḷiyā. **Ime dhammā hīnā** lāmakaṭṭhena. **Ime dhammā majjhimā** hīnapaṇītānaṃ majjhe bhavāti. Uttamaṭṭhena attappakaṭṭhena padhānabhāvaṃ nītāti **paṇītā**.

4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Kaṇḍakā etissā atthīti **kaṇḍakī,** karamandagaccho. Osadhibhāvāpekkhāya itthiliṅganiddeso, tabbahulatāya taṃ vanaṃ ''kaṇḍakīvana''nteva paññāyittha. **Sahassaloka**nti sahassacakkavāḷalokaṃ. **Dasacakkavāḷasahassaṃ ekāvajjanassa āpāthaṃ āgacchati** tathā ālokavaḍḍhanassa katattā.

9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. **Arahattabhāvadīpaka**nti arahattassa atthibhāvadīpakaṃ. ''Arahattabhāvadīpika''nti vā pāṭho.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

909-922. **Dasabalañāṇa**nti dasavidhabalañāṇaṃ. **Ekadesenā**ti padesavasena. Sāvakānampi attano

abhinīhārānurūpaṃ ñāṇaṃ pavattatīti te kālapadesavasena ceva yathāparicayasattapadesavasena ca ṭhānānīti jānanti, sammāsambuddhānaṃ pana anantañāṇatāya sabbattheva appaṭihatameva ñāṇanti āha – **''sabbaññubuddhānaṃ panā''**tiādi. **Etaṃ** dasabalañāṇaṃ anantavisayattā **nippadesaṃ** anūnatāya **sabbākāraparipūraṃ**.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuruddhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānasaṃyuttavaṇṇanā

923. Jhānasaṃyuttaṃ suviññeyyameva, missakanti vadanti.

Jhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānāpānasaṃyuttaṃ

1. Ekadhammavaggo

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā

977. **Etthā**ti etasmiṃ paṭhamasutte. **Vuttameva,** tasmā tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. **No-**saddo pucchāyaṃ, tasmā nūti iminā samānatthoti āha **''bhāvetha nū''**ti. **Kāmacchando**ti vatthukāmesu icchāti āha **''pañcakāmaguṇikarāgo''**ti. **Dvādasasu āyatanadhammesu** saparasantatipariyāpannesu. **Iminā** kāmacchandappahānakittanena paṭighasaññāpaṭivinayakittanena ca **anāgāmimaggaṃ katheti** pañcorambhāgiyasaññojanasamucchedassa byākatattā. **Vipassanaṃ dassento**ti ''vipassanaṃ anuyuñjathā''ti dassento.

8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. ''Neva kāyopi kilamati na cakkhūnī''ti aṭṭhakathāyaṃ paduddhāro kato. **''Kāyopi kilamati, cakkhūnipi vihaññantī''**ti vatvā yattha yathā hoti, tāni dassetuṃ **''dhātukammaṭṭhānasmiṃ hī''**tiādi vuttaṃ. **Cakkhūni phandanti kilamantī**tiādi ativelaṃ upanijjhāyane hotīti katvā vuttaṃ. **Imasmiṃ pana kammaṭṭhāne**ti ānāpānakammaṭṭhāne. **Evamāhā**ti ''bhikkhu cepi ākaṅkheyya, neva kāyo kilameyyā''ti evamāha.

Labbhatīti aṭṭhakathādhippāye ṭhatvā vuttaṃ, parato āgatena theravādena so anicchito. Na hi tārakarūpamuttāvaḷikādisadisaṃ nimittūpaṭṭhānākāramattaṃ khaṇamattaṭṭhāyinaṃ kasiṇanimittesu viya ugghāṭanaṃ kātuṃ sakkoti. Tenāha **''na labbhatevā''**ti. **Ānisaṃsadassanatthaṃ gahito,** ānāpānassatisamādhismiṃ siddhe ayaṃ guṇo sukheneva ijjhatīti. **Yasmā bhikkhūti imasmiṃ vāre nāgata**nti yathā purimavāre ''bhikkhu cepi ākaṅkheyyā''ti āgataṃ, evaṃ idha ''bhāvite kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhimhī''ti āgatavāre bhikkhuggahaṇamakataṃ, tasmā ''so''ti na vuttaṃ.

9. Vesālīsuttavaṇṇanā

985. **Pākāraparikkhepavaḍḍhanenā**ti pākāraparikkhepena bhūmiyā vaḍḍhanena. Rājagahasāvatthiyo viya **idampi ca nagaraṃ…pe… sabbākāravepullataṃ pattaṃ.** **Anekapariyāyenā**ti ettha **pariyāya**saddo kāraṇavacanoti āha **''anekehi kāraṇehī''**ti, ayaṃ kāyo aviññāṇakopi saviññāṇakopi evampi asubho evampi asubhoti nānāvidhehi kāraṇehīti attho. **Asubhākārasandassanappavatta**nti kesādivasena tatthāpi vaṇṇādito asubhākārassa sabbaso dassanavasena pavattaṃ. **Kāyavicchandanīyakatha**nti attano parassa ca karajakāye vicchandanuppādanakathaṃ. **Muttaṃ vā**tiādinā byatirekamukhena kāyassa amanuññataṃ dasseti. Tattha ādito tīhi padehi adassanīyatāya asārakatāya ca, majjhe catūhi duggandhatāya, ante ekena lesamattenapi manuññatābhāvamassa dasseti. **Atha kho**tiādinā anvayato sarūpeneva amanuññatāya dassanaṃ. **''Kesalomādī''**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vibhāgena dassetuṃ **''yepī''**tiādi vuttaṃ.

Vaṇṇentoti vitthārento. **Asubhāyā**ti asubhamātikāya. **Phātikamma**nti bahulīkāro. Kilesacorehi anabhibhavanīyattā jhānaṃ **''cittamañjūsa''**nti vuttaṃ. **Nissāyā**ti pādakaṃ katvā.

Apare pana ''tasmiṃ kira addhamāse na koci buddhaveneyyo ahosi, tasmā bhagavā evamāha – 'icchāmahaṃ, bhikkhave'tiādī''ti vadanti. **Pare kirā**ti **kira**-saddo arucisaṃsūcanattho. Tenāha **''idaṃ pana icchāmatta''**nti.

Anekakāraṇasammissoti ettha kāraṇaṃ nāma kāyassa asuciduggandhajegucchapaṭikūlatāva. **Sabbamakaṃsū**ti puthujjanā nāma sāvajjepi tattha anavajjasaññino hutvā karaṇakārāpanasamanuññatābhedaṃ sabbaṃ pāpaṃ akaṃsu. Kāmaṃ dasānussatiggahaṇeneva ānāpānassati gahitā, sā pana tattha sannipatitabhikkhūsu bahūnaṃ sappāyā sātthikā ca, tasmā puna gahitā. Tathā hi bhagavā tameva kammaṭṭhānaṃ imasmiṃ sutte kathesi. Āhāre paṭikūlasaññā asubhakammaṭṭhānasadisā, cattāro pana āruppā ādikammikānaṃ ayogyāti tesaṃ idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vesāliṃ upanissāyāti vesālīnagaraṃ gocaragāmaṃ katvā. **Muhuttenevā**ti satthari saddhamme ca gāravena upagatabhikkhūnaṃ vacanasamanantarameva uṭṭhahiṃsūti katvā vuttaṃ. Buddhakāle kira bhikkhū bhagavato sandesaṃ sirasā sampaṭicchituṃ ohitasotā viharanti.

Ānāpānapariggāhikāyāti assāsapassāse pariggaṇhanavasena pavattāya satiyā. **Sampayutto samādhī**ti tāya sampayuttaaññamaññapaccayabhūtāya uppanno samādhi. **Ānāpānassatiyaṃ vā samādhī**ti iminā upanissayapaccayasabhāvampi dasseti, ubhayatthāpi sahajātādīnaṃ sattannampi paccayānaṃ vasena paccayabhāvaṃ dasseti. ''Yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī''tiādīsu uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti vuccatīti tadubhayavasena atthaṃ dassento **''bhāvitoti uppādito vaḍḍhito vā''**ti āha. Tattha bhāvaṃ vijjamānataṃ ito gatoti **bhāvito,** uppādito paṭiladdhamattoti attho. Uppanno pana laddhāsevano **bhāvito,** paguṇabhāvaṃ āpādito vaḍḍhitoti attho. **Bahulīkato**ti bahulaṃ pavattito. Tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvamāpādito, so icchiticchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṃ pavattissati. Tena vuttaṃ **''punappunaṃ kato''**ti. Yathā ''idheva, bhikkhave, samaṇo (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241), vivicceva kāmehī''ti (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) ca evamādīsu paṭhamapade vutto eva-saddo dutiyādīsupi vuttoyeva hoti, evamidhāpīti āha **''ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo''**ti. Ubhayattha niyamena laddhaguṇaṃ dassetuṃ **''ayaṃ hī''**tiādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇaṃ jhānamāha. Tañhi asubhesu yogakammabhāvato yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ca **''asubhakammaṭṭhāna''**nti vuccati. **Kevala**nti iminā ārammaṇaṃ nivatteti. **Paṭivedhavasenā**ti jhānapaṭivedhavasena. Jhānañhi bhāvanāvisesena ijjhantaṃ attano visayaṃ paṭivijjhantameva pavattati yathāsabhāvato paṭivijjhiyati cāti paṭivedhoti vuccati. **Oḷārikārammaṇattā**ti bībhacchārammaṇattā. **Paṭikūlārammaṇattā**ti jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyā**ti anukkamena vicitabbataṃ pattārammaṇassa paramasukhumataṃ sandhāyāha. Santehi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo

sayampi sannisinnova hoti. Tenāha **‘‘santo vūpasanto nibbuto’’**ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. Ārammaṇasantatāya tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ **santatā** lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi veditabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṃ kiñci secananti **asecanako**. Asecanakattā **anāsittako,** anāsittakattā eva **abbokiṇṇo,** asammisso parikammādinā. Tato eva **pāṭiyekko** visuṃyeveko. **Āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṃ sarasato eva santabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ, parikammaṃ vā santabhāvanimittaṃ. **Parikamma**nti ca kasiṇakaraṇādinimittuppādapariyosānaṃ, tādisaṃ ettha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānaṃ nirassādattā asantaṃ appaṇītaṃ siyā. Upacāre vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇādivigamena aṅgapātubhāvena ca paresaṃ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṃ pana ādisamannā…pe… paṇīto cāti yojanā. **Kecī**ti uttaravihāravāsino. **Anāsittako**ti upasecanena anāsittako. Tenāha – **‘‘ojavanto’’**ti ojavantasadisoti attho. **Madhuro**ti iṭṭho. Cetasikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi jhānānaṃ vasena veditabbaṃ. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīratāvasena pana kāyikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ daṭṭhabbaṃ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṃ pakkhe **‘‘appitappitakkhaṇe’’**ti idaṃ hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Avikkhambhiteti jhānena sakasantānato anīhate appahīne. **Akosallasambhūte**ti akosallaṃ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetī**ti ettha antaradhāpanaṃ vināsanaṃ, taṃ pana jhānakattukaṃ idhādhippetanti pariyuṭṭhānappahānaṃ hotīti āha – **‘‘vikkhambhetī’’**ti. **Vūpasametī**ti visesena upasameti. Visesena upasamanaṃ pana sammadeva upasamanaṃ hotīti āha **‘‘suṭṭhu upasametī’’**ti. Sāsanikassa jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyā hotīti āha **‘‘nibbedhabhāgiyattā’’**ti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhi anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha **‘‘anupubbena ariyamaggavuḍḍhippatto’’**ti. Ayaṃ panattho virāganirodhapaṭinissaggānupassanānaṃ vasena sammadeva yujjati. Sesaṃ suviññeyyameva.

10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. **Thero**ti ānandatthero. **Ayaṃ desanā**ti ‘‘kathaṃ vibhāvito nu kho kimilā’’tiādinā pavattā desanā. **Kāyaññatara**nti rūpakāye aññatarakoṭṭhāse. **Eva**nti yathā ānāpānaṃ anussaranto bhikkhu kāye kāyānupassī jāto, evaṃ sabbattha vāresu vedanānupassītiādi attho veditabbo.

Desanāsīsanti desanāpadesaṃ. Manasikārapadesena vedanā vuttāti taṃ sabbaṃ sarūpato aññāpadesato apadisati. **Yatheva hī**tiādinā tattha nidassanaṃ dasseti. **Cittasaṅkhārapadadvaye**ti ‘‘cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāra’’nti etasmiṃ padadvaye.

Evaṃ santepīti pītimanasikāracittasaṅkhārapadesena yadi vedanā vuttā, evaṃ santepi. **Esā** yathāvuttā **vedanā ārammaṇaṃ na hoti**. Vedanārammaṇā ca anupassanā, **tasmā vedanānupassanā na yujjati**. Yadi evaṃ mahāsatipaṭṭhānādīsu ‘‘vedanā vediyatī’’ti vuttaṃ, taṃ kathanti āha – ‘‘mahāsatipaṭṭhānādīsupī’’tiādi. Tattha **sukhādīnaṃ vatthu**nti sukhādīnaṃ uppattiyā vatthubhūtaṃ rūpasaddādiṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyati, na puggalo puggalasseva abhāvato. **Vedanāppavattiṃ upādāya** nissāya yathā ‘‘puggalo vedanaṃ vediyatī’’ti **vohāramattaṃ hoti**. Evaṃ idhāpi vedanāya assāsapassāse ārabbha pavatti, tathā pavattamanasikārasīsena ‘‘vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharatī’’ti vutto. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ vedanāya ārammaṇabhāvaṃ sandhāya. **Ādīnaṃ** padānaṃ. **Etassa** ‘‘vedanānupassanā na yujjatī’’ti vuttaanuyogassa.

Sappītike dve jhāne samāpajjatīti pītisahagatāni paṭhamadutiyajjhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassā**ti tena. Paṭisaṃviditasaddāpekkhāya hi kattuatthe etaṃ sāmivacanaṃ. **Samāpattikkhaṇe**ti samāpajjanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenā**ti jhānena samaṅgībhāvena. **Ārammaṇato**ti ārammaṇamukhena

tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti paṭisaṃviditā hoti,** ārammaṇassa paṭisaṃviditattāti vuttaṃ hoti. Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃvidito hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditāva hoti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanakkhaṇe**ti vipassanāpaññāya tikkhavisadabhāvappattāya visayato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇappaṭivedhenā**ti pītiyā salakkhaṇassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yañhi pītiyā visesato sāmaññato ca lakkhaṇaṃ, tasmiṃ vidite sā yāthāvato viditā eva hoti. Tenāha **''asammohato pīti paṭisaṃviditā hotī''**ti.

Idāni tamatthaṃ pāḷiyā eva vibhāvetuṃ **''vuttañheta''**ntiādimāha. Tattha **dīghaṃ assāsavasenā**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. Pajānato sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato**ti jhānapariyāpannaṃ ''avikkhepo''ti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yathā hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tasmiṃ ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena tena ñāṇena suppaṭividitattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti paṭisaṃviditā hoti. **Dīghaṃ passāsavasenā**tiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Tena vuttaṃ **''eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbānī''**ti.

Yathevātiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – jhānapaṭilābhena yathā ārammaṇato pītiādayo paṭisaṃviditā honti tena vinā tesaṃ appavattanato. Evaṃ jhānasampayuttena taṃpariyāpannena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti aruṇuggamena viya sūriyassa tena vinā vedanāya appavattanato. Tasmā vuttanayena atisayappavatti vedanā suppaṭividitā, tasmā suvuttametanti pubbe vuttacodanaṃ nirākaroti.

Ārammaṇeti assāsapassāsanimittaṃ vadati. **Cittānupassīyeva nāmesa hoti** asammohato cittassa paṭisaṃviditattā. Tenāha **''tasmā''**tiādi. **Cittapaṭisaṃviditavasenā**ti **ādi-**saddena itarā tissopi cittānupassanā saṅgaṇhāti.

Soti dhammānupassanaṃ anuyutto bhikkhu. **Yaṃ taṃ pahānaṃ** pahāyakañāṇaṃ. **Paññāyā**ti aparāya vipassanāpaññāya aniccavirāgādito disvā duvidhāyapi ajjhupekkhitā hoti. **Idañhi catukka**nti aniccānupassanādivasena vuttaṃ catukkaṃ. **Tassāpi** dhammānupassanāya. Pajahatīti **pahāna**nti āha **''niccasaññaṃ…pe… pahānakarañāṇaṃ adhippeta''**nti. **Vipassanāparampara**nti paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Pathapaṭipannaṃ ajjhupekkhatī**ti majjhimāya paṭipattiyā sammadeva vīthipaṭipannaṃ bhāvanācittaṃ paggahaniggahānaṃ akaraṇena ajjhupekkhati. **Ekato upaṭṭhāna**nti yasmā majjhimasamathavīthinātivattiyā tattha ca pakkhandanena indriyānaṃ ekarasabhāvena, tatramajjhattatāya bhāvato avisesaṃ ekaggabhāvūpagamanena ekantato upaṭṭhāti, tasmā na tattha kiñci kātabbanti ajjhupekkhati. **Tatthā**ti evaṃ ajjhupekkhane. **Sahajātānampi ajjhupekkhanā hoti** tesaṃ pavattanākārassa ajjhupekkhanato. ''Paññāya disvā''ti vuttattā **ārammaṇaajjhupekkhanā adhippetā**. Na kevalaṃ nīvaraṇādidhamme ajjhupekkhitā, atha kho abhijjhā …pe… paññāya disvā ajjhupekkhitā hotīti yojanā.

Paṃsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa uppattiṭṭhānadassanatthaṃ **''catumahāpatho viya cha āyatanāni''**icceva vuttaṃ. Kāyādayo cattāro ārammaṇasatipaṭṭhānā. **Catūsu ārammaṇesū**ti kāyādīsu catūsu ārammaṇesu **pavattā cattāro satipaṭṭhānā** paṃsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa upahananato.

Ekadhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. **Kasmā**tiādi vihārasamāpattiācikkhaṇe kāraṇaṃ vibhāvetuṃ āraddhaṃ.

Eva-vākāroti eva-kāro vā-kāro ca. **Ekantasantattā** ekantena santamanasikārabhāvato. Sekkhavacaneneva tesaṃ sikkhitabbassa atthibhāve siddhepi sikkhitabbarahitesu tesupi sekkhapariyāyassa vuccamānattā sikkhitabbasaddena sekkhe visesetvā vuttā. Āsavakkhayatthaṃ sikkhitabbassa abhāvepi diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ jhānādisikkhanena vinā sikkhitabbābhāvā **''asekkhā nāmā''**ti vuttā. Buddhānaṃ pana sabbaso sammadeva pariniṭṭhitasikkhattā ''sikkhāmī''ti na vuttaṃ. Ānāpānajjhānaphalasamāpatti **tathāgatavihāro**.

3-10. Paṭhamaānandasuttādivaṇṇanā

989-996. **Aniccādivasenā**ti aniccadukkhānattavasena. **Pavicinati** pakārehi vicinati. **Nikkilesā**ti apagatakilesā vikkhambhitakilesā. Pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgoti pāṭho.

Yāya anosakkanaṃ anativattanañca hoti, ayaṃ tatramajjhattupekkhā **majjhattākāro**ti vuttā. **Ekacittakkhaṇikā**ti ekacittuppādapariyāpannattā.

Cattunnaṃ catukkānaṃ vasena **soḷasakkhattukā**. Ānāpānasannissayena pavattattā ārammaṇavasena pavattā ānāpānārammaṇāpi aparabhāge sati ānāpānassatīti pariyāyena vattabbataṃ arahatīti **''ānāpānassati missakā kathitā''**ti vuttaṃ. **Ānāpānamūlakā**ti ānāpānasannissayena pavattā satipaṭṭhānā. **Tesaṃ mūlabhūtā**ti tesaṃ satipaṭṭhānānaṃ mūlakāraṇabhūtā. **Bojjhaṅgamūlakā**ti bojjhaṅgapaccayabhūtā. **Tepi bojjhaṅgā**ti ete vīsati satipaṭṭhānahetukā bojjhaṅgā. **Vijjāvimuttipūrakā**ti tatiyavijjāya tassa phalassa ca paripūraṇavasena pavattā bojjhaṅgā. **Phalasampayuttā**ti catutthaphalasampayuttā, catubbidhaphalasampayuttā vā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānāpānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sotāpattisaṃyuttaṃ

1. Veḷudvāravaggo

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. **Anuggahagarahaṇesu nipāto**ti anuggaṇhanagarahatthajotako nipāto. Kimettha anuggaṇhāti, kiṃ vā garahatīti āha **''catunna''**ntiādi. Tattha **anuggaṇhanto** anucchavikaṃ katvā gaṇhanto. **Garahanto** nindanto. Issarasīlo issaro, tassa bhāvo **issariyaṃ,** pabhutā. Adhīnaṃ pati adhipati, tassa bhāvo **ādhipaccaṃ,** sāmibhāvoti āha – **''issariyādhipacca''**ntiādi. **Anantakānī**ti antarahitāni.

Aveccappasādenāti vatthuttayassa guṇe yāthāvato avecca pavisitvā pasādo. So pana kenaci calanarahitoti āha **''acalappasādenā''**ti. **Maggenā**ti ariyamaggena. **Āgatappasādo** tassa adhigamena laddhappasādo. **Apubbaṃ acarimanti** ekajjhaṃ. Ariyasāvakānañhi ariyamaggo uppajjantova tīsu vatthūsu aveccappasādaṃ āvahanto eva uppajjati. **Tesa**nti visayabhūtānaṃ tiṇṇaṃ vatthūnaṃ vasena tidhā vutto. **Yasmā ca** atthato **eko, tasmāva ninnānākaraṇo hoti** pavattaṭṭhānabhede satipi. **Ariyasāvakassa hī**tiādinā nayena tamatthaṃ vivarati. **Pasādo** okappanā. **Pemaṃ** bhatti. **Gāravaṃ** garukaraṇaṃ. **Mahantaṃ** uḷāraṃ. **Etaṃ** vibhāgena **natthi** sabbattha samānattā.

Evanti bhavantarepi akopanīyatāya. **Sadisavasenā**ti aññehi akhaṇḍādīhi sadisavasena. Tenāha **''mukhavaṭṭi yañhi chinne''**tiādi. Khaṇḍā etissā atthīti **khaṇḍā**. Esa nayo sesesupi. Pātimokkhe

āgatānukkamena sīlassa ādimajjhavibhāgo veditabbo. **Dvinnaṃ vā tiṇṇaṃ vā**ti sīlakoṭṭhāsānaṃ. **Ekantaraṃ bhinna**nti abhinnena ekantaraṃ hutvā bhinnaṃ. **Tesaṃ** khaṇḍādīnaṃ. ‘‘Bhujissehī’’ti uttarapadalopena niddesoti āha **‘‘bhujissabhāvakarehī’’**ti. **Idaṃ vītikkanta**nti idampi sīlaṃ vītikkantaṃ. ‘‘Ayaṃ sīlassa vītikkamo’’ti **evaṃ parāmasituṃ asakkuṇeyyehi**.

2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā

998. **Yesa**nti aniyamato saddhādīnamādhārabhūtapuggaladassanaṃ. **Buddhe pasādo gahito**. So hi itarehi paṭhamaṃ gahetabboti. **Ariyakantāni sīlāni gahitāni** sotāpannassa sīlānaṃ adhippetattā. **Saṅghe pasādo gahito** dhammappasādassa anantaraṃ vuccamānattā. **Dhamme pasādo gahito** aveccappasādabhāvato. Sotaṃ ariyamaggaṃ ādito patti sotāpatti, tassā aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni.** **Paccentī**ti pajāyanti adhigacchanti. Tenāha **‘‘pāpuṇantī’’**ti. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. **Katarapasādo** vattamānoti adhippāyo. **Maggappasādo**ti maggasampayutto pasādo. **Āgatamaggassā**ti adhigatamaggassa. **Missakappasādo eso**ti tasmā ubhopi therā paṇḍitā bahussutā.

3. Dīghāvuupāsakasuttavaṇṇanā

999. Yadaggena tasmiṃ upāsake yathāvuttāni sotāpattiyaṅgāni saṃvijjanti, tadaggena so tesu vattissatīti āha **‘‘catūsu sotāpattiyaṅgesu sandissasī’’**ti. Vijjaṃ bhajantīti **vijjābhāgiyā,** tesu koṭṭhāsesu pariyāpannāti vuttaṃ **‘‘vijjābhāgiyeti vijjākoṭṭhāsike’’**ti.

4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā

1000-1001. ‘‘Sotāpattī’’ti paṭhamamaggo adhippeto, tassa adhigamūpāyo **sotāpattiyaṅgaṃ**. Tenāha **‘‘sotāpattiyā pubbabhāgapaṭilābhaṅga’’**nti. **Sotāpattiatthāyā**ti sotāpattimaggatthāya. **Aṅga**nti kāraṇaṃ. **Itare** ratanattayappasādādayo. Pubbabhāgiyāya **sotāpattiyā aṅgaṃ** kāraṇanti.

6. Thapatisuttavaṇṇanā

1002. (Vitānaṃ kāyānaṃ kālanakāya, kāraṇassa upagatānaṃ sātapariyā sijjhati. Tattha kāyaparipajjhāyamukhena tantiṃ ṭhapesi bhagavā. Na hi passatha namatthehi karaṇe niratthako piti vattati. **‘‘Niyatattā’’**ti vuttaṃ. Tameva niyamaṃ **‘‘majjhimapadeseyevā’’**ti avadhāraṇena vibhāveti. Mahāmaṇḍalacārikaṃ carantopi majjhimapadesassa antanteneva carati. Tattha ca vineyyajanassa samosaraṇatā mattapanavācamahatthasupananti.) [Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo.] Aruṇuṭṭhāpanampi tattheva hoti. Paccantapadese pana dūre vineyyajanā honti, tattha gantvā maggaphalesu patiṭṭhāpetvā tato paccāgantvā majjhimapadese eva vāsaṃ upagacchati, tattha manussehi katānaṃ kārānaṃ mahapphalabhāvaniyamanatthanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Āsanne no bhagavā’’ti idaṃ nidassanamattanti dassento **‘‘na kevala’’**nti ādimāha.

Sakiñcanasapalibodhanaṭṭhenāti ettha kiñcanaṃ palibodho asamāpitakiccatā, tadubhayassa atthibhāvenāti attho. **Mahāvāse**ti mahāgehe.

Dvepi janāti isidattapurāṇā. **Sitaṃ** nāma mandahasitaṃ. **Hasitaṃ** nāma vissaṭṭhahasitaṃ. **Muttacāgo**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggaṭīkāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 1.160) vuttanayena veditabbaṃ. **Saṃvibhāge**ti parassa dānavasena saṃvibhajane. **Akatavibhāga**nti deyyadhammavasena na katavibhāgaṃ. Puggalavasena pana ‘‘sīlavantehī’’ti vuttattā katavibhāgameva mahapphalatākaraṇena. Tenāha **‘‘sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhita’’**nti.

(Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo.)

7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. **Paveṇiāgatassā**ti anekapurisayugavasena paramparāgatassa. **Attani upanetabba**nti attani netvā parasmiṃ upanetabbaṃ. Tenāha **''yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, parassapeso dhammo appiyo amanāpo''**tiādi. **Amantabhāsenā**ti samphassa samphappalāpassa amantāya mantārahitabhāsanena.

8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. **Dve gāmā** dvinnaṃ ñātīnaṃ gāmāti katvā. **Ñātike**ti evaṃladdhanāme ekasmiṃ gāmake. **Giñjakāvasathe**ti giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasatho, tasmiṃ. So kira āvāso yathā sudhāhi parikammena payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā kato. Tena vuttaṃ **''iṭṭhakāmaye āvasathe''**ti. Tulāthambhadvārabandhakavāṭaphalakāni pana dārumayā eva. Oraṃ vuccati kāmadhātu, paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni,** orambhāgassa vā hitāni **orambhāgiyāni**. Tenāha **''heṭṭhābhāgiyāna''**ntiādi. **Tīhi maggehī**ti heṭṭhimehi tīhi maggehi. Tehi pahātabbatāya hi tesaṃ saññojanānaṃ orambhāgiyatā, oraṃ bhañjiyāni vā **orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni byatirekamukhena nesaṃ orambhāgiyabhāvaṃ vibhāvetuṃ **''tatthā''**tiādi vuttaṃ. Vikkhambhitāni samatthatāvighātena puthujjanānaṃ, samucchinnāni sabbaso abhāvena ariyānaṃ rūpārūpabhavūpapattiyā vibandhanāya na hontīti vuttaṃ **''avikkhambhitāni maggena vā asamucchinnānī''**ti. **Nibbattivasenā**ti paṭisandhiggahaṇavasena gantuṃ na denti. Mahaggatabhavagāmikammāyūhanassa vibandhanato **sakkāyadiṭṭhiādīni tīṇi** saññojanāni kāmacchandabyāpādā viya mahaggatabhavūpapattiyā visesapaccayattā **tattha** mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukammaparikkhaye kāmabhavūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā idheva** kāmabhave eva **nibbattāpenti**. Tasmā **sabbānipi** pañcapi saṃyojanāni **orambhāgiyāneva. Paṭisandhivasena anāgamanasabhāvo**ti paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha na āgamanasabhāvo. Buddhadassana-theradassana-dhammassavanānaṃ pana atthāya assa āgamanaṃ anivāritaṃ.

Kadāci uppattiyā viraḷākāratā, pariyuṭṭhānamandatāya abahalatāti **dvedhāpi tanubhāvo. Abhiṇha**nti bahuso. **Bahalabahalā**ti tibbatibbā. Yattha uppajjanti, taṃ santānaṃ maddantā pharantā sādhentā andhakāraṃ karontā uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā tanukatanukā mandamandā uppajjanti. **Puttadhītaro hontī**ti idaṃ akāraṇaṃ. Tathā hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi te honti. **Ida**nti ''rāgadosamohānaṃ tanuttā''ti idaṃ vacanaṃ. **Bhavatanukavasenā**ti appakabhavavasena. **Ta**nti mahāsīvattherassa vacanaṃ paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānaṃ labbhanti, te paripuṇṇalakkhaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisaṃ taṃ bhavatanukaṃ. Tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti dassetuṃ **''sotāpannassā''**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhame bhave bhavatanukaṃ natthi** aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseva nayo.

Kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ itarassa lokassa vasena tathā vattuṃ asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo. Bhagavatā ca kāmaloke ṭhatvā – ''sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā''ti vuttaṃ. **Imaṃ lokaṃ āgantvā**ti ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayamidha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṃ pana ''imaṃ lokanti kāmabhavo adhippeto''ti imamatthaṃ vibhāvetuṃ **''sace hī''**tiādinā aññaṃyeva catukkaṃ dassitaṃ.

Catūsu…pe… sabhāvoti attho apāyagamanīyānaṃ pāpadhammānaṃ sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyāmenā**ti maggadhammaniyāmena **niyato** uparimaggādhigamassa avassaṃbhāvibhāvato. Tenāha ''sambodhiparāyaṇo''ti. **Tesaṃ tesaṃ ñāṇagati**nti tesaṃ tesaṃ sattānaṃ ''asuko sotāpanno,

asuko sakadāgāmī''tiādinā taṃtaṃñāṇādhigamanaṃ ñāṇūpapattiṃ. **Ñāṇābhisamparāya**nti tato parampi – ''niyato sambodhiparāyaṇo sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī''tiādinā ñāṇasahitaṃ upapattipaccayabhavaṃ. **Olokentassa** ñāṇacakkhunā apekkhantassa. Kevalaṃ **kāyakilamathova,** na tena kāci paresaṃ atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesā** cittakhedo, sā kilesūpasaṃhitattā **buddhānaṃ natthi**.

Ādissati ālokīyati attā etenāti ādāsaṃ, dhammabhūtaṃ ādāsaṃ **dhammādāsaṃ,** ariyamaggañāṇassetaṃ adhivacanaṃ. Tena hi ariyasāvako catūsu ariyasaccesu viddhastasammohattā attānaṃ yāthāvato ñatvā yāthāvato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādāsatā veditabbāti. **Yena dhammādāsenā**ti idha pana maggadhammameva vadati. Sesaṃ uttānatthattā suviññeyyamevāti.

Veḷudvāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājakārāmavaggo

1. Sahassabhikkhunisaṅghasuttavaṇṇanā

1007. Dhammikattā desavāsīhi anukampito rājāti rājako, tassa ārāmo **rājakārāmo,** tasmiṃ. **Bhūmisīsaṃ** seṭṭhappadeso, yattha vasanto lābhaggayasaggappatto hotīti tesaṃ adhippāyo.

Vārāpehīti paṭisedhehi. **Yujjhāpetu**nti kalahaṃ kārāpetuṃ. **Puna āgacchantā**ti aparasmiṃ saṃvacchare āgacchantā. **Ubbaṭṭetvā**ti mahatī vīciyo ubbaṭṭetvā. Yathā tassa sakalameva raṭṭhaṃ ekodakībhūtaṃ hoti, evaṃ katvā samuddameva jātaṃ. Tena vuttaṃ **''samuddameva akaṃsū''**ti.

Isīnamantaraṃ katvāti isīnaṃ kāraṇaṃ katvā, isīnaṃ hetūti attho, isīnaṃ vā antarabhedaṃ katvā. Tathā loke kolāhalassa patthaṭataṃ vibhāvento bhagavā **''me suta''**nti āha paccakkhato jānampi. **Ucchinno**ti kulacchedena ucchinno. Na kevalaṃ sayameva, atha kho **saha raṭṭhehi. Vibhava**nti vināsaṃ upagato.

Taṃ sandhāyetaṃ vuttanti taṃ yathāvuttaṃ pasenadinā kosalarājena kāritaṃ vihāraṃ sandhāya etaṃ ''rājakārāme''ti vuttaṃ.

2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā

1008-9. **Udayagāmini**nti ārambhato paṭṭhāya sampattiāvahaṃ.

4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā

1010. Duṭṭhā gati nipphatti duggati, duggatabhāvo dāliddiyaṃ, tadeva bhayaṃ, taṃ sabbaṃ anavasesaṃ vā **duggatibhayaṃ** daliddabhayaṃ. Sammadeva atikkantoti **samatikkanto**.

6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā

1012. **Vohāramittā**ti taṃtaṃdānaggahaṇavasena vohārakā mittā. **Āmantanapaṭimantanairiyāpathādīsupī**ti ālāpasallāpagamananisajjādiatthasaṃvidhānādīsu. **Ekato pavattakiccā**ti saha pavattakattabbā. Amā saha bhavantīti **amaccā**. ''Amhākaṃ ime''ti ñāyantīti **ñātī,** āvāhavivāhasambaddhā. Tenāha **''sassusasurapakkhikā''**ti. Yonisambandhā vā **sālohitā**. Tenāha **''bhātibhaginimātulādayo''**ti.

7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Kismiñci kassaci ca tathā tathā uppannassa pasādassa aññathābhāvo **pasādaññathattaṃ**. Bhūtasaṅghātassa ghanaādikassa aññathābhāvo **bhāvaññathattaṃ**. Nirayādigatiantaraupapatti **gatiaññathattaṃ**. Sabhāvadhammānaṃ kakkhaḷaphusanādilakkhaṇassa aññathābhāvo **lakkhaṇaññathattaṃ**. ''Ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatī''ti evaṃ vuttaṃ aññathattaṃ **vipariṇāmaññathattaṃ**. Lakkhaṇaññathattaṃ na labbhati. Tenāha **''lakkhaṇaṃ pana na vigacchatī''**ti, sesaṃ labbhatīti. **Pathavīdhātuyā**ti sasambhārapathavīdhātuyā. **Āpodhātuyā**ti etthāpi eseva nayo. **Purimabhāvo**ti ghanakaṭhinabhāvo. **Bhāvaññathattaṃ** rasaññathattasabhāvo. **Gatiaññathattaṃ** uggatūpapatti. Tenāha **''tañhi ariyasāvakassa natthī''**ti. **Pasādaññathattampi natthiyeva** ariyasāvakassa.

Rājakārāmavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saraṇānivaggo

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. **Samiddha**nti sampuṇṇaṃ. **Supupphita**nti upasobhitatāya supupphitasadisattā. Byūhā nāma yehi eva pavisanti, tehi eva nikkhamanti. Tenāha **''byūhā vuccanti avinibbiddharacchāyo''**ti. **Uddhatacārinā**ti yaṭṭhantarā.

3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. **Tīhī**ti ratanattaye uppannehi tīhi pasādadhammehi. **Catūhī**ti tehi eva saddhiṃ sīlena. **Kocidevā**tiādi parikappavasena vuttaṃ bhagavati attano saddhāya uḷāratamabhāvadassanatthaṃ. Tenāha **''bhagavato sabbaññutāyā''**tiādi. **Dhammo samuppādo**ti vivādadhammauppattihetu. Tadeva hi sandhāyāha **''kiñcideva kāraṇa''**nti. **Kāraṇa**nti nānākāraṇaṃ. **Kalyāṇakusalavimutta**nti akalyāṇaṃ akusalaṃ, tadidaṃ yathāvuttaappasādanena apanītaatthadassanatthaṃ. **Assā**ti mahānāmasakkassa. **Anavajjanadoso eso**ti catūsu dhammesu ekenapi samannāgato sotāpanno hotīti anujānitvā catūhipi samannāgatena ācikkhitabbanti yāthāvato anavajjanadosoti attho.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. **Pamāṇenā**ti ekena pamāṇena, na sabbaso. **Olokanaṃ khamantī**ti dassanamaggena catusaccadhammā paccattaṃ passitabbā paṭivijjhitabbā. Paṭhamamaggakkhaṇe hi catusaccadhammā ekadesatova diṭṭhā nāma honti. **''Parimuccatī''ti pana vattuṃ vaṭṭati** paṭivijjhanakiriyāya vattamānattā. **Agantvā** apāyesu anuppattirahattā. Tenāha **''na gacchatī''**ti, na uppajjatīti attho. **Mahāsārarukkhe dassento āha** – ''yo koci viññujātiko mama ce gocaraṃ gacchati, ekassa āgamanaṃ avañjhaṃ amogha''nti dassetuṃ.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. **Dukkhettaṃ** nirojakaṃ, tāya eva dukkhettatāya visamaṃ hotīti āha **''visamakhetta''**nti. **Loṇūpahata**nti jātasabhāvena loṇena ūsarena upahataṃ. **Khaṇḍānī**ti khaṇḍitāni. **Temetvā**ti temitattā. **Vātātapahatānī**ti cirakālaṃ vātena ceva ātapena ca upahatāni ābādhitāni.

6. Paṭhamaanāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. **Ṭhāna**nti ṭhānaso. Tenāha **''khaṇenā''**ti. Niyyānikanti pavattaṃ ñāṇapaṭirūpakaṃ

pakatipurisantarajānanādimicchāñāṇaṃ. Taṃ pana aniyyānikaṃ ''niyyānika''nti paccavekkhaṇavasena pavatteyyāti āha **''micchāpaccavekkhaṇenā''**ti. Guṇaviyuttassa attano sakattani avaṭṭhānasaṅkhātā vimutti **micchāvimutti**.

7. Dutiyaanāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Yathākammaṃ samparetabbato samparāyo, peccabhavo, samparāyahetukaṃ **samparāyikaṃ,** maraṇabhayaṃ.

Saraṇānivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Puññābhisandavaggo

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Avicchedena niccappavattiyamānāni puññāni abhisandanaṭṭhena **''puññābhisandā''**ti vuttā, tena puññanadiyoti attho vutto. Sukhassa āharaṇato ānayanato **sukhassāhāro**.

4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. **Devāna**nti visuddhidevānaṃ. **Devapadānī**ti tesaṃ padāni devapadāni, devoti vā sammāsambuddho. **Devassa ñāṇena akkantapadānī**ti paṭivedhañāṇena ceva desanāñāṇena ca akkantapadāni. **Devā nāma** jātidevā. Tesampi devaṭṭhena devoti devadevo, sambuddho.

8. Vassasuttavaṇṇanā

1034. **Pāraṃ vuccati nibbānaṃ** saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato. Tenāha – ''tiṇṇo pāraṅgato, thale tiṭṭhati brāhmaṇo (saṃ. ni. 4.238; itivu. 69; pu. pa. 188), ye janā pāragāmino''ti (dha. pa. 85) ca. Atha vā pāti rakkhatīti **pāraṃ,** nibbānaṃ. Yo paṭivijjhati, taṃ vaṭṭadukkhato pāti rakkhati, accantahitena ca vimuttisukhena ca rameti, tasmā **pāra**nti vuccati. **Gacchamānā evā**ti pāraṃ nibbānaṃ gacchamānā eva. Te dhammā **āsavānaṃ khayāya saṃvattanti** sacchikiriyāpahānapaṭivedhānaṃ samakālattā.

10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. **Pavivekatthāyā**ti pavivekasukhatthāya. **Paṭisallānatthāyā**ti bahiddhā nānārammaṇato cittaṃ paṭinivattetvā kammaṭṭhāne sammadeva līnatthāya.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sagāthakapuññābhisandavaggo

1. Paṭhamaabhisandasuttavaṇṇanā

1037. **Saṅkhyā atthi** heṭṭhā mahāpathaviyā, upari ākāsena, parito cakkavāḷapabbatena, majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā. Jānantena yojanato saṅkhātuṃ sakkāti adhippāyo. Mahāsarīramaccha-kumbhīla-yakkha-rakkhasa-mahānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ, baḷavāmukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena **bahubheravaṃ**.

2. Dutiyaabhisandasuttavaṇṇanā

1038. **Sambhede**ti sambhedaṃ samodhānaṃ gataṭṭhāne. **Yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samentī**ti parikappavacanametaṃ. Tādisāsu hi mahānadīsu kāci puratthimasamuddaṃ paviṭṭhā, kāci pacchimaṃ.

3. Tatiyaabhisandasuttavaṇṇanā

1039. ''Kusale patiṭṭhito''ti ettha yaṃ accantikaṃ kusale patiṭṭhānaṃ. Taṃ dassento **''maggakusale patiṭṭhito''**ti āha, heṭṭhimamaggakusaleti adhippāyo. Tenāha **''bhāveti magga''**nti. Ariyaphalaṃyeva **dhammasāro**. Kilesā khīyanti etthāti kilesakkhayo, nibbānaṃ, tasmiṃ **kilesakkhaye rato**.

4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Ariyānaṃ buddhānaṃ dhanantipi ariyadhanaṃ, nibbānanti keci. Anayatopi visuddhaṭṭhena ariyañca taṃ dhanañca dhanāyitaṭṭhenāti ariyadhanaṃ, tena **ariyadhanena. Teneva bhogenā**ti ariyadhanabhogena.

Sagāthakapuññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sappaññavaggo

2. Vassaṃvutthasuttavaṇṇanā

1048. **Samodhānetvā**ti yehi indriyādīhi bhāviyamānehi sotāpattimaggo anuppatto, tāneva. Dhammasamānatāya cetaṃ vuttaṃ. Aññāneva hi atthato taṃ taṃ maggaṃ sādhakāni indriyādīni. **Tanti paveṇī kathitā**ti yaṃ kañci vineyyapuggalaṃ anapekkhitvā kevalaṃ tantivasena ṭhiti kathitā.

3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. **Sattasu janesū**ti sattasu kittiyamānesu upāsakajanesu. **Gambhīrā**tiādīsu **dhammagambhīrā**ti pāḷigatiyā gambhīrā, tathā ca **sallasuttaṃ** heṭṭhā pakāsitameva. **''Cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmī''**tiādinā (a. ni. 6.63; kathā. 539) āgataṃ **cetanāsuttaṃ**. Tattha ''cetanāsahajātaṃ nānākkhaṇika''ntiādinā paṭṭhāne āgatanayena, suttesu (a. ni. 3.101) ca ''diṭṭhadhammavedanīya''ntiādinā āgatanayena gambhīrabhāvo veditabbo, nibbānassa ceva ariyamaggassa ca pakāsanato **asaṅkhatasaṃyuttassa** lokuttaratthadīpakatā. ''Atītaṃpāhaṃ rūpena khajjiṃ, etarahi khajjāmī''tiādinā pañcannaṃ khandhānaṃ khādakabhāvassa, puggalassa khāditabbatāya vibhāvanena **khajjanīyapariyāye** (saṃ. ni. 3.79) visesato nissattanijjīvatā dīpitāti vuttaṃ **''sattasuññatādīpakā khajjanikasuttantādayo''**ti. **Upasampajja viharissāmā**ti ye tesu suttesu vuttapaṭipadaṃ sammadeva paripūrenti, te tesu upasampajja viharanti nāma. **Etthā**ti ''na kho neta''nti ettha na-kāro ''aññamañña''nti ettha ma-kāro viya byañjanasandhimattameva, nāssa koci attho.

4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. **Na kho paneta**nti na kho etaṃ, noti ca amhehīti atthoti āha **''na kho amhehī''**tiādi. Assasantīti **assāsanīyā**ti āha **''assāsakarehī''**ti. Marissatīti **māriso,** ekantabhāvimaraṇo, so pana maraṇādhīnavuttikoti vuttaṃ **''maraṇapaṭibaddho''**ti. **Adhimuccehī**ti adhimuttiṃ uppādehi. Taṃ pana tathā cittassa paṇidhānaṃ ṭhapananti āha **''ṭhapehī''**ti. **Āgamanīyaguṇesū**ti pubbabhāgaguṇesu. **Pamāṇaṃ nāma natthi** anantāparimāṇattā. **Nānākaraṇaṃ natthi** vimuttiyā ninnānattā.

9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. **Paññāpaṭilābhāyā**ti maggaphalapaññāya paṭilābhatthaṃ. Tenāha **''satta sekkhā''**tiādi.

Sappaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāpaññavaggo

1. Mahāpaññasuttavaṇṇanā

1058. **Mahante atthe pariggaṇhātī**ti saccapaṭiccasamuppādādike mahāvitthāre atthe paricchijja asesetvā muṭṭhigate viya katvā gaṇhāti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Mahāpaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sotāpattisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Saccasaṃyuttaṃ

1. Samādhivaggo

1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. **Cittekaggatāyā**ti nissakkavacanaṃ ''parihāyantī''ti padaṃ apekkhitvā. **Yathābhūtādivasenā**ti yathāgatādivasena. Yathābhūtaṃ nāma imasmiṃ sutte ''samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānātī''tiādi. **Ādi-**saddena ''tathā yasmā''tiādisaṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi yathābhūtavasena kāraṇacchedo kato ''tathā yasmā''tiādivacanehi. **Vaṇṇā**ti akkharā, ''guṇā''ti keci. **Padabyañjanānī**ti nāmādipadāni ceva taṃsamudāyabhūtabyañjanāni ca.

3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. **Sāsanāvacarā adhippetā** bāhirakānaṃ saccābhisamayassa abhāvato. **Tathā**ti iminā catutthapañcamesu atthavisesābhāvaṃ dasseti. Yadi evaṃ kasmā visuṃ visuṃ desanāti āha **''tena tena abhilāpenā''**tiādi.

10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Tasmiṃ niyyāne niyuttā, taṃ ettha atthīti **niyyānikā**. Vacīduccaritasaṃkilesato vā niyyātīti ī-kārassa rassattaṃ ya-kārassa ka-kāraṃ katvā niyyānikā. Cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassa bhāvo **aniyyānikattaṃ. Tiracchānabhūta**nti tirokaraṇabhūtaṃ. **Kammaṭṭhānabhāve**ti aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. **Sātthaka**nti dānasīlādinissitattā hitapaṭisaṃyuttaṃ.

Visikhāti gharasanniveso. Visikhāgahaṇena ca gāmādigahaṇe viya tannivāsino visesato gahitā ''āgato gāmo''tiādīsu viya. Tenāha **''sūrā samatthā''**ti. Kumbhaṭṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha – **''kumbhadāsikathā''**ti. Ayāthāvato uppattiṭṭhitisaṃhārādivasena loko akkhāyati etenāti **lokakkhāyikā**. Iti iminā pakārena bhavo, iminā abhavoti evaṃ pavattāya **itibhavābhavakathāya saddhiṃ**.

Samādhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammacakkappavattanavaggo

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. **''Isīnaṃ patanuppatanavasena** osīdanauppatanaṭṭhānavasena **evaṃ** 'isipatana'nti **'laddhanāme'**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **'ettha hī''**tiādi vuttaṃ.

Āmantesīti ettha yasmā dhammacakkappavattanatthaṃ ayaṃ āmantanā, tasmā samudāgamato paṭṭhāya satthu pubbacaritaṃ saṅkhepeneva pakāsetuṃ vaṭṭatīti **''dīpaṅkarapādamūle katābhinīhārato paṭṭhāyā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **mārabalaṃ bhinditvā**ti mārañca mārabalañca bhañjitvā. Atha vā mārassa abbhantaraṃ bāhirañcāti duvidhaṃ balaṃ bhañjitvā. **''Dveme, bhikkhave, antā''**ti ettha **anta**-saddo ''pubbante ñāṇaṃ aparante ñāṇa''ntiādīsu (dha. sa. 1063) viya bhāgapariyāyoti āha **''dve ime, bhikkhave, koṭṭhāsā''**ti. **Saha samudāhārenā**ti uccāraṇasamakālaṃ. **Pattharitvā aṭṭhāsi** buddhānubhāvena. **Brahmāno samāgacchiṃsu** paripakkakusalamūlā saccābhisambodhāya katādhikārā.

Gihisaññojananti gihibandhanaṃ. **Chinditvā**ti haritvā. **Na vaḷañjetabbā**ti nānuyuñjetabbā. **Kilesakāmasukhassā**ti kilesakāmayuttassa sukhassa. **Anuyogo**ti anubhavo. Gāmavāsīhi sevitabbattā **gāmavāsīnaṃ santako. Attano**ti attabhāvassa. Āhito ahaṃmāno etthāti **attā,** attabhāvo. **Dukkhakaraṇa**nti dukkhuppādanaṃ. **Attamāraṇehī**ti attabādhanehi. **Upasamāyā**ti kilesavūpasamo adhippeto, tadatthasampadānavacananti āha **''kilesūpasamatthāyā''**ti. Esa nayo sesesupi.

Saccañāṇādivasena tayo parivaṭṭā etassāti **tiparivaṭṭaṃ,** ñāṇadassanaṃ. Tenāha **''saccañāṇā''**tiādi. **Yathābhūtaṃ ñāṇa**nti paṭivedhañāṇaṃ āha. **Tesuyeva** saccesu. Ñāṇena kattabbassa ca pariññāpaṭivedhādikiccassa ca **jānanañāṇaṃ,** ''tañca kho paṭivedhato pagevā''ti keci. Pacchāti apare. Tathā **katañāṇaṃ. Dvādasākāra**nti dvādasavidhaākārabhedaṃ. **Aññatthā**ti aññesu suttesu.

Paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi dhammacakkanti idaṃ tattha ñāṇakiccaṃ padhānanti katvā vuttaṃ. Saddhindriyādidhammasamudāyo pana pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañca, dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha ''dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattatīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattatīti dhammacakka''ntiādi (paṭi. ma. 2.40-41). **Ubhayampī**ti paṭivedhañāṇaṃ desanāñāṇanti ubhayampi. **Eta**nti tadubhayaṃ. **Imāya desanāyā**ti iminā suttena **pakāsentena bhagavatā** yathāvuttañāṇadvayasaṅkhātaṃ **dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma** pavattanakiccassa aniṭṭhitattā. **Patiṭṭhite**ti aññāsi koṇḍaññattherena sotāpattiphale patiṭṭhite. **Pavattitaṃ** nāma kassapasammāsambuddhassa sāsanantaradhānato paṭṭhāya yāva buddhuppādo, ettakaṃ kālaṃ appavattapubbassa pavattitattā, uparimaggādhigamo panassa atthaṅgato evāti.

Ekappahārenāti ekeneva pahārasaññitena kālena. Divasassa hi tatiyo bhāgo pahāro nāma. Pāḷiyaṃ pana ''tena khaṇena tena layena tena muhuttenā''ti vuttaṃ. Taṃ pahārakkhaṇasallakkhaṇameva. **Sabbaññutaññāṇobhāso**ti sabbaññutaññāṇānubhāvena pavatto obhāso cittaṃ paṭicca utusamuṭṭhāno veditabbo. Yasmā bhagavato dhammacakkappavattanassa ārambhe viya parisamāpane ativiya uḷāratamaṃ pītisomanassaṃ udapādi, tasmā **''imassapi udānassā''**tiādi vuttaṃ.

9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā

1089. Atthasaṃvaṇṇane vaṇṇīyanteti **vaṇṇā**. Teyeva pariyāyena akkharaṇato **akkharāni**. Atthaṃ byañjentīti **byañjanāni**. Yasmā pana akārādike sarasamaññā, kakārādike byañjanasamaññā, ubhayattha vaṇṇasamaññā, tasmā vuttaṃ **''vaṇṇānaṃ vā ekadesā yadidaṃ byañjanā nāmā''**ti. **Nettiyaṃ** pana

vākye byañjanasamaññā. Byañjanaggahaṇeneva cettha ākāraniruttiniddesā gahitā evāti daṭṭhabbaṃ. **Saṅkāsanā**ti atthassa ñāpanā bhāgaso. Tenāha **''vibhattiyo''**ti. Saṅkāsanaggahaṇeneva cettha pakāsanā vuttā hoti. Vibhattiyo hi atthavacaneneva vivaranti, tāhi kāraṇapaññattiyo vuttāyevāti, tāhipi atthapadāni gahitāneva honti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ nettiaṭṭhakathāyañca** vuttanayena veditabbo. **Sabbākārenā**ti sabhāgādivibhāvanākārena. **Vaṇṇādīna**nti tasmiṃ pana vitthāre pavattavaṇṇādīnaṃ. **Tasmā**ti vaṇṇādīnaṃ antaabhāvato. **Evamāhā**ti ''aparimāṇā vaṇṇā byañjanā saṅkāsanā''ti evamāha.

10. Tathasuttavaṇṇanā

1090. **Sabhāvāvijahanaṭṭhenā**ti attano dukkhasabhāvassa kadācipi apariccajanena tathasabhāvaṃ. Tenāha **''dukkhañhi dukkhameva vutta''**nti. **Sabhāvassā**ti dukkhasabhāvassa. **Amoghatāyā**ti avañjhatāya. **Avitatha**nti na vitathaṃ. Tenāha **''na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hotī''**ti. **Aññabhāvānupagamenā**ti samudayādisabhāvānupagamanena musā na hotīti añño aññathā na hotīti **anaññathaṃ**. Tenāha **''na hī''**tiādi.

Dhammacakkappavattanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Koṭigāmavaggo

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā

1091. **Ananubodhā**ti paṭivedhassa anurūpabodhābhāvena. **Appaṭivedhā**ti saccānaṃ paṭimukhaṃ vedhābhāvena.

2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā

1092. **Phalasamādhiphalapaññāna**nti aggaphalasamādhiaggaphalapaññānaṃ.

7. Tathasuttavaṇṇanā

1097. **Ariyāna**nti buddhānaṃ ariyānaṃ. Tenāha **''na hī''**tiādi.

8. Lokasuttavaṇṇanā

1098. **Paṭividdhattā desitattā cā**ti iminā paṭivedhañāṇena desanāñāṇena ca pariggahitattā **ariyasantakāni honti** ariyassa bhagavato santakabhāvato.

10. Gavampatisuttavaṇṇanā

1100. **Ekappaṭivedho**ti ekeneva ñāṇena catunnaṃ ariyasaccānaṃ ekajjhaṃ paṭivedho.

Koṭigāmavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sīsapāvanavaggo

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

1101. **Punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva nibbattanti** adiṭṭhattā catunnaṃ ariyasaccānaṃ.

5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. **Bhaveyya ce**ti dukkhadomanassāni ajjhupekkhitvā sahitehi tehi saccābhisamayo bhaveyyāti evaṃ parikappanā na kātabbāti.

9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. **Ajjhāsaya**nti sassatādibhedaṃ ajjhāsayaṃ. So hi ''idameva saccaṃ moghamañña''nti gāhassa mukhabhūtattā **mukhanti adhippeto**. Tañca apare adiṭṭhasaccā olokenti, diṭṭhasaccā pana neva olokenti.

10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. **Kukkuko** pamāṇamajjhimassa purisassa hatthoti attho. **Kukkū**ti tasseva nāmaṃ.

Sīsapāvanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Papātavaggo

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā

1111. **Lokacinta**nti lokasannivesapaṭisaṃyuttavīmaṃsāva. ''Lokacitta''ntipi pāṭho, taṃtaṃlokapariyāpannaṃ cittanti attho. **Nāḷikerādayo**ti **ādi-**saddena avuttānaṃ osadhitiṇavanappatiādīnaṃ saṅgaho. **Evarūpa**nti edisaṃ aññampi taṃtaṃlokacittaṃ.

Vigatacittoti attatthaparatthato apagatavitakko addasa evaṃ adhiṭṭhahiṃsūti sambandho. **Sambarimāya**nti sambarena asurindena uppāditaṃ asuramāyaṃ, yaṃ ''indajāla''ntipi vuccati indassa mohanatthaṃ uppāditattā. **Samparivattetvā**ti paridhāvetvā. **Yathā ne**ti ne asure yathā so puriso passati, evaṃ adhiṭṭhahiṃsu. Kasmā panete evaṃ adhiṭṭhahiṃsūti? Taṃ purisaṃ tattha tathānisinnaṃ disvā ''ayañca devo''ti āsaṅkantā tathā adhiṭṭhahitvā bhisamuḷālachiddehi pavisitvā attano asurabhavanaṃ gatā. Tenāha bhagavā – **''devānaṃyeva mohayamānā''**ti.

2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-3. **Mariyādapāsāṇo**ti gijjhakūṭapabbatassa mariyādapākārasadiso mahanto pāsāṇo. **Aniṭṭharūpa**nti ettha **rūpa-**saddo sabhāvattho ''piyarūpe sātarūpe''tiādīsu (ma. ni. 1.408-409) viyāti āha – **''aniṭṭhasabhāva''**nti.

5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. **Upāsana**nti ācariyaupāsanaṃ, ācariyaṃ antevāsinā vā divase divase sikkhanavasena upāsitabbato upāsananti laddhanāmaṃ **kaṇḍakhipanasippaṃ. Kaṇḍaṃ atikkamante**ti saraṃ khipante. **Poṅkhānupoṅkha**nti poṅkhasaddatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **''ekaṃ kaṇḍaṃ khipitvā''**tiādi vuttaṃ. **Aparaṃ anupoṅkha**nti ettha **apara**nti tatiyakaṇḍaṃ. Anupoṅkhaṃ nāma idanti dassetuṃ **''anupoṅkhaṃ nāma dutiyassa poṅkha''**nti vuttaṃ. Tañhi tatiyena sarena vijjhīyati. **Puna aparaṃ tassa poṅkha**nti idaṃ pana aparāparaṃ avirajjhanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Durabhisambhavatara**nti abhibhavituṃ asakkuṇeyyataraṃ. **Vāla**nti kesaṃ. **Sattadhā bhinditvā**ti sattakkhattuṃ viphāletvā. **Tassa ekaṃ bheda**nti tassa kesassa ekaṃ aṃsusaṅkhātaṃ bhedaṃ gahetvā. **Vātiṅgaṇamajjhe bandhitvā**ti vātiṅgaṇaphalassa majjhaṭṭhāne bandhitvā. **Aparaṃ bheda**nti aparaṃ kesassa aṃsusaṅkhātaṃ bhedaṃ. **Aggakoṭiyaṃ bandhitvā**ti yathā tassa vālabhedassa ūkāmattaṃ likhāmattaṃ

vā kaṇḍassa aggakoṭiṃ adhikaṃ hutvā tiṭṭhati, evaṃ bandhitvā. **Usabhamatte**ti vīsatiyaṭṭhimatte ṭhāne **ṭhito. Kaṇḍabaddhāya koṭiyā**ti kaṇḍabaddhāya vālassa koṭiyā vātiṅgaṇabandhanavālassa koṭiṃ paṭivijjheyya.

8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. **Adhiccuppattika**nti yadicchāvasena uppajjanakaṃ. **Chiggaḷenā**ti chiggaḷapadesena. **Chiggaḷuparī**ti heṭṭhimayugassa chiggaḷapadesassa upari. **Āruḷhassa chiggaḷenā**ti ubhinnampi chiddena. **Gīvappavesanaṃ viyā**ti catunnaṃ yugānaṃ chiddapadeseneva uparūpari ṭhitānaṃ chiddantarena kāṇakacchapassa gīvappavesanaṃ adhiccatarasambhavaṃ. Tatopi adhiccatarasambhavo manussattalābho, tato adhiccatamasambhavo ariyamaggapaṭilābhoti dassento āha **''catusaccapaṭivedho ativiya adhiccatarasambhavo''**ti.

Papātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

1121. **Abhisamayasaṃyutte vitthāritova,** tasmā tattha vuttanayeneva tassa attho veditabbo.

7. Paṭhamaāmakadhaññapeyyālavaggo

3. Paññāsuttavaṇṇanā

1133. Lokiyampi visuddhatthena ''ariya''nti vattabbataṃ labhatīti **''lokiyalokuttarenā''**ti vuttaṃ.

4. Surāmerayasuttavaṇṇanā

1134. **Piṭṭhasurā**ti piṭṭhena kātabbasurā, tathā **odanasurā pūvasurā,** majjarasādibhūte kiṇṇe pakkhipitvā kattabbā surā **kiṇṇapakkhittasurā. Sambhārasaṃyuttā**ti mūlabhesajjasambhārehi saṃyuttā. **Pupphāsavo**ti nāḷikerapupphādito assavanakaāsavo. Muddikaphalādito assavanakaāsavo **phalāsavo. Itī**tiādiattho. Tena madhvāsavaguḷāsavasambhārasaṃyutte saṅgaṇhāti. **Surāsavavinimutta**nti yathāvuttasurāsavavinimuttaṃ.

10. Pacāyikasuttavaṇṇanā

1140. **Nīcavuttino**ti kule jeṭṭhānaṃ mahāpitucūḷapitujeṭṭhabhātikādīnaṃ abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammasāmīcikammādivasena nīcavuttino.

8. Dutiyaāmakadhaññapeyyālavaggo

8. Bījagāmasuttavaṇṇanā

1148. ''Mūlabīja''ntiādīsu mūlameva bījanti **mūlabījaṃ,** mūlabījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Tattha purimena bījagāmo vutto ''bījānaṃ samūho''ti katvā, dutiyena bhūtagāmo. Duvidhopeso sāmaññaniddesena, ''mūlabījañca mūlabījañca mūlabīja''nti ekasesanayena vā bījattho veditabbo. Esa nayo sesesupi. **Phaḷubīja**nti pabbabījaṃ. Bāhirapaccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sāraphale niruḷho bīja-saddo. Tadatthasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti tato nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ **''bījabīja''**nti ''rūparūpaṃ, dukkhadukkha''nti (saṃ. ni. 4.327) ca yathā. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṃ gahaṇaṃ.

9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhiko, ayaṃ buddhādiariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo, tadañño vikāloti āha – **''vikālabhojanāti kālātikkantabhojanā''**ti.

10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā

1150. **Yaṃ kiñci puppha**nti ganthimaṃ aganthimaṃ vā yaṃ kiñci pupphajātaṃ, tathā pisitādibhedaṃ **yaṃ kiñci gandhajātaṃ.**

9. Tatiyaāmakadhaññapeyyālavaggo

1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Saṅkhepato ''sabbapāpassa akaraṇa''ntiādinayappavattaṃ (dī.ni. 2.90; dha.pa. 183) bhagavato sāsanaṃ accantachandarāgapavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometīti āha **''sāsanassa ananulomattā''**ti. Attanā parehi ca payojiyamānaṃ payojāpiyamānañca eteneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavāditasaddehi cāti āha – **''naccananaccāpanādivasenā''**ti. **Ādi-**saddena gāyana-gāyāpana-vādana-vādāpanādīni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Yathāsakaṃ visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasabbhāvato **''dassanā''**icceva vuttaṃ. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha – **''visūkabhūtā dassanā cā''**ti. Tathā hi vuttaṃ **paramatthajotikāya khuddakaaṭṭhakathāya** (khu. pā. aṭṭha. 2.pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) – ''dhammūpasaṃhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasaṃhito dhammo na vaṭṭatī''ti.

2. Uccāsayanasuttavaṇṇanā

1152. **Uccā**ti ucca-saddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ. Seti etthāti **sayanaṃ,** uccāsayanaṃ mahāsayanañca samaṇasārupparahitaṃ paṭikkhittanti āha – **''pamāṇātikkantaṃ akappiyattharaṇa''**nti. Āsandādiāsanañcettha sayaneneva saṅgahitaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā ''uccāsayanamahāsayanā''icceva vuttaṃ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā uccāsayanamahāsayanañca uccāsayanamahāsayanañcāti **uccāsayanamahāsayana**nti etasmiṃ atthe ekasesanayena ayaṃ niddeso kato yathā – ''nāmarūpapaccayā saḷāyatana''nti (udā. 1). Āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti daṭṭhabbaṃ.

3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. Aññepi uggahāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha – **''na uggaṇhāpenti, na upanikkhittaṃ sādiyantī''**ti. Atha vā tividhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ **uggahaṇaṃ,** vācāya paṭiggahaṇaṃ **uggahāpaṇaṃ,** manasā paṭiggahaṇaṃ **sādiyanaṃ**. Tividhampi paṭiggahaṇaṃ sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā ''paṭiggahaṇā''ti vuttanti āha – **''neva naṃ uggaṇhantī''**tiādi. Esa nayo **''āmakadhaññapaṭiggahaṇā''**tiādīsupi.

4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā

1154. Nīvārādiupadhaññassa sāliādimūladhaññantogadhattā vuttaṃ **''sattavidhassā''**ti.

5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā

1155. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pañca vasāni bhesajjāni – acchavasaṃ, macchavasaṃ, susukāvasaṃ, sūkaravasaṃ, gadrabhavasa’’nti (mahāva. 262; pārā. aṭṭha. 623) vuttattā idaṃ uddissa anuññātaṃ nāma. Tassa pana ‘‘kāle paṭiggahita’’nti (mahāva. 262) vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭatīti āha – **‘‘aññatra uddissa anuññātā’’**ti. Vinayavasena upaparikkhitabbo, tasmā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vuttanayenettha vinicchayo veditabbo.

10. Catutthaāmakadhaññapeyyālavaggo

2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā

1162-63. Kassaci bhaṇḍassa gahaṇaṃ **kayo,** dānaṃ **vikkayo**. **Tattha tatthā**ti gāmantare santike ca gamanaṃ dūtakammanti vuccatīti yojanā. **Pahiṇagamanaṃ** khuddakagamanaṃ.

4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā

1164. **Rūpakūṭaṃ** sarūpena sadisena chalavohāro. **Aṅgakūṭaṃ** attano hatthādinā aṅgānaṃ chalakaraṇaṃ. **Gahaṇakūṭaṃ** mānesu gahaṇavasena. **Paṭicchannakūṭaṃ** ayacuṇṇādinā paṭicchannena chalakaraṇaṃ. **Mahatiyā** tulāya. **Pacchābhāge**ti tulāya pacchimabhāge. **Hatthenā**ti hatthapadesena. **Akkamatī**ti uṭṭhātuṃ adento gaṇhāti. **Dadanto pubbabhāge**ti paresaṃ dadanto pubbabhāge hatthena tulaṃ akkamati. **Ta**nti ayacuṇṇaṃ.

Lohapātiyoti tambalohapātiyo. **Suvaṇṇavaṇṇā karontī**ti asanikhādasuvaṇṇakanakalimpitā suvaṇṇavaṇṇā karonti. Mānabhājanassa hadayabhūtassa abbhantarassa bhinnaṃ **hadayabhedo**. Nimiyamānassa tilataṇḍulādikassa sikhāya aggakoṭiyā bhinnaṃ **sikhābhedo**. Khettādīnaṃ minanarajjuyā aññathākaraṇaṃ **rajjubhedo**. Rajjugahaṇeneva cettha daṇḍakassa gahaṇaṃ katamevāti daṭṭhabbaṃ.

6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-71. **Vadho**ti muṭṭhippahārakasātāḷanādīhi hiṃsanaṃ, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati ‘‘atthānaṃ vadhitvā vadhitvā rodeyyā’’tiādīsu. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘māraṇa’’nti vuttaṃ, taṃ pana pothanaṃ sandhāyāti sakkā viññātuṃ māraṇasaddassa vihiṃsanepi dissanato. Sesaṃ suviññeyyameva.

Āmakadhaññapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Mahāvaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Sakalarūpārūpasammasane saṇhasukhumavisayañāṇatāya vipassanācāranipuṇabuddhīnaṃ susaṃyatakāyavacīsamācāratāya samathavipassanāsu sammadeva yatanato ca **yatīnaṃ** bhikkhūnaṃ khandhāyatanadhātusaccindriyapaṭiccasamuppādabhede paramatthadhamme nānānayehi ñāṇavibhāgassa sannissayena **bahukārassa** saṃyuttāgamavarassa atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ sāratthappakāsanato eva **nipuṇā** yā mayā aṭṭhakathā āraddhāti sambandho. Savisesaṃ paññāvahaguṇattā eva hissa ganthārambhe āditopi ‘‘paññāpabhedajananassā’’ti vuttaṃ. **Mahāaṭṭhakathāya sāra**nti saṃyuttamahāaṭṭhakathāya sāraṃ. **Ekūnasaṭṭhimatto**ti thokaṃ ūnabhāvato **matta**-saddaggahaṇaṃ.

Mūlaṭṭhakathāya sāranti pubbe vuttasaṃyuttamahāaṭṭhakathāya sārameva puna nigamanavasena vuttanti. Atha vā **mūlaṭṭhakathāya sāra**nti porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ. Tena etaṃ dasseti ‘‘saṃyuttamahāaṭṭhakathāya atthasāraṃ ādāya imaṃ sāratthappakāsiniṃ karontena sesamahānikāyānampi mūlaṭṭhakathāsu idha viyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāya akāsi’’nti. ‘‘Mahāvihārādhivāsīna’’nti ca idaṃ purimapacchimapadehi saddhiṃ sambandhitabbaṃ ‘‘mahāvihārādhivāsīnaṃ samayaṃ pakāsayantiṃ mahāvihārādhivāsīnaṃ mūlaṭṭhakathāya sāraṃ ādāyā’’ti ca. **Tena** puññena. **Hotu sabbo sukhī loko**ti kāmāvacarādivibhāgo sabbo sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhigamavasena sampayuttena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantaṃ sukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Ettāvatā sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

Saṃyuttaṭīkā samattā.